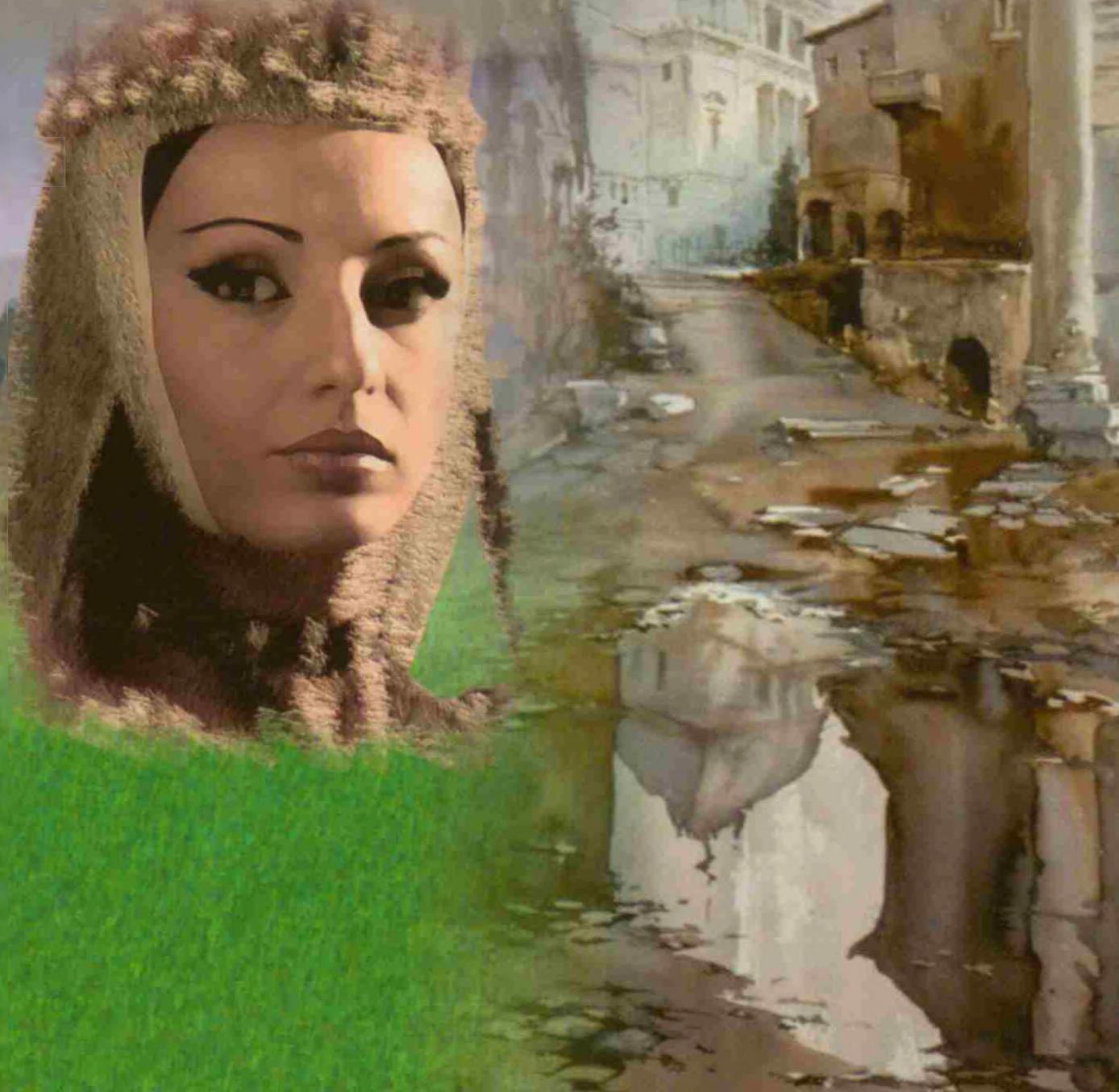


84(57РУ)

Д - 87

Нодар Думбадзе

**ХИСЛАРИМНИЙ
КҮЗФАМА**



**Kitob shu yerda ko'rsatilgan muddatdan
kechiktirilmagan holda topshirilishi shart**

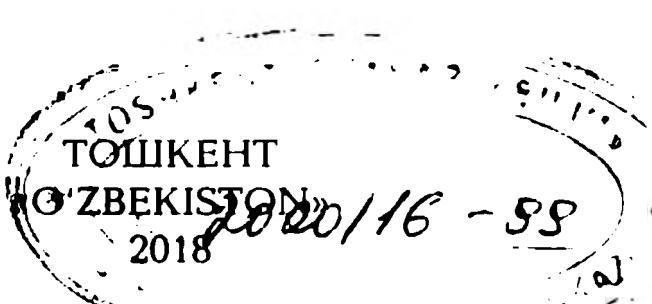
Ilgarigi berilmalar miqdori _____

--	--

Нодар Думбадзе

**ХИСЛАРИМОИ
КУЗЕМА**

Ҳикоялар



УЎК 821.353.1-32

КБК 84(5 Гру)

Д 87

Рус тилидан Иззат АҲМЕДОВ таржимаси

Ушбу тўпламда машҳур грузин ёзувчиси Нодар Думбадзенинг ҳикоялари жамланган. Ҳикояларда Иккинчи жаҳон урушининг оғир оқибатлари, севги-муҳаббат, соф инсоний туйғулар, инсон руҳининг ички кечинмалари таъсирчан, содда усулда баён этилган. Грузинларнинг урф-одатлари, гўзал табиати, одамларининг бир-биридан ажойиб характерлари ёрқин бўёқларда қизиқарли тарзда қаламга олинган. Ушбу ҳикояларни таржима қилиш жараёнида давр руҳиятини бериш мақсадида айрим русча атамалардаги аслият сақлаб қолинди.

Тўплам кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ISBN 978-9943-25-602-6

© И. Аҳмедов (тарж.), 2018

© «O'zbekiston» НМИУ, 2018



ХИСЛАРИМНИ ҚҰЗҒАМА

Үтгән йили сентябрь ойини қишлоқда үткәздим. Якшанба күнларидан бирида болалик дүстүм Митуша Маршания уйимга келиб, ёшлик чөгларимизни эслаб, күлден балиқ овламаймизми, деди! Овимиз бароридан келиб, бир соат үтар-үтмас халтамиз балиққа тұлди.

Үйга қайта туриб биз колхоз идорасига кириб үтдик. Идоранинг кичкина майдончаси бақирчакир қилаётган одамлар билан гавжум зди. Қүшниларим билан сұрашиб ҳазил-хузул қылдым ва тамаки сүрадим. Аксига олиб ҳеч кимдан тамаки топылмади.

— Сизга тамаки келтираман това, бобомдан оламан! — дея бақириб юрганча ярим яланғоч бир болакай күздан ғойиб бўлди. Бу менга тоғлардаги қояларда юрадиган калтакесак юршини эслатди.

Мен болани кутиб, деворга илиб қўйилган расмларни бир-бир күздан кечирдим, Иккинчи жаҳон урушидан қайтиб келмаган қишлоқдошларимни санай бошладим.

Бир юз эллик икки нафар оддий, соддадил, таажжуб ила боққан, қовоғи солиқ, кулиб турған, ўйчан ва хушчақчақ, мағрур ва бепарво навқирон йигитлар расмлардан қараб туришарди. Бу йи-

гитлар ҳар хил кийимларда эди. Айримлари оддий, баъзилари эса ҳарбий кийимда. Баъзи расмлар оиласи альбомлардан олинган ва шу тарзда кўпайтирилган.

Бу инсонларнинг юзига боқиб, хаёлимдан ҳар хил фикрлар ўта бошлади – булар худди кечагина рўй бергандек, гўёки...

... Даниел Басилия... Уруш унинг энг севган ҳунари – ўзининг узумини йифиштираётган бир пайтда бошланиб қолди. Почтачи Бакур Даниелнинг ҳосилига қут-барака тилаб узумга тўла саватни бўшатиб тезда жўнаб қолди. Даниел бўш саватни ола туриб армияга чақирув қофозини кўриб қолди. Узумдан у мўл ҳосил олди. Урушга у ана шундай хурсанд бўлиб кетди. Лекин у урушдан қайтмади...

... Важико Центерадзе ... Колхоз партгурухининг секретари Людвич Квитаишвилини уйланганига уч кун бўлганида мажбуран урушга олиб кетишиди. Оҳ, Важико ёниб турадиган, хушчақчақ, тиниб-тинчимас олов йигит эди!

– Ўринни йифиштирма, Тухия! – деб йифлаётган хотинига бақирди у. – Гитлерни мажақлаб ташлайман-у, икки кундан кейин албатта олдинга қайтаман! Бироқ, афсуски, у урушдан қайтиб келмади...

... Тамаз Жабуа... Шу йили у ўнинчи синфа ўтди. Уни ҳарбий комиссариатдан уч марта ҳайдашди: «Шундай ҳам бизнинг ишимиз ёмон эмас, сенга ўхшаган тажрибасизларни урушга олиб нима қиласиз, сен ҳали жўжахўроздсан... Жўна бу ердан!» Лекин у фронтга қочиб кетди. Тамаз Жабуага маълумоти ҳақидаги гувоҳнома ўлимидан кейин берилди. Ҳозир бу атtestat Та-

мазнинг сурати билан у ўқиган синфда осиғлиқ турибди. Онаси эса ҳамон мотам либосини ечмайди.

... Цензор Челидзе, Барнаба Магулария, Миша Гогиберидзе, Ладико Антадзе, Бучута Каландадзе, Лео Поцхишвили...

— Бу ким?

— Танимаяпсанми? — ҳайрон бўлди Митуша.

— Йўқ, ўлай агар ҳеч эслолмаяпман!

— Сенга нима бўлди?! Бу Кукури, сув ташувчику! — деди хафа бўлиб Митуша.

Кўли билан Кукури сурати устидаги ойнани арта туриб.

... Эсим қурсин, мен қандай қилиб Нателанинг акасини унугдим экан-а!

— Оти қаерда? Нега унинг отининг сурати йўқ?

Кимки Кукурини билса ва эсласа ҳаммаси кулиб юборди. Мен ҳам кулдим. Кейин эса хаёлимдан Кукурининг ўзи ўта бошлади. Юрагимда қаттиқ бир оғриқ пайдо бўлди.

Кукури жуда чиройли йигит эди. У сув ташувчи бўлиб ишларди, — катта бочкаларда чой плантацияларига сув таширди. Айниқса, қизлар учун Кукурининг ҳар бир келиши байрам эди. Улар ҳар хил ҳазил-ҳузуллар билан Кукурининг бoshини айлантириб бочқадан сувни ўзлари қўйиб олишар ва унга ҳазиллашиб сув пуркашарди. У эса жим кулиб туради. Бу кимга қандай туюлади билмадим-у, Кукури эса ўзининг обрўсини биларди.

— Кукури тезроқ кетгин бу ердан, кўряпсанми, иш тўхтаб қолди, — ёлворарди бригадир Нина.

— Қўйгин, гўзалларингни бироз томоша қиласай! — ялинарди Кукури.

— Режачи? Сен улар учун ишлайсанми? Жўна, жўна! — деб ялинаётган йигитни ҳайдай бошлади Нина.

— Нина, уни ҳайдаворсанг умуман ишлашни тўхтатамиз! — деб гапирди бир қиз.

— Кукури, илоҳим кўзинг кўр бўлсин, кўрмаяпсанми, менинг юрагим қандай уряпти? Мени севгин! — кулди бошқа бир қиз.

— Онанг сенга ўхшаган шўх йигитларни кўпроқ туғса эди, бригадамизнинг ҳамма қизларига етиб ортарди.

— Наҳотки мен сенга ёқмасам, Кукури? Менга тузукроқ қарасанг-чи? — деб бошқа бир қиз тегажорлиқ қилди!

— Ҳе бети йўқ, бешарму беҳаёлар! Агар иш бўлмаса, бу қизлар йигитларни деб ўзларини ҳам йўқотиб қўйишади, — дея қизларга бақира кетди Нина.

Бошидан-оёғигача жиққа ҳўл бўлган Кукури, кулганча қўшни бригадага кетишни ўйлаб, бир зум тўхтаб турди.

* * *

1941 йилнинг кузида Кукурини ҳам оти билан бирга армияга чакиришди.

Яхши эслайман, ўшанда бизнинг қишлоғимиздаги Филипп Махарадзе (1868 – 1941 йил – партия ва давлатнинг таниқли арбоби. 1938 йилда Грузия ССР Олий Совети Президиумининг раиси бўлган) келди ва одамларга лиқ тўла клубда шундай таъсирчан нутқ сўзлади:

— Ўртоқлар, акалар ва опалар, кўряпсизларми, конхўр Гитлер нима қиляпти? Туинглар ўр-

тоқлар, окоп қазинглар, болтани чархланглар, йўлларни ёпинглар. Она юрт Грузиямиз душманни кўришга кўзи йўқ.

Кейин эса у ерда ялпайиб ўтирган ўқувчиларга ўз нигоҳини қаратиб, шундай деди:

— Сиз болалар, катталарга ёрдам беринглар! Мамлакат тақдири сизнинг қўлингизда, қонхўр Гитлер қўлига топширманг, уни тилка-пора қилинг!

Сўнг шундай қўшимча қилди:

— Одамхўр Гитлерга бизнинг она Ватанимиздан бир парча ҳам жой берманг!

Шу кеча мен Филипп Махарадзенинг топширигини бажардим: уйим олдида окоп қазидим, болтамни чархладим ва кўпригимизнинг портлатиш режасини тузиб чиқдим. Фақат Митуша менинг режамни қўллаб-қувватламади.

— Кўприкни портлатиш нимага керак? Йўғон арқон билан тўсиб ташласак етади. Шунда кўрамиз, Гитлер Губазоули дарёсидан қандай сузиб ўтаркин!

Махарадзе кеттандан кейин эртаси куни Гурининг ярми, шу билан бирга Кукури ҳам ўзининг оти билан бирга фронтга жўнади. Кукури армияга жўнатадиган йиғилиш пунктига от миниб борди. Бунинг ҳеч қанақа ғалати жойи йўқ! У отини ювиб тозалади, дум ва ёлларини таради, кейин эса қизил атлас билан ёпди (бу атласни Кукури ипак қурти боққани учун мукофот тариқасида олганди) ва байрамона от билан бирга ҳарбий комиссариатта кириб келди.

Комиссариат эшиги олдида митинг бўлди. Ватанпарварлик ҳақида сўзладилар, шиор ва байроқлар ҳилпиради, шеърлар ўқилди.

Маҳаллий шоир улуғ адиб Ақакия Церетели шеърини ўқиб берди. Шоир ҳам, Кукури ва унинг оти ҳам бирга фронтга жўнашди. Улардан бирортаси ҳам қадрдон гўшаларига қайтиб келишмади.

Бундан бир ой олдин шундай воқеа бўлганди...

Якшанба кунларидан бирида Кукури ўзининг яккаю ягона сигирини бозорга ҳайдаб борди. Бозорга келди-ю, сигирни чинорга боғлаб қўйди. Ўзи эса шу атрофда ётган бир тош устига бориб ўтирди. Ёнига эса Кукурининг оёқяланг синглиси – Натела ўтирди.

Сигирни ҳеч ким сотиб олмади, лекин бозорчилар тинмай сўраб туришди.

- Кукури, сигирни қанчага сотасан?
- Сигиринг қанча сут беради?
- Сигирингнинг сути ёғлими?

Кукури бу сўровларнинг айримларига жавоб қайтарар, баъзиларига эса йўқ. Ниҳоят, Анания Нибладзе кўринди. У пулдор киши эди. Сигирнигина эмас, агар хоҳласа бутун бозорни сотиб олишга қурби етарди.

- Йигит, сигирни сотасанми?

Кукури ўрнидан турди:

- Сотаман, ҳурматли Анания!
- Қанчага?
- Уч мингга.
- Қиммат!

– Тўғри, ҳурматли Анания... Сиз учун пул – бу қофоз, менга эса бу сигир – менинг бутун юриш-туришим...

– Сигирни нега сотяпсан? – дея Анания мағруона керилиб, йифилганларга бир қараб қўйди.

Кукури индамади.

— Сендан сўраяпман!

— Кўрмаяпсанми мана бу ярим яланғоч қизчани, — дея Нателани кўрсатди.

— Икки юз эллик!

— Бир ой бўлди, бу қизча мактабга боролгани йўқ, ҳурматли Анания. Унга уст-бош керак.

— Сигириингни сот, йигит яхши нарх-ку! — дея кимдир маслаҳат берди.

— Мени армияга олиб кетишса менинг онам ва синглимни сен боқасанми? — деди Кукури маслаҳат берган кишига.

— Икки юз саксон! — деди Анания, чўнтағидан бир даста қоғозларни чиқариб. Кукури эса индамай катта юз сўмликларга гўё сеҳрлангандек қаради-да, олиб кет, — деди.

Анания тезда пулларни санади-ю, Кукурига узатди. Кукури пулларни узоқ ва секинлик билан санади, тартиб билан жойлаб газетага ўради-да, чўнтағига солиб қўйди.

Анания сигирни боғлаб ва ёнида турган қўшнисига қараб:

— Сенинг фикрингча, Ақакий, у олтмиштacha кишига етадими? Уйни эртага ёпамиз.

— Даргумон, ҳурматли Анания!

— Бундан ташқари, чўчқа боласи ва курка ҳам бўлади!

— Ҳа, унда албатта, — деди.

— Нима бўлсаям сигир, сигир-да! — дея Анания сигирнинг сағрисига уриб қўйди.

Кукури ҳайрон бўлиб аввал Ананияга, сўнгра қўшнисига қараб қўйди. Тўсатдан унинг лаблари титраб, юzlари оқариб кетди.

— Сигирни нима қиласан?

Анания хаҳолаб кулди.

- Сигир нимага керак дейсанми? Сўйишга! — унинг учун қўшниси жавоб берди.
- Сўйишга?!
- Сен нима деб ўйлагандинг? — деб ҳайрон бўлди Анания.

Кукури бирдан чўнтағидан тутунча чиқарди.

- Мана пул, ҳурматли Анания! Уларни қайтаряпман!..
- Бу қандай бедодлик — сигирни сўймоқчимисан!

— Ақлдан оздингми?

- Йўқ, ҳурматли Анания, менинг сигиримни сўйгунча, ўзимни сўя қол! — Кукури секингина Ананиянинг қўлидан арқоннинг бир учини олди-ю, унинг чўнтағига пулинин солиб қўйди ва синглисига қараб: — Сигирни уйга олиб кет, — деди!

— Уч минг сўм пул — деди Анания.

— Уйга, деяпман!

— Уч юз йигирма!

— Керакмас, ҳурматли Анания...

— Уч юз эллик!

Натела тўхтади. Кукури синглисининг яланг оёқларига, кейин пулга, сўнг эса Ананияга ва охирида сигирга қаради. У ҳеч нима демади. Одамлар бу кутилмаган воқеанинг қандай тугашини бетоқат кутишарди.

Кукури бирдан тутақиб кетди:

- Эшиitmаяпсанми сенга айтяпман? Тез уйга жўна! — дея бакирди. У ўзини йўқотиб довдираб қолган синглисига. Кейин сигирни қаттиқ итари: — Уйга, сигиржон, уйга!

Сигир келган йўлидан кета бошлади. Унинг орқасидан Кукури эргашди.

- Эси йўқ — дея ғудранди Анания.
- Ҳа, у шундай аҳмоқ! — дея кимдир қўшимча қилди.

* * *

Ҳозир сизларга айтиб берадиган мана бу воқеа грузин тили ва адабиёти дарсида, 1943 йили февралида содир бўлганди.

Биз саккизинчи синф бондисхидилик ўрта мактаб ўқувчилари — ўқитувчимиз Жоконди Мелимонадзени кутаётиб, совукдан қотган оёқ-қўлларимизни озгина иситиш учун ўчоқда ёнаётган олов ёнига ўтиридик.

Бондисхиди¹ қишлоғи икки қирғоқ бўйида жойлашган, бу бир томони машҳур Губазоули дарёси (уни халқ орасида иккинчи Гурий arterияси дейишиади. Биринчи артерия, ҳаммага маълум Супса дарёси)дир. Дарё устидан ўтган осма кўприк қишлоқ номига асос бўлган. Кўприк қурилгунча бу қишлоқни Жварцма² деб аташарди. Бу ерда фақат Исо Масих, хочга тортилибгина қолмай, балки Бахмаро татар томонидан қочган монах Центерадзе қийноқларга солиб ўлдирилгани ҳар бир гурийликларга маълум. Агар муқаддас Шушаник ва подшо Кетеванини³ ҳисобламаганда, грузин подшоси Теймуразнинг онаси, 1624 йилда Эрон шоҳи Аббос томонидан қийноқ ва азобларга солинган Центерадзе дунёда биринчи христианлик динига эътиқод қилган ва вафот этган аёл. Буларнинг ҳар иккаласи биз-

¹ Бондисхиди (*груз.*) — «осма кўприк».

² Жварцма (*груз.*) — чормихга тортиш.

³ Кетеван — грузин подшоси Теймураз I нинг онаси 1624 йилда Эрон шоҳи Аббос томонидан қийноқларга солинган.

нинг клубимиздаги Агнесой Багатурия раҳбарлик қиласиган атеистлар тўгарагидаги маърузалардан бизга маълум. Биз ўзимизнинг тарихимиз билан фахрланамиз.

Бондисхиди ҳамма томони унча катта бўлмаган – Мециети, Чачиети, Буксиети, Цкварамети, Укунети, Квирикети, Какабети, Коколети ва Ципнагвара каби қишлоқлар билан ўралган. Бу қишлоқларда яшайдиган болалар бошланғич синфни тамомлагандан сўнг, Бондисхидидаги ўрта мактабда ўқиши давом эттиришади. Бу болалар ҳам бондисхидилик болалардан ҳеч фарқ қилишмайди. Фарқ шундаки, бу болалар озгина йўл юриб, кўприклардан ўтиб, узоқ-узоқ жойлардан мактабга келишади. Бондисхидиликлар булардан, кўпроқ нарсани билишади, холос.

Ципнагваралик болаларнинг кўзлари бошқа тенгдошларига қараганда ғамгин, уйқута тўймаган. Буни оддий қилиб тушунтиргандан: Ципнагварадан то Бондисхидигача роппа-роса етти километрлик йўл, шунинг учун бу ўқувчилар уйқудан бир соат олдин туришлари керак. Бондисходини ўраган бошқа барча қишлоқлар – гурийлик оддий қишлоқлар ва ундан ўрта мактаб – Икалтойский академиясини¹ унчалик эслатмайдиган оддий қишлоқ мактаблари.

Кукури ва унинг синглиси Натела Ципнагварада яшашарди. Мен очарчилик йиллари шаҳардаги Бондисхидидаги қариндошимиз уйида яшадим.

Нихоят, февраль ойининг биринчи куни эди. Биз – совуқдан музлаган бондисходилик саккизинчи синф ўқувчилари – грузин тили ўқитувчиси

¹ Икалтовский академияси – XI – XII асрларда чет элларда донги кеттан Грузиядаги олий мактаб.

Жоконди Мелимонадзени кутиб, ўчоқда ёнаётган оловга тиқилишдик.

У синфга одатдагидан бошқача «Салом» ва «Ўтиринглар» демасдан кириб келди-ю, журнални стол устига ташлади. Ўчоқ ёнига стул олиб бордида, ўтирди ва совуқдан музлаган қўлларини оловда иситди.

— Ҳа болалар, совуқми? — деди бир фурсат жимлиқдан сўнг.

— Ҳа совуқ!

— Бугун дарсга нечта бола келган?

— Ўн олти нафардан саккиз киши!

— Унда нима қиласиз!

— Майли, биз бошлайверамиз, қолганлар келишади! — деб маслаҳат берди Титико Чантурия.

— Шу пайтгача улар қаерда юришибдийкин?

— Йўлдадир, балки...

— Ким?

— Мисол учун, Натела Нижарадзе!

— У, албатта, келади? Бизни алдамайди?

— Натела яхши, одобли қиз! — деди Гури Гогиберидзе.

— Дарсни тайёрлаб келдингми? — деб дабдурустдан сўраб қолди ўқитувчи.

— Менми? Албатта, тайёрладим!

— Ундей бўлса, марҳамат қилиб доскага чиқ.

Эшикнинг ғийқиллаб очилиши Гогиберидзени бир балодан қутқарди.

Синфга Натела кириб келди.

— Ҳой, нега сен дарсга бундай bemalol келадиган бўлдинг, — деди ўқитувчи.

— Онам касал бўлиб қолдилар, муаллима! — деди-ю, уялганини билдиrmаслик учун бошини эгиб ерга қаради.

- Етар, бас қил, соғ одамга совуқ нафас қилма!
- Нима қилишим керак, муаллима? Уйимдан мактабгача етти чақирим бўлса!
- Бунинг учун эртароқ туриш керак!
- Қанча эрта — кечасими?
- Бўлмағур гапларни вадирама!... Дарсни бажардингми? — Натела эса бошини яна пастроқ эгди.
- Сендан сўраяпман, Нижарадзе!
- Йўқ, муаллима!

Синфда ноқулай жимлик пайдо бўлди. У узоқ жим турди, шу муддат ичида ўқитувчи Нателадан кўзини узмади.

— Нимага сен мактабга келдинг? Тушунмадим, ҳеч ақлга сирмайди. Тонг қоронфусида туриб, шунча узоқ йўл юриб, қор, муз ва совукда нима учун мактабга келасан, шуни ўйлагин, ахир? Ўқитувчига «Мен дарсни билмайман» — деб айтиш учунми? Шу учта сўзни деб шунча узоқ жойдан машаққат чекиб келишинг шартми? Йўлда тўсатдан қоқилиб кетсанг, йиқилиб тушсанг ёки худо кўрсатмасин, ўрмонда бўри чиқиб қолса! Шунда сен йўқ бўласан ва энг муҳими, сен билан бирга биз ҳаммамиз йўқ бўламиз! Нима учун энди бундай ўйламасдан иш қилиш керак?! Ундан кўра битта телеграмма бериб қўя қол, — шундай, шундай бўлди, дарсни билмайман, ачиняпман, лекин бугун дарсга боролмайман...

Хахолаган кулги синфхонани титратиб юборди. Натела ҳам кулди, ҳатто ўқитувчининг ўзи ҳам...

— Майли бўлди энди бу ёқقا кел, исин! — Жоконди Нателага ўчоқ ёнидаги жойни бўшатди, ўзи эса столга яқинлашди ва қўлига китобни олди-ю, дарсни бошлаб юборди:

— «Фармойиш» Эгнате Ниношвили ҳикояси...¹

Ўқитувчимиз бу ҳақ-ҳуқуқсиз гурийлик дехқонларнинг ачинарли тақдирини ва очарчилик, баҳтсиз ҳаёт ҳақида ёзилган ҳикоя қаҳрамони бўлиши Эгнате Ниношвили тўғрисида жуда узоқ сўзлади. У шундай таъсирли қилиб сўзлаб бердики, биз йифидан ўзимизни тутиб туролмадик. Бу ҳикояни эшитганимиздан сўнг, чарчаган, оч ва совқотган Каця Мунҷадзени қишлоқ раҳбарлари нима учун темир йўл қоровуллигига юборишган деган савол бот-бот такрорланди. У эса поезд ўтиб кетишидан қўрқиб, бошини поезд рельсига қўйган ва ухлаб қолмаслик учун онда-сонда бошини бир-бир кўтариб турган.

Шу эпизодни ўқиб бўлгач, ўқитувчимиз ҳикоя давомини кўзини юмиб ёддан ўқий кетди:

«Кация бошини рельсга қўйиб ухлаб қопти...

Тўлишган ой нури Кациянинг соқоли олинмаган юзини кўрсатди. Ёқимли булбуллар овози эшитилгандай бўлди. Мана поезд ҳам яқинлашиб келяпти... Кация уйқусида туш кўряпти: у поезд яқинлашиб келаёттанини сезди-ю, ўрнидан сакраб турди-да, қўлига мильтирини олиб қоровулхона томон йўналди. Поезд яқинлашмокда — вагонлар ва ундаги одамларнинг кийимлари ҳаммаси олтинданмиш. Улар қаҳр-ғазаб билан Кацияга қараб поезд рельсида ухлашга қандай журъят этдинг, деб бақиравмиш: «Вой худо, — ўйлайди Кация, — энди мени Сибирга жўнатишлари аниқ. Менинг бечорагина оиласи йўқ бўлади!...» Кация ёттан жойда

¹ Ниношвили ҳикояси — Ниношвили (асли фамилияси Ингоровна) Эгнате (1853–1894) — грузин ёзувчиси. «Фармойиш» — ёзувчининг ҳикояларидан бири Кация Мунҷадзе — шу ҳикоянинг қаҳрамони.)

паровоз оёғи рельсда бир сирғанди-ю, яна йўлида давом этди...

Ўқитувчимиз ҳикоя айтишни тўхтатди. Биз ҳўнграб йиглаб юбордик.

— Кейинчи? — сўради, кўз ёшини юта туриб Сосико Гигинейшвили. Ўқитувчимиз ўзини зўрға тутиб қийинчилик билан овози титраб ҳикоясини тутатди:

«Эрталаб тонгда йўл назоратчиси поезд рельсидан боши йўқ танани топди. Бу Кация Мунджадзе эди...»

Беш дақиқаларча синфда жимлик ҳукм сурди. Кейин ўқитувчимиз ўчоқ бошига келди, Нателани турғизди-да, ўзининг стулига бориб ўтириди ва сўради:

— Болалар саволлар борми?

Саволлар йўқдай эди — Кация ўлди, ҳаммаси тамом.

Қандай саволлар бўлиши мумкин эди? Бирдан Нателанинг овози янграб қолди:

— Менда савол бор, муаллима!

— Майли, айтгин!

Натела шошилмасдан ўзининг партаси олдига келди ва кўнглидаги саволини берди:

— Агар Кациянинг боши узилиб кетган бўлса, у ҳолда ким унинг туши ҳақида сўзлаб берди?

Синфхона сув қуйгандай жим-жит бўлди. Гўёки момақалдироқ гумбурлади. Биз ҳаммамиз ўзимизни бирданига жаҳаннамга равона бўлгандай ҳис этдик. Жоконди ҳам ҳайратдан донг қотганди. Биз шунаقا қаттиқ кулиб юбордикки, ҳатто дебраза ойналари зириллаб кетди. Натела ўтириди ва ҳайрон бўлиб бошқаларга қаради — нима бирон ёмон гап айтдимми?

Синф тинчиганидан сўнг, ўқитувчи қизарган юзини ердан кўтариб:

— Нижарадзе, тургин!

Натела турди.

— Китобларингни йиғиштири!

Натела китобларини йиғиштириди.

— Йўқол, синфдан!

Натела эшик томон йўл олди.

— Менинг дарсимда бошқа кўринма.

Натела чиқиб кетди. Биз жим ва ҳайрон бўлиб ўтиридик. Ҳеч ким бунаقا бўлишини кутмаганди.

— Муаллима! — Мен ўрнимдан турдим.

— Нима дейсан, Нанадзе?

Лекин, ҳушим ўзимдамасди. Ўша дақиқада нима хоҳлашимни ўзим ҳам билмасдим. Мен сездимки, ҳозир юрагимда борини тўкиб ташламасам ёрилиб кетаман. Жуда тез сўзлай бошладим:

— Нима сиз бу, муаллима... Эрталабдан бизнинг кайфиятимизни бузасиз... Бизга очарчилик, баҳтсизлик, ўлим, кесилган бош, дард-алам ва кўз ёши ҳақида ўқиб берасиз. Бизнинг дардимиз камми? Бу ҳикояни ўзига тўқ болалари тақдирини ўйлайдиган кишиларга ўқиб беринг, улар бечора Мунджадзе тақдирига ачинишсин... Бизга эса ўзимизнинг аччиқ ҳаётимиз — уруш, совук ва очлик етади!.. Ҳа!.. Агар билмоқчи бўлсангиз, сиз Натела Нижарадзени бекорга ҳайдадингиз! Билдингизми?

Нафасимни зўрға ростлаб ўтиридим. Шу вақтнинг ўзида ўқитувчи ўрнидан турди.

— Бўлдими, Нанадзе?

— Ҳа, муаллима!

— Ҳаммасини билдингми?

— Шундай.

— Демак, Ниношвили сенга ёкмайди 85

— Йўқ, ёқмайди!

— Бир неча дақиқа илгари йиғлаган ҳам сен эмасмидинг Нанадзе? Ёки менга шундай туюлдими?

— Менга ёқмагани учун ҳам у мени йиғлашга мажбур қилди-да!

— Китобларингни йиғиштирип, Нанадзе!

Худди шундай бўлишини куттандим, шунинг учун ҳам китобларим йиғиштирилганди.

— Эшикни орқасидан ёпгин-да, Нижарадзени қувиб еттин, у ҳали узоққа кетиб улгурмаган бўлиши керак!

Мен ҳовлидан ташқарига чиқдим. Бирдан менда шунаقا фикр пайдо бўлди, сўзсиз шу вақт мен қиздирилган таңдирда тургандек эдим, кейин эса гўёки мени кимдир у ёқдан тортиб олди-да, бoshim билан қорга тиқди.

Натела бошини қуий эгганча, шошилмасдан йўлда кетиб борарди. Мен уни чақирдим. У орқасига қаради-да, тўхтади.

— Мени ҳам ҳайдади! — дедим кулиб.

— Нодар, эшитгин сизларнинг нега жаҳлингиз чиқди. Мен нима, ёмон гап айтдимми — деди асабийлашиб Натела.

— Биласанми... Ёзувчи ҳақида бунаقا саволлар бериш мумкинмас...

— Нима учун?

— Мумкинмас, тамом вассалом?

— Агар бу ҳақиқатга яқин бўлмаса-чи?

— Балки, уйқу тўғридагиси ҳақиқатан ҳам унчалик тўғри бўлмаса-чи?.. Йўқ, умуман ҳаммаси ҳақиқатга яқинроқ.

Натела елкасини қисди.

— Сени нима учун ҳайдади?

— Бизга бошқалар баҳтсизлиги ҳақида ҳикоя ўқишининг нима кераги бор, ўзимизники етиб ортади дедим. Шундан сўнг мен Нателага мағурланиб қарадим. — Мен ҳақ эмасманми?

— Йўқ, ноҳақсан, албатта! Ҳикоядан кейин менинг қалбим бўм-бўш, енгил бўлиб қолди. Демак, биздан ҳам ёмон яшаган одамлар ҳам бор экан!

Жавоб шунчалик кутилмаган эдики, мен ҳайратдан донг қотдим...

Биз етти чақирим масофагача қор босиб жим бордик. У қаерга ва нима учун боряпмиз, дея сўрамади мен ҳам сени кузатяпман — деб айтмадим. Бу биз учун ва бизни кузатмаётган қўшнимиз учун одатдаги ҳол эди. Натела ва мен бир-биримизни ёқтиришимизни бутун қишлоқ биларди. Бизнинг бу дўстлигимиз — тоза ва беғубор — катта ҳаётнинг бошланиши эди, холос. Бир куни шундай бўлди, икки уйроқ уриб турган юракка, аччиқ тақдир соя ташлади. Шунда Худонинг ўзи бизга раҳми келди.

Ажойиб куз кунларининг бири эди.

Мен ва Натела Губазоули бўйидан ўриб олинган ўтлар устида чалқанчасига ётиб ширин сухбат қурдик. Мен унга шеърлар ўқиб бердим. Ҳаяжонимизни, хурсандчилигимизни ичимизга сифдиролмасдик. Бирданига бизни хотиржамлик эгаллаб олди. Чарақлаб нурини сочиб турган қуёш ўз нури билан юрак уришимизни эшишиб тургандек эди, гўё. Бизни мўъжизали дунё худди эртакдагидек туташтириди, кундузги уйқу ўзининг енгил қанотида узоқ-узоқларга парвоз қилдирди...

Мен кўзимни очдим ва бошимиз устида қовоғи солинган колхоз қоровули Михако Аробелидзени кўрдим.

- Нима, йигит, етимни номусига тегдингми?
- деди Михако ва унинг овози қалтираб кетди.
 - Сиз нима ҳақда, Михако амаки?
 - Бу ерда ҳеч нарса юз бергани йўқ?
 - Биз сұхбат қурдик, холос, Михако амаки!
 - Бошқа ҳеч нарса қилмадик?
 - Яна нима?
 - Ҳимм, мен ишониб қўя қолдим!
 - Онам ҳаққи қасам ичаман, Михако амаки!
 - Виждонинг олдида қасамёд қил!
 - Виждоним олдида қасамёд қиласман!
 - Демак, у иш бўлмапти?
 - Керакмас, Михако амаки!

Михако ўша вақтнинг ўзида ётган Нателага қаради, унинг юзи эса оқариб кетди.

— Фаришта, ҳа фақат итваччанинг қизи — деди секингина.

— Ҳа, албатта фаришта, — дедим мен.

Михако менинг бошимни силаб кулди-да, жўнаб кетди.

Натела бирдан эски тегирмон олдида тўхтади-ю, нимагадир қулоқ солди. Кейин турган жойидан озгина юрди-да, қишлоққа қараб тез чопиб кетди. Мен орқасидан қувиб зўрига етиб олдим.

У Тамара подшонинг харобага айланиб кеттан черкови олдида яна тўхтади.

— Кукури... — деб пичирлади-ю, ҳущдан кетиб, ерга йиқилди.

Қишлоқдан эса юракни ларзага келтирувчи маросим бақириғи келарди. Натела йиғламади ҳам, бақирмади ҳам. Унинг юzlари тошдай қотиб қолганди, у ўтирганди, ҳеч қимирламасди. Мен қишлоққа қараб югурдим, қўшнимизни бошлаб келдим. Улар қизчани қимирлатишни

ҳам, қимирлатмасликни ҳам билмасдан, қўлда кўтаришиб уйига олиб кетишиди.

Унинг қўрққанидан юзларида қон йўқ, ҳолсиз эди. Онаси эса чалажон қизига зўрга бир қаради:

— Кўнглини кўтарган бўлиб, қизингга қарагин ўлиб қолмасин! — дейишиди қўшнилар.

— Ўлса, ўлаверсин... Майли қуёш йўқолсин, осмон қуласин... Энди менинг Кукурим йўқ...

Натела бир ой тўشاқда ётди. Кейин озибтўзиб турди. Лекин барибир шу бўйи мактабга қайтиб келмади.

Ўшандан кейин бизнинг партамизда мен бир ўзим ўтиредим. Митуша менинг қўлимдан ушлаб силкитиб, — юр Нодар, кетамиз! — балиғимиз ҳидланиб қолади, — деди.

Мен яна бир марта деворга қарадим ва Митушанинг орқасидан юрдим.

Ҳа, мен ҳеч ўйламагандим, болалик чоғларини эслаш бунчалик аччиқ бўлишини...

* * *

Эрталаб менинг хонамга акамнинг қизи кириб келди.

— Сизни бир хотин сўраяпти, — деди.

— Майли кирсин.

— Мен таклиф қилдим, кирмаяпти.

Ҳовлига чиқишига тўғри келди. Панжара олдида, қўлида ҳамён ушлаган, қирқ беш ёшлардаги гўзал бир аёл турарди.

— Ассалому алайкум, ҳурматли Нодар! — деб сўрашди.

— Ваалайкум ассалом! — деб жавоб бердим ва ҳурмат юзасидан: — Уйга марҳамат дедим.

«Ана тамом, деб ўйладим мен, — меҳмон кепти, демак, ҳозир бошланади: ўғлимни қаергадир жойлагин, кимгadir телефон қилгин, ниманидир топиб бергин...»

— Йўқ, мен бир неча дақиқа сизнинг олдингизга...

— Қанақа ёрдам керак?

— Сиз мени танимадингиз, ҳурматли Нодар...

— аламли кулди аёл.

— Тўғри, таниёлмадим...

— Ўйламагандим, танимайсиз деб...

— Менимча, биз нотанишмиз...

— Мен Натела, Кукури Нижарадзенинг синглисиман...

— Натела! — менинг бирданига тиззаларим, қўлларим ва овозим қалтираб кетди. Натела, — мен, ўзимнинг бефаросатлигимдан уялдим. — Натела сен...

У менинг ёнимга ўтирди ва халтасидан бир банка чиқариб стол устига қўйди...

— Мана, бу тоза май асали... Ўзимизнинг ҳовлидан...

— Раҳмат...

— Эшиздимки, юрагингиз сал чатоқроқ экан? Асал — барча касалликларга даво. Кукури ҳақида сўраяпти дейишиди... Унинг оти ҳақида... Бизнинг олдимизга кўпгами?.. Сиз бир ўзингизми, ёки ... Унинг овози титрарди, қисқа-қисқа қилиб, бошини кўтармасдан гапиравди.

— Натела... Сен қандай яшаяпсан? — Мен унинг сўзини бўлдим.

Натела чуқур хўрсинди ва диққат билан менга қаради.

— Кўряпсиз-ку, ҳурматли Нодар... қарияпман...

Сиз-чи? Сизнинг соғлигингиз қандай?

— Мен ҳар ҳолда ёмонмас, Натела. Сен ўзинг ҳақингда сўзла. Сен қандай, қандайсан... — Мен шошиб сўзларимдан адашиб кетдим.

— Ҳа, шундай, қишлоқ аёли қандай бўлса...

— Мен ҳам шулар сингари.

— Чой йифиштираман, сут топшираман, болаларга, эримга қарашаман...

— Сен турмушга чиқдингми?

— Мен турмушга кеч чиқдим, ҳурматли Но-дар... Ҳозир тўрт нафар фарзандим бор. Ҳаммаси ўқийди...

— Ҳимм...

— Эрим: яхши инсон, виждонли, меҳнатсевар...

— Натела уйга кирамиз, ахир!

— Йўқ, сизни бошқа безовта қилмайман... У хижолат бўлиб йифламсиради.

— Натела, кўраяпман, сени нимадир безовта қиляпти. Айтгин!

— Ҳа. Мана олиб келдим... Сиз яна бошқача ўйламанг, тафин. Сиз ҳозир машҳур инсонсиз... Бу сизга керак бўлиши мумкин... — У менга сарғайиб кетган дафтар варагини узатди.

— Нима бу, Натела?

— Бу ... Бу шеър... Сизнинг шеърингиз...

Мен тезда варакни қўлга олдим ва ... бўшашиб кетдим.

Ципнаваралик Натела!

Нурла баҳсда сен ғолиб доим.

Сен ўйлимда ёрқин машъала,

Сен қувончсан, ҳам қайғу-алам.

Бежо ўйлар чулғагач шояд,

Лабларингдан лаззат туяман.

Жеркишларинг ёқимли ғоят,

Сен қайғусан, ҳам шодлик-хуррам.

Мен эсладим — тезда эсладим, сўзсиз худди кечагина рўй бергандек, — мен Галактион¹ шеърини уялмай-нетмай вижданга хилоф тарзда ўзимники қилганман, бу билан бизнинг бирбиrimиздан тўймаган севгимизни кўрсатмоқчи бўлганман...

— Менда сизнинг бошқа шеърларингиз ҳам бор, бу ҳаммасидан яхиси...

— Сен буларни ҳеч кимга кўрсатмаганмисан?

— Э, қизиқмисиз! — ҳайрон бўлди, у. — Сенга ёзилган шеърни бировга қандай кўрсатиш мумкин.

— Болаларга-чи?

— На болалар, на бошқа бирор-бир жонзот буни кўргани йўқ.

Менинг кўзларимда ёш томчилари пайдо бўлди.

— Натела, сен жудаям гўзал аёлсан. Кечир, мен сени билмабман... Ҳозир энди... Энди ҳозир кеч, Натела!.. Кечир мени...

— Сиз ҳеч ҳам айбдор эмассиз...

— Натела!

— Ҳа?

— Мен ҳаммасини эсладим, Натела! Ҳа ёдимга тушди, Кукури ва унинг оти. Яна эслайман ўша кунни, ўшанда сизлар сигир сотмоқчи бўлдинглар, лекин сотолмадинглар. Эслайсанми, Кация Мунджадзе ҳақидаги ва унинг уйқусидаги тушини? Аммо сен қандай унутишинг мумкин, ўша куни биз Кукурини ҳалок бўлганини эшитганимизни... Эсингдами, ўшанда, кўм-кўк майса устида... Мен сенга шеър ўқиб бердим, кейин эса биз ухлаб қолдик... Эслайсанми?

¹ Галактион — Галактион Табидзе (1892–1959) Грузия ҳалқ шоири.

Натела ўрнидан турди. Унинг кўзларидан шашқатор кўз ёшлари оқиб тушаётганди.

— Нодар, буларнинг ҳаммаси менинг қалбимда абадий ухлаб ётибди... Сендан илтимос!.. Буни бошқа эслатма.

Мен унинг меҳнатдан қотган дағал қўлларига ёпищдим-у, жуда узоқ ўпдим. У секингина қўлини тортиб олиб мени қучоқлади, юрагим устидан, кўкрагимдан ўпди...

— Кечир мени, Натела! — дедим мен. У жавоб бермади.

Мен панжара олдида жуда узоқ туриб қолдим, Натела яна бирор марта қайрилиб қарармикин деб, умид қиласдим. Лекин у бошқа қайтиб қарамади.

У ҳуркак оҳудек елиб келдию, шу билан бирга, менинг беғубор ёшлигимни ҳам ўғирлаб олиб кетди...





ВАФОДОР ИТ

Бу тарих қирқ биринчи йилнинг август ойида бошланиб, роппа-роса икки йилдан сўнг тамом бўлганди.

... Шафқатсиз уруш азобларини бизнинг қишлоқ бир ойдан кейин сезди. Фаровон ҳаётга ўрганган колхозчилар рўй берган бу даҳшатни дарров англаб етмадилар. Ўзининг бор имкониятини чамалаб кўришмади ва оқибатда барча омборлар, кўзалар, хандақлар ва жуда кўп уйлар августдаёқ бўм-бўш бўлганди, шу жумладан ундан салгина илгарироқ бизнинг уй ҳам...

Бод касали билан оғринган бобом Спиридон кечаю-кундуз печканинг олдида ўтиради. Барча хўжалик ишлари менинг бўйнимда эди. Хўжалик нима у? Ҳозир ҳам эсласам аъзойи баданим зирқирай бошлайди. Мен ўрмондан қанча шохшабба, ўтин ташидим: бўлмаса ўтисиз бечора бобомнинг аҳволи нима кечарди.

Охириги марта 25 августда маккажўхоридан қилинган нон ейилди. Бобом ўрнидан туриб шкафда яшириб қўйилган ўн литрлик каттакон шиша идишдаги қўл бола ароқни олиб шундай деди:

— Мана шу идишни сумкага солгин-да, Чохатаури¹ га олиб бориб бир пуд маккажўхорига алмаш-

¹ Чохатаури — туман маркази.

тириб келгин. Кимки агар бир пуддан оз берадиган бўлса, шу қўлда тайёрланган ароқ билан чўмилтирда, идишнинг ўзини чил-чил қилиб синдиргин-у, уйга қайтиб келавергин... Бу тутдан тайёрланган саксон градус ахир, буни ҳам тушуниш керак!.. Ана шундай.

Бобом каттакон идишга юмгин кўзлари билан бир қараб чуқур хўрсинди-да, кўшимча қилиб:

— Жўнагин, деди!

... Идишни синдириш менга насиб қилмади. Бозорда бир пасда менинг молимни баҳолайдиган ичимликлар бўйича мутахассис ҳам топилди.

У сўзсиз бир пуд сариқ маккажўхорини менинг халтамга солди ва чўнтағимга битта қизил ўттиз сўмликни ҳам тиқиб қўйди. Ундан кейин бўйнимни силади-да, кейинги ҳафта келиш ё келмаслигимни сўради.

Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас мен бозор тўғрисидаги ошхонага кирдим.

— Котлет борми? — деб буфетчидан сўрадим.

— А, сенда пул борми? — буфетчи жавоб бериш ўрнига савол берди.

— Бор?

— Қанча?

— Ўттиз сўм!

— Кўрсат!

— Мана!

— Ўтири. Ҳозир олиб келаман.

— Уч порция! — дедим мен елкамдаги сумкани ечиб, столга ўтирдим.

— Сенга нима бўлди йигитча, ақлинг жойидами? — деб буфетчи ҳайрон бўлиб, тутақиб кетди.

— Йўқ, жудаям оч қолиб кетдим, — дедим мен.

— Картошка биланми ёки макарон биланми?

— Икки порция макарон билан ва бир порция картошкали. Ҳар бирини алоҳида келтиринг.

— Нечта лимонад?

— Учта! — деб жавоб бердим-у, олдиндан камаримни бўшатиб қўйдим.

Буфетчи менга бироз ишонқирамай қараб турди, лекин ҳеч нарса демади.

У столга уч тарелка овқатни котлети билан ва учта лимонадни қўйиб, мулоимлик билан сўради:

— Сен йигит қаерга қўйдинг-а, ўша ўттиз сўмликни?

— Мана у! — Мен ғуур билан унга пулни кўрсатдим.

Буфетчи ўттиз сўмликни олиб, ишқаб кўрди, чироқ ёруғига тутиб кўрди. Кейин очилиб қолган кир халатининг тутмаларини қадади ва яна ҳам кирроқ ҳамёни ичига солиб қўйди.

— Мана энди бўлди! — деди у кулиб ва ошхона ичига кириб кетди.

Ошхонада паст бўйли, ориқ, ён томони билан зўрға судралиб юраётган бир қора ит кўринди. У менга кўз қири билан қараб уй олдидан бир неча марта у ёқдан бу ёқقا ўтди. Кейин дадилланиб менга яқинроқ келди. Котлетни кўзим қиймадида, макаронни унинг олдига ташладим. Ит уни ҳаводан илиб олди-ю, ютиб юборди. Мен унга яна бердим. Бир дақиқадан сўнг менинг унга эътибор қилаёттанимни сезди ва ўзига ишонқирамай во-виллади.

— Йўқол бу ердан, ярамас! — дея буфетчи итга бақирди.

— Унинг оти нима? — буфетчидан сўрадим.

— Ким билади, дейсан!

— Кимники, у?

— Мен қаёқдан билай, хўжайини билан бирга йўқолганми! Кет, бу ердан! — деб буфетчи итга яна ўқталди.

Ит думини қисиб, кўчага чиқиб кетди.

...Мен овқатни еб бўлдим-у, сумкамни олиб эшик томон йўналадим.

— Буфетчидан ҳар эҳтимолга қарши қайтими қайтарилмайдими? — деб сўрадим.

— Яна нима?! — у афтини буриштириди.

— Ҳеч нарса деганим йўқ? — мен сир бой бермадим.

— Обрўйинг борида туёғингни шиқиллат йигитча, — деди буфетчи.

Ошхонадан чиқища ҳалиги итни кўрдим.

Қўрқув ичида жуда синчковлик билан яна эшикка яқинлашарди.

Мен ўн қадам ҳам юрмасимдан, юракни ларзага келтирадиган қаттиқ чийиллаган ва итнинг увуллашини эшийтдим. Кейин эса бирданига менинг ёнимда ит пайдо бўлди ва шу заҳотиёқ кўприк остидаги сувга ўзини отди-да, тезда қирроққа чиқиб норози оҳангда қумда ағанаб акиллай бошлиди.

Мен яна ошхонага қайтиб бордим. Эшик олдида қўлида кружка ушлаб буфетчи туарди. Кружкадан эса буғ чиқарди.

— Итни куйдирдингми? — деб сўрадим.

— Йўқ, озгина оёғини иситдим! — деди заҳарханда қилиб.

— Сен эшаксан! Сенинг отанг ҳам эшак! — дея бақирдим мен.

Буфетчи менинг бу гапларимидан донг қотиб қолди. Бир дақиқача менга бақрайиб қараб

турди-да, сўнг жаҳли чиқди. Кружкани ерга қўйди ва ўнг қўлини шимариб секин мен томонга кела бошлади.

— Мени шу ерда кут! — деди бўриқ овозда.

Мен елкамдаги сумкани bemalol ерга қўйдим. Кейин эгилиб, йўл ёқасидан катта тошини қўлимга олдим.

Буфетчи сўзсиз, қоққан қозикдек тўхтади. У турди, турди-да, сўнг бошини қимирлатиб, келган йўлига қайтиб кетди.

Ит кўприк остида куйган юзи ва олдинги оёқларини у ёқ-бу ёқقا уриб, аянчли вангиллаб ётарди.

Мени кўриб жим бўлди. Кейин паст овозда фингший бошлади. Мен яқинроқ бориб синчиклаб қарадим. Бечоранинг ўнг оёғи ҳам шундай куйдирилганди.

— Қани сени бир кўриб қўяй-чи! — дедим мен ва унинг олдига чўкка тушдим.

«Эҳ, сиз мени нима қилиб қўйдингиз!» — дея ҳиқ-ҳиқ йиғлади. Итнинг соғ қолган ўнг кўзидан ёш оқиб тушди. Мен кўйлагимни ечиб, уни йиртиб икки бўлакка бўлдим. Сувда ҳўллаб, аввал кучукнинг кўзини, кейин оёғини боғлаб, қўйдим. Ўзини озгина енгил сезгандай бўлди. Сўнgra менга қараб миннатдорлик билдиргандай бир қаради-ю, яна кўзёш тўка бошлади. Мен ҳам ўзимни тутиб туролмадим. Қумнинг устига чўккалаб ўтирдим-да, йиғлай бошладим. Ит ҳам — гарчи ҳайвон бўлса-да, инсоннинг нима учун йиғлаётганини жуда яхши тушунади. Мажруҳ бўлиб қолган ит менинг олдимга судралиб келди ва тумшуғи билан тиззамга бoshини қўйиб миннатдорлик билдири...

...Мен яхши эслайман, ўшанда ўн тўрт ёшга тўлгандим. Гервасия Джабуанинг қизи Тинуни Набеглави қишлоғилик Арсена Сиамашвилига турмушга беришганди. Шунда мен биринчи маротаба Худога ёлворгандим: «Эй Худо, менга олти ёш қўшгин, гўзал Тинуни Арсенага бермагин...» Ҳозир мен яна илтижо қилдим: «Эй Худо, менга куч-куват бергин, мен буфетчи билан курашай, кейин ўлдирсанг ҳам майли!...» Мен ҳеч қачон ўзимнинг бу илтижоларимни кўприк тагида кўчада қолган итни қучиб, худди ҳозиргидек рўёбга чиқишини орзу қилмагандим...

— Мен куйган итни сумкамдан олганимдан сўнг, бу ўзи нима?! — деб бобом ҳайрон бўлиб сўради.

— Ит! — дедим мен.

— Бу итмас бир радди бало-ку! — деб бобом ерга тупурди.

— Майли, тузалиб қолар, дедим! Буни буфетчи иссиқ сувга куйдирди!

— Демак, хизмат қипти-да. Ўғри!

— Бечоранинг қорни оч ҳали! — Мен ит ёни ни олдим.

— Қани латталарни ечгин-чи!

Мен боғланган латталарни ечдим. Бобом итни кўздан кечирди.

— Ҳим-м, деди бобом. Бемаҳал буни куйдирибди-да, қонхўр! Қайноқ сувда куйган жойининг битиши қийин бўлади... Эритилган ёғни олиб чиқ, яralанган жойларига суртиб чиқамиз... Оёғини-ку, у ўзи тузатади. Кўзини эса билмадим, — деди бобом...

... Кейинги куни эса бизнинг уйимиз олдида итнинг вовиллаши эшитилди. Унчалик қаттиқ ва баланд бўлмаса-да, барибир ит ҳурди...

Биз уни қанақа номлар билан атамадик. Йүлбарс, Оқ қуён, ... ит эса ҳеч бир номга ўрганмади. Ўшандан кейин уни бирон-бир ном билан атамасликка ажд қылдик. Шунчаки, Кучук деб атадик. Бир ойдан сўнг унинг оёғи тузалди. Юзидағи яралар эса кўпга чўзилди. Куйган жойлар ўрнини янги – қалин пўст қоплади. У янада чиройли ва шўх кучук бўлди. Бундай кучук қишлоқда йўқ эди.

Барча тажрибаларим бўйича тўғрисини айтсам, бошқа кучуклардан унча кўп ажралиб турмасди. Лекин яхшигина фаросатли эди: болалар ва аёлларга умуман индамасди. Қишлоқдаги барча товуқлардан бизнинг яккаю ягона товуғимизни ажрата оларди. Агар эркак зотига келадиган бўлсак, – у қишлоқда мен ва бобомдан бошқа биронта эркакни одам ўрнида кўрмасди. Мен шуни билдимки, ўша буфетчи шафқатсизларча куйдиргандан буён – бу Кучукда эркакларга нисбатан нафрат пайдо бўлганди.

Қўшнилар онда-сонда бобомга шикоят қилишарди.

– Энди, бу қандай бўлди. Спиридон! Сенинг уйингга энди меҳмонга ҳам бориб бўлмай қолди. Сен бу қўтири итни қаердан топдинг?! Ҳатто, биронта қушни ҳам дарахтга қўндиrmайди, лаънати!

Бирон четроққа ҳайдасанг ёки занжирда борлаб қўйсанг бўлармиди!

Бобом бу гап-сўзлардан фақат куларди. У Кучук билан шунақа дўстлашиб кетдики, уни уйдан ҳайдагунча, мени тезроқ ҳайдагин, дерди. Ит буни сезарди. Айрим вақтлар мен ўрмонга ўтин териш учун ёки кечаси – тегирмонга борсам, у менинг

орқамдан бирга эргашиб борарди. Бошқа маҳал эса у бобомнинг оёғи остида ётиб, одоб билан бобомнинг буйруини кутарди. Унинг қайгули, севинчли кўзларига термилиб ётарди. Дараҳтдан нок ёки олма ерга тушгудай бўлса, Ит дарров ўрнидан туриб, уйдаги тўнфизнида йўлда қолдириб, дараҳт остига борарди. Ерга тушган мевани тиши билан ушлаб, бобомга олиб келиб берарди. Бобом эса унинг бўйинларини силарди, кейин мевани тозалаб, уни Итга берарди. У эса меваларни иштаҳа билан ерди. Дараҳтлар ости олма ва нок билан тўла бўларди. Лекин Ит ўзича олиб емасди. Чунки у шундай тарбияланганди. У бобомни ҳеч қачон зериктирмасди. Бобом бир гапни юз марталаб такрорласа ҳам эшитадиган ягона маҳлук ҳам шу Кучук эди. Ҳикоя қанча узун бўлса, Ит шунча берилиб эшитарди. Унинг маънодор кўзлари бобомдан шуни сўрарди: «Худо ҳаққи, биронта ҳам сўзни тушириб қолдирмагин!»

Бир марта мен шундай сухбатнинг гувоҳи бўлганман.

— Эҳ ўртоқ, агар шу лаънати уруш бўлмаганда эди, сен шу чириган нокларни ермидинг?! — деди бобом афсус билан бошини қимирлатиб.

— Худди шундай! У ҳам тасдиқлади.

— Сен, албатта, гўшт таъмини ҳам ёдингдан чиқарган бўлсанг керак, бечора? — деди бобом.

— Афсус, ёдан чиқардим! — Ит маъюс бўлиб ерга ётиб олди.

— Майли, ҳаммаси ҳали жойига тушади, — уни бобом юпатди. — Мана яқинда Гогитанинг отаси — Арсен келиб қолади. Кейин бизларга қарашади. А? Сен нима деб ўйлайсан, бизларга қарашадими? Кучук менинг отимни билмас-

ди, лекин шунақа бўлса ҳам бошини қимирлатиб қўйди. Бобом яна сўзида давом этди. Бу лаънати уруш ўзи қачон тугайди?.. Менинг касаллигим ўтиб кетадими-а? Ёки, йўқми?..

Улар айвонга чиқиб онда-сонда ўтиришарди. Офтобда исинишиб ниманидир ўйлашарди. Бобом бўлса, урушнинг қачон тугаши, ўғлининг қачон урушдан қайтиши ҳақида ўйлаб хаёл сурарди. Кучук... Кучук эса балким, гўшт ҳақида ўйларди...

Бошқа барча нарсаларга бизнинг Итимиз ҳам дунёдаги итлар сингари муносабатда бўларди. Кечаси ўйимиз олдида ухларди. Вовиллашни ўзининг вазифаси деб билар ва шу билан хўroz қичқириғигача, мушук миёвлашига, чиябўри чий-иллашига жавоб қайтарарди. Ой Айик тоғидан тўла бир айланиб ўтгунча вовилларди. Ўзининг бу севимли ишини яхши кўрарди. Оёгини кўтариб ҳовлидаги энди кўкара бошлаган кашничга ўхшаш кўкатта бир ағнаб оларди-да, яна қаердадир баҳтсиз аёлнинг эринингми, ўғлинингми ва ёки акасинингми ўлиги келганини эшитиб, нималарнидир айтиб бақириб йиғлаёттанини эшитарди. Кучук шунда бошини баланд кўтариб мунгли ва қаҳрли увилларди.

Кунлар ўтарди. Уруш даврида одамлар ва кучклар қандай яшаса, биз ҳам шундай яшардик...

1943 йилнинг 22 август кечаси қишлоқни итлар вовиллаши, бир-бирини ғажиши ва увиллаши одамларни ниҳоятда қаттиқ безовта қилди. Бу тасодифий эмасди, албатта. Шунинг учун ҳам бу шовқинга ҳеч ким парво қилмади.

Эрталаб Аслан Тавберидзе булоқ бошидан ғажиб ташланган итнинг ўлигини топди. Бу одатдаги ҳодиса эмасди. Ўлик топталганди.

Түшдә қишлоқда нотаниш киши пайдо бўлди.
У ўзининг итини қидира бошлади. Уни Асланга
жўнатишди. У ерга мен ҳам келдим.

— Кириле Мамаладзе Хевидан, — деб таништириди у ўзини.

— Жуда яхши. Қандай ёрдам керак? — дея мулойимлик билан Аслан жавоб берди.

— Менинг итим йўқолиб қолди... Айтишдики, сиз бугун қандайдир итни кўмибсиз...

— Ҳа, тўғри. Биз кўмдик — мен ва мана бу йигит. Нима биз бу ишни қилмаслигимиз керак эдими?

— Йўқ, унақамас раҳмат сизга одамгарчилигингиз учун. Ўша жойни кўрсатолмайсизми?

— Марҳамат.

Мамаладзе ит ўлигини очди-да синчиклаб қаради.

— Менинг итим! — деб ишонч билан айтди, у.

— Хоҳдайсизми қолганини ҳам олиб келаман, деб кулди Аслан.

— Кулганингиз нимаси! — дея қўлини силкитди Мамаладзе. Кеча у менинг ўғлимни тишлилабди-да, қочиб кетибди. Пастеровский станциясида итнинг бошини олиб келишни бу юришди. Чунки унинг бош миясини текшириш керак экан. Худо кўрсатмасин, агар борди-ю, ит дайди ёки касал бўлса, унда болани қирқта укол қилдиришга тўғри келади. Тасаввур қилингга, қирқта укол! Болалар шудайига ҳам зўрға оёқда туришибди-ку!

Мамаладзе чуқур хўрсинди ва сумкасидан болтани олди.

Мен тезда орқамга ўтирилдим ва уйга қараб кетдим.

Менинг бу ҳикоямни эшитиб бобом беихтиёр ижирғанди.

— Бу иш яхшимас! — деди-да унинг оёри остида ерда ётган қаровсиз кучукка қаради.

Кечқурун бизникига қўшнимиз Бадриа келди ва бобомдан милтиқ сўради. Сен билмайсанми ҳали? Кеча қандайдир ит бизнинг итимизни тишлади. Ҳа, сен эшитдингми, йигит, ўшанинг хўжайини нима деди?! Ўғлимни тишлади, — деди.

Лекин дайди ит деб айтмади у! — жавоб бердим мен.

— Аҳмоқ! Агар яхши ит бўлса хўжайинининг боласини тишлайдими? — деди Бадриа.

Мен жим бўлдим.

— Бобом, бунақа ишлар учун мен сенга милтиғимни бермайман! — деб кескин жавоб берди.

— Уни нима билан ўлдириш керак?

— Оғир болта билан.

— Нима мен шунақа йиртқичманми? — Бадриа хафа бўлди.

— Унда ўзинг биласан...

Бадриа кетди.

— Бобом Кучукни силаб туриб, кечаси уни омборхонага қамаб қўйгин! — деб буйруқ берди.

Аслан Тавбериждзенинг уйи томондан қалбларни жунбушга келтирадиган итнинг қаттиқ чинқиргани ва отилган ўқ товуши келди.

— Бутун нечанчи август? — бобом меңдан сўради.

— Йигирма учинчи.

— Варфоломей кечаси¹ кирди! — деди бобом.

¹ Варфоломей кечаси – 1572 йил 24 августга ўтар кечаси Парижда католиклар томонидан гугенотларга қарши уюштирилган қирғин.

Бириңчи отишмадан кейин иккинчи, учинчи, түртінчи отишмалар давом этди... Ҳаммаёқни отилган ўқлар овози, итлар вовиллаши ва акиллаши, эркаклар бақиргани, хотинлар дод-фарёди, болалар йиғлагани, хўқизлар бўкиргани тутиб кетди. Ҳовлида Шасит билан Бадриа кўринди. Кейин Алисталрха ва ниҳоят тўсатдан қўшнимиз Макария уйи ёнидан гумбурлаган овоз келди. Итнинг вовиллаши қулоғимни донг қотирди.

— Бечора баҳтсиз кучук!.. Макария ўзининг алмисоқдан қолган чақмоқтошини ўқлагунча, бечора ҳайвон қийналиб қолади-ку! — деб ингранди бобом ва қалтираган қўллари билан қулоғини беркитди.

Кутилмаганды, ҳеч бир қулоқ эшитмаган итларни шафқатсизларча қириш бир соатча давом этди. Бутун қишлоқ бир соат шовқин-сурон ва увиллашлар остида қолди. Бизнинг Итимиз ўша вақт қулфланган омборхонада, эшикни оёқлари билан тирнаб, қаҳрли ва дарғазаб бўлиб ҳуриб ўзини ташқарига уради.

Аста-секин ҳаммаси тина бошлади. Бироздан сўнг охирги ўқ овози эшитилди. Шундан сўнг ҳаммаёқ сув қўйгандай жимжит бўлди.

— Эҳе-ҳе-эй! — тўсатдан ғалаба қилган кишининг овози келди.

— Ҳаммаси тамом бўлди... Эй Худо, кечир бизларни барча номаъқулчилклар учун ... — деб бобом чуқур хўрсинди... Тонг отди.

Хўроздар қичқирди.

Сигирлар мўради.

Эчкилар маъради.

Товуқлар қу-қулади.

Концхоулидан қуёш чиқа бошлади.

Гүё, ҳаммаси илгариgidек эди. Лекин кечаси бундай эмасди. Қишлоққа нимадир етишмасди — сезилар-сезилмар, аламли, аммо ўрганилган, яқин ва қадрдон бир нарса йўқдек эди, гүё. Қишлоқ чеккасида шаҳарга туташ йўлда Аслан Тавбаридзе елкасида болта билан кўринган заҳоти унинг орқасидан сакраб-сакраб шалпангқулоқ Тузик югурмаётганди. Шунда мен тушундимки, ит бу қишлоқда авлоддан-авлодга ва қондан-қонга ўтиб келаётган, бир-биридан ажратиб бўлмайдиган — оддий қишлоқ қоровули экан.

1943 йилнинг 24 август тонги менинг қишлоғимда итсиз отди.

... Кун бўйи бизнинг Кучугумиз ўз уйчасидан ташқарига чиқмади. Ҳуримади ҳам, овқат ҳам емади. У бобомнинг оёғи остида кўзларини юмиб, оёқларини чўзиб ётди. Агар уни, бир хилда нафас олиб, қорни кўтарилиб тушаётганини ҳисобга олмаганда ўлдига чиқариш мумкин эди.

— Мен бобомдан сўрадим — унинг аҳволи қандай?

— Кечаги воқеанинг жабрини тортяпти шекилли, — деди бобом.

Майли яқинда ҳаммасини унутади, дея бобом Кучукни силади. У қимирамади ҳам.

Кечга яқин яна озгина кайфи бор Бадриа пайдо бўлиб қолди.

Ҳорманг, Спиридон! — дея кўришди у.

— Салом Бадриа! — дея бобом жавоб берди. Лекин ҳовлига меҳмонларни таклиф қилмади.

— Спиридон! — дея хижолат бўлиб Бадриа сўз бошлиди. Халқ... шундан... норози... Кеча Спиридон ҳовлисида отишма бўлмабди...

— Нима уруш тутабдими? Ёки менинг Арсениям урушдан қайтибдими? Ёки кеча янги йил кечасимиди? Нима сабабдан мен милтиқ отишим керак эди? — деди бобом.

— Спиридон хафа бўлмагин қишлоқ аҳли шу итлар дастидан... Кучугингни йўқот. Бизнинг итимиз ҳам сеникидан кам эмасди. Ёки сен битта шунаقا раҳмдил топилиб қолганмисан?

Йўқ, Бадриа менинг қабрим устида кучук ҳурмаслигини истамайман!

— Қараб тургин Спиридон! Худо кўрсатмасин агар Кучугинг қутуриб менинг болаларимни тишлаб олса, сенинг уйингни теп-текис қилиб, ўзингни йўқ қиласман! — дея Бадриа дўқ қилди ва ўзи гандираклаб кетди.

Коронги тушиб қолганига қарамай, мен бобомнинг юзи оқариб кеттанини кўрдим.

— Бадриа! — деб бақирди бобом.

Бадриа ўгирилиб қаради.

— Эшит мени, тирранча! Тилингни асрагин ва эҳтиёт бўл, бўлмаса шу қари суюкларим билан уйингни култепага айлантираман! Тушундингми?

Бундан донг қолган Бадриа, билмадим, буни қандай тушунди. Мен унинг ўрнида бўлганимда кечаси билан мижжа қоқмай тонг оттирадим. Ҳамма билардики, бобомнинг иши билан гапи бир-бирига тўғри келарди.

...Яrim кечаси эди. Бизнинг ҳовлининг адогида бирдан иккита ўқнинг овози эшитилди. Унинг орқасидан итнинг вангиллаган қаҳрли овози келди. Мен ёттан ўрнимдан иргиб турдимда, милтиқни олиб овоз келган томонга қараб югурдим. Кимdir яширинишга ҳаракат қилганини кўрдим. Кейин эса қочиб кетаёттан кишининг оёқ товуши эшитилди.

Кучук палак жўясининг ичида ётиб, секин акилларди. Мен уни қўлимга кўтариб олиб, югуриб уйимизга келдим. Бобом фонус чироқни ёқишига улгуриб, печка олдида эчки териси устида ўтиради. У ярадор Кучукка қаради. Уни спирт билан артди. Тамаки кулинни сепди ва қаттиқ қилиб боғлаб қўйди.

— Ҳеч қиси йўқ, фақат суяги заарланган, — деди бобом.

У Кучукка саволомуз қараб қўйди. Кучук ҳам бобомга маъноли бир термилиб қаради.

— Ким отди? — бобом мендан сўради.

— Билмайман...

— Ўзи биладими? Билади, фақат кимлигини айтиб беролмайди! — Бобом бошини чайқади ва Кучукнинг кўз ёшларини артди.

Эрталаб бобом Кучукни верандага олиб чиқ, — деди.

Кучук оқсаб бобомнинг ортидан судралиб юриб, унинг оёғи остида чўзилиб ётарди.

Бизнинг уйимиз тепалиқда эди. Энди бобом ҳар куни қишлоқни худди биринчи марта кўраётгандек, синчиклаб кузатадиган бўлди. У узоқ жим турди. Кейин менга қараб, секин сўзлай бошлади.

— Уларнинг гали тўғри набирам... Шу Кучукни деб қишлоқ аҳлини хафа қилиш яхшимас... Милтиқ ол, Кучукни ол ва Фақат қишлоқдан четта чиқ, чунки мен ҳеч бирон нарсани эшитмайин...

— Қишлоқдан четта чиқиб мен нима қилишим керак? — деб ўзимни билмасликка олдим. Пастки лабим очилиб қолганини ва иягим титраётганини, шундан кейингина сездим.

— Бизнинг қўшниларимиз нима қилишган бўлса, — деб жавоб берди бобом менга қарамай, — боргин ўғлим...

Мен уйимиздаги милтиқни олиб чиқдим-да, Кучукни бўйнидан ип билан боғлаб кўчага торта бошлидим. Кучук эса жойидан ҳам қўзғалмади.

— Юр, Кучук! — дея мен яна бир марта ипни тортдим. Кучук эса бобомга илтижоли, маъноли бир қараб кўйди.

— Кучук бор, бор у билан! — деди бобом ва юзини қўллари билан беркитди...

Биз қишлоқдан анча узоқлашик. Катта асфальт йўлдан кичик сўқмоқقا ўтдик. Тоғ тизмалари қиялигидаги дарёга қараб юрдик.

Кучук чўлоқланиб итоаткорона менинг ортимдан эргашиб борар, лекин бирор марта ҳам менга қарамасди.

Биз дарёга яқинлашдик. Мен Кучукнинг бўйнидаги арқонни ечиб, катта харсанг тош устига бориб ўтиридим. Юзимдан совуқ тер томчилари оқиб, юрагим қаттиқ санча бошлиди. Озгина ўзимни босиб олганимдан кейин, елкамдан милтиқни олдим. Шундан сўнг Кучук бошини кўтариб, илтижоли ва қайгули нигоҳ билан менга кўзларини тикиди. Унинг нигоҳидан ўзимни тийиб туролмадим. Тезда ўтирилдимда, милтиқдан иккита ўқни чиқариб олдим ва дарёга ташлаб юбордим.

Менинг елкамдан худдики тоғ ағдарилгандай бўлди. Мен ўрнимдан туриб керилиб чуқур хўрсиндим. Кучук ҳайиқиброк менинг олдимга келди-да, қўлимни ялади. Кейин бирдан сакраб кетди. Ўзини сувга отди ва бир неча дақиқа сувда ўмбалоқ ошиб, думалаб сувни ҳар ёққа сачра-

тиб ўйнади. Қирғоққа чиқиб ўзини силкитди ва چарчагандек құмда чўзилиб ётди. Ярадор оёғидан тизиллаб қон оқарди. Унинг кўзлари тўла ёш эди. Мен ҳозир сен нима истасанг шунга қасам ичишга тайёрман, дедим. Кучук эса термулиб турди!

— А, ҳозир эса — Кучук! Кет, жимгина, тинч, бошқа вовиллама ва одамларга ириллама, иложи борича улардан қочишга ҳаракат қил. Ўзларига яқин тутишади-да, кейин дайди ит деб, отиб ташлашади. Қишлоққа умуман қорангни кўрсатма! Эшийтдингми, бобом нима деди: Ит учун халқдан ажralиб қолиш яхшимас! Йўқ, яхшимас! Лекин мен бобомни алдайман! Сен кетгин бу ерлардан худо ҳаққи бошқа қорангни кўрсатма! Балки, сен ҳақиқатан ҳам дайдидирсан! Мен буни билмайман. Ҳеч қанақа гапни кўнглингга олма! Кетгин, бу ерлардан менинг Кучуккинам!..

Кучук мени тушундими, йўқми, билмадим. Лекин мен ортимга қайтганимда, у ўз жойида турганди.

— Ҳа, нима бўлди, — деб бобом мендан сўради.

Мен индамасдан елкамдаги милтиқни олдимда бобомга узатдим. У милтиқ затворини очди ва чироққа тўғрилаб ствол канали орқали текшириб кўрди.

— Ма ол, бобом милтиқни менга узатди. Мен сенга ҳеч нарса демайман набирам: агар сен доим шундай яшайдиган бўлсанг ҳаётда қийналиб қолишинг мумкин...

...Бир ҳафтадан кейин кечаси чиябўри Эквти-мэ Сирадзенинг эчкисини молхонасида ғажиб ўлдириб кетди.

Яна уч кундан сўнг тулки кимнингдир товуқхонасидан иккита товуқни еб кетди.

Ундан сўнг кимдир Аслан Тавберидзенинг вино сақлайдиган ер ости уйчасидан ўн пудлик кўзадаги виносини шип-шийдон қилиб симириб кетди.

Ажойиб кунларнинг бирида Бердзенишвилининг сигири бизнинг уйимиз олдидаги тўртта пайвандланган дарахтни еб тозалабди. Бобом жаҳли чиққанидан кўкариб кетди.

Буларнинг ортидан қишлоқдан Нина Дзнеладзенинг соғин сигири ва Сипито Матиташвилининг зотдор новвоси дом-дараксиз йўқолди.

Бир куни кечаси Кириле Титмериянинг омборидан саккиз пуд сифатли маккажўхорисини ўмариб кетишибди.

Қишлоқ нотинч бўлиб қолди. Бақир-чақирлар, сўкинишлар, гумонсираш, баҳслашишлар ва охирни урушишгача бориб етишди.

Ҳамма нарса аралаш-қуралаш, ағдар-тўнтар бўлиб кетди. Қишлоқ аҳли безовта бўлиб қолди.

15 октябрь куни қаттиқ жала қуиди. Бунақа жалани бизнинг томонлар аллақачон унутишганди. Губазоулидаги дарё қаттиқ разабга миниб, қандай бўлмасин тегирмонни олиб кетишга уринди ва олиб кетди ҳам.

16 октябрда эса бобом менга Горабережоули дарёсидаги тасодифан омон қолган тегирмонга боришни буюрди.

Ярим кечаси бўлса ҳам менинг маккажўхорим янчилганди. Мен елкамга ун тўла халтани орқалаб остона ҳатлаб ўтаётгандим, тегирмон эшигининг олдига тўсатдан Кириле Мамаладзе пайдо бўлиб қолди.

— Салом Теофан! — деб тегирмончи билан саломлашди. Мени эса танимади.

- Болангиз қандай, тузалиб кетдими? — сүрадим Мамаладзедан.
- Қанақа болам.
- А, анави, дайди ит тишилаган-чи?!
- А-а-а, сен нимани сўраяпсан?! У соғ ит экан-ку!
- Нима дедингиз?!
- Ҳеч нима! Ит ҳеч қанақа дайди ит эмас экан...
- Дайди эмас экан дейсизми?!. А, сиз ... А, улар... Сиз садқаи одам кетинг, Кириле Мамаладзе. Сиз уят ва шармандаликни билмайсиз! — деб бидирлай кетдим ва худди ўқдай отилиб ердаги халтамга энгащдим.
- Теофан, бу тарбиясиз бола кимнинг боласи? — дея ҳайрон бўлиб Мамаладзе тегирмончидан сўради.

— Сен кимнинг боласисан? — тегирмончи мендан сўради?

— Ҳеч кимнинг! — дея саволига жавоб бермай ва хайрлашмай тегирмондан тез чиқиб кетдим.

17 октябрда кун бўйи мен тегирмондаги воқеани бобомга айтиш ёки айтмасликни ўйладим. Ўйлай-ўйлай охири топдим. Бобомга айтишга арзимас экан.

18 октябрда бобом ўрнидан туришни хоҳламади.

20 октябрь у менинг уйда қолишимни сўради.

25 октябрь бобомнинг қўл ва оёқлари шишиб кетди.

27 октябрь у мени олдига чақирди ва хампа калитини берди.

28 октябрь эса бобом мени ўз қаршисига пастроқ стулга ўтқазиб шундай деди:

— Ҳамма нарсанинг ҳам боши ва охири бўлади, набирам... Бугун бўлмаса, эртага менинг ҳам куним битади...

Бу жуда ҳам қўрқинчли қаёққа бориши билмайман. Мен ҳақиқий ўлимданмас, ёлғон ўлимдан қўрқаман... Сен эса қўрқма набирам!.. Агар борди-ю, у дунёда ҳеч нарса бўлмаса, унда қўрқишининг ҳожати йўқ! Ўлим бу бошқа нарса, фақат инсон қиёфасини ўзгартиради, холос. Ундан қўрқишининг ҳеч ҳам кераги бўлмай қолади. Мен бу дунёга ўз дарахтим, ўсимликларим, қушларим, Кучугум билан қайтиб келаман... Доим сен билан бирга бўламан!.. Ҳеч қачон сени ёлғиз қолдирмайман! Шуни билгинки, набирам, сенга қачонки яхши сўз ва меҳрибонлик етишмаса, юпанчинг оддий тош бўлса ҳам – бу мен бўламан. Сенинг қари бобонг! Шунинг учун сен ҳеч қачон ўзингни ёлғиз сезмагин ва ёлғизликдан қўрқмагин... Сендан бир нарсани ўтиниб сўрайман – уйимизни ташлаб кетмава унинг чироғини ўчирма!.. Сенинг отанг, албатта қайтиб келади. – У бу хонадонда ёқилган чироқ, бир парча нон ва бир стакан вино топиши керак. Бошқа ишлар билан у ўзи шуғулланади... Мени бир ҳафтадан бери ўлганлар руҳи безовта қиласади. Отанг эса ҳеч тушимга кирмайди. Демак, у тирик! Унинг ўз уйи ва исмини содик ўғли каби сақла!.. Урушнинг ҳам бир кун охири бўлади! Урушни одамлар бошлишади ва одамлар уни охирига етка-зишади. Инсон урушда енгилмайди дейишади, бу сафсата, ҳеч куракда турмайдиган гап. Энди бор, кўпроқ ўтин олиб келгин...

Шу кечаси мен ухломадим. Бобом жим ўтириб, печкада ёнаётган оловдан кўзини узмай, нимагадир кулиб қўйди.

29 октябрда у ўзини жуда ёмон сеза бошлиди. Мен унинг бошини озгина кўтариб, орқасига ёстиқ қўйиб қўйдим. – Келяпти, келяпти у, ро-

зилик сўраш учун, лекин жудаям секин келяпти...

— деб бобом ўзича гапира бошлади.

30 октябрь куни бобом мени яна чақирди:

— Тайёрлангин, набирам деди... Эртага у юрак-кача етиб боради... Сен хавотир олмагин... Нима керак бўлса, барисини қўшнилар қилишади. Уйимизда аёл зоти бўлмагани алам қиласди-да. Мен учун йиглайдиган ҳеч ким йўқ.

Биринчи ноябрда ярим кечаси бобом ўрнидан турди ва уйнинг ўртасигача юриб борди.

— Гогита, мен уни кўрдим! — деб қайгули товуш билан овоз чиқарди.

Мен ётган жойимдан сакраб туриб бобо кини?

— дедим.

Бобом стол устига йиқилди. Кейин секин ўрнидан турмоқчи бўлди ва бирдан тўнтарилиб чалқанчасига йиқилиб тушди.

— Бобо, бобожон! — деб бақирдим мен.

Лекин, афсуски, бобом энди бу оламда йўқ эди.

Ҳаммаси — меҳрибон ва доно бобом қандай хоҳлаган бўлса, худди шундай бўлганди...

Мен кийиндим-у, ҳамма эшикларни ва деразаларни очиб, айвонга чиқдим.

2 ноябрянг тонг саҳари эди.

Худди ойнадек ялтираган совуқ ва ярқираган осмонда бирин-кетин юлдузлар сўна бошлади.

Мен ҳовлига чиқдим. Шудринг босган ўтлар устидан оёқяланг юрдим. Баданимдан совуқ ўтиб, қалтирай бошладим. Тозаланмаган маккажўхори поясининг шитирлагани эшитилди... Нок дарахти ёнидан ўта туриб, мен нохосдан эгилдим-у, ергдаги нокларни тера бошладим. Терган ноклардан

бирисини тишладим. Шунда сездимки, менинг оғзим қуриган экан.

Мен шошилмасдан, бемалол дарвозани ланг очиб, йўлни кесиб ўтдим. Қўшнимиз девори ёнига келдим-да, қўшнимизни чақира бошлидим.

— Маргалита!

Ҳали тонг саҳар эди. Ҳеч ким жавоб бермади. Мен қаттиқроқ бақирдим.

Фийқиллаб эшик очилди ва айвонга уйқусираган аёл чиқди.

— Ким бу?

— Бу мен Гогитаман!

— Сенга нима керак тонг саҳарда?

— Ҳовлига чиққин, сенда ишим бор.

— Нима сен ичганмисан, йигитча?

— Бобом вафот этдилар, Маргалита... У учун йиғлайдиган ҳеч ким йўқ... Сендан ўтиниб сўрайман бизнинг уйга чиққин.

— Сен нима деб валдираяпсан!

— Ҳа, ростдан ҳам бобом вафот этди. Сендан ўтиниб сўрайман, Маргалита, йўқ демагин!..

Маргалита ҳеч нарса демасдан — соchlари тўзғиган, оёқяланг ҳолда зинапояга қараб юурди. Бизнинг уйга яқинлашганда, мен уни олдинга ўтказдим. Ҳеч аёлнинг қадами тегмаган зинапоялардан аёл юра бошлади. Лекин у тўсатдан тўхтаб, мени олдинга ўтказди.

— Қўрқмагин! — дедим секингина ва ўзим тўғридан-тўғри нам майса ўтлар устига ўтирдим.

Маргалита айвонга чиқди-да, қишлоқ томон юзини бурди ва соchlарини ёйиб ташлади...

Бобомни якшанба куни, 1943 йилнинг 4 ноябррида қабристонга қўйдик.

Одамлар чошгоҳда кела бошлади. Гуруҳ-гуруҳ бўлиб қариндош-уруглар, гоҳ маҳалладошлар ташриф буторишарди. Ҳар битта гуруҳ олдида, битта йифичи ва иккита бола қўлида қўзокчи гулчамбар ушлаб келишди.

Кўмиш маросимининг барча оғирликларини ўз бўйнига олган энг яқин қариндошларим мендан олдин йифини бошлашди.

— Бахтсиз бо-ла-кай, сен қандай яшайсан, би-р-бир- ўзинг, етим, камбағал!..

Қўлимга қора латта боғлаб, йифисиз ва додвойсиз эшик олдида туриб ҳамдардлик билдирганларга жавоб қайтарардим.

— Сен йиғла, йиғлагин! Гогита енгил бўласан! — деб Маргалита қулоғимга секин шипшиди. Мен тасдиқ маъносида бошимни қимиранлатдим.

Айвон у ёқда турсин ҳовлимиз ҳам тўла одам эди. Тик туришиб фийбат қилишар, янгиликларни бир-бирларига айтишар, баҳслашишар, гоҳида кулиб ҳам қўйишарди...

Бирдан тўда бўлиб турган одамларга нимадир бўлди. Олдин Маргалита тўполон қилди. Кейин сув сепгандек жим-жит бўлди. Одамлар тўпланиб, муҳокама қила бошлашди. Йўлакда бароқ, лойга булғанган, жунларига шарикли тиканаклар, хашашаклар ёпишган Кучутимиз кўринди. Кучук ҳеч кимга ва ҳеч нарсага эътибор қилмай олдимиздан ўтиб кетди. У бутун ҳовлини айланиб айвонга чиқди ва бобом ётадиган хонага қараб йўл олди. У ердан ҳеч кимни тополмагандан сўнг залга кирди ва ўликни кўрди. Орқа оёғида туриб, олд оёғи билан олдинга қараб интилди. Бўйнини чўзди-да узала тушиб ётиб олди. Кучук бобомнинг мулоим, хушфеъл, чиройли юзларига узоқ термилди.

Кейин секин юриб жимгина менинг олдимга келди ва оёғим остига бошини қўйди.

— Кимdir шон-шарафлар бўлсин, — деди!

Мен шунда чидаб туролмадим. Юзимни қўлим билан беркитдим ва бўкириб йиғлаб юбордим.

Соат бешларга яқин бошқа бир аянчли ҳодиса рўй берди.

Уйимизга Бадриа кириб келди. Менинг оёғим остида ухлаб ётган Кучукни кўриб, бирданига сесканиб кетди. Лекин ўзини бир пасда ўнглаб олди-да, тавозе билан юзини мен томонга қаратди. Кучук сакраб ўрнидан турди-да, унга қараб ҳурпайди. Тишларини ириллатди ва аламли ҳурий бошлади.

Бадриа орқасига тисарилди. Кучук эса бир қадам олдинга интилди.

— Хўп, хўп боргин энди! — деди оппоқ оқариб кетган Бадриа. Кучук унга қаҳрли кўзлари билан қаради.

— Бир бечора инсон учун йиғлашга қўйгин, ахир! — дея заҳарханда қилди Бадриа.

Кучук қаттиқроқ ҳуриб, унга яқинлаша бошлади.

Бу ҳолатдан ўзини йўқотган Бадриа «бунга бирон нарса дегин!» — дея менга мурожаат қилди.

«Унинг ўзи билади, гуноҳкорни! Билади-ю, фақат ҳеч нарса айтолмайди!» — дея бобомнинг айтган сўzlарини эсладим:

— Бадриа, кет менинг уйимдан!

«Агар сен ҳаётда шундай яшайдиган бўлсанг, сенга қийин бўлади», — дея мен бобомнинг сўzlарини қайтардим:

— Кет, Бадриа менинг уйимдан!

Бадриа кетди.

Эрталаб мени қандайдир шовқин уйғотди.
Ички оқ кийимда айвонга чиқдим.

— Гогита, лаънати итингни ол. Құшнилар
құлларида стул ва бошқа ҳар хил анжомларни
күтаришиб туришарди, бизни тишлаб олишига
озгина қолди, — деб бақиришарди.

... Мен ўзимнинг қишлоғимга бир назар таш-
ладим.

Уйимиз устидан оқ, енгил оқим ўтаёттанди.

Хўролар қичқирарди.

Сигирлар мўларди.

Эчкилар маърарди.

Ўрдаклар қаф-қағларди.

Концхоулидан қуёш күтарилиб келарди.

Менинг баданимга иссиқлик ўтиб, қулоғимга
ёқимли овоз эшитилди.

Бизнинг уйимиз олдида ит ҳурый бошлади.



ҚУЁШЖОН

*Ҳаётимда менга илк бора бота-
ётган қүёш юзида акс этган ям-
яшил нурни кўрсатган дўстим Гул-
га Каладзи хотирасига бағишлай-
ман.*

Күёш эрталаб соат олтида Эрцаху тоғидан олтин тож бўлиб кўринди.

— Ассалом, Эрцаху!

— О, Яратган эгам! Қаердасан сен? Сени кутавериб тоқатимиизтоқ бўлди-ку!

— Мен бу ердаман! — деди Қүёш.

— Совук мени ўз гардиши билан бўғиб қўйди, бошим ёрилиб кетай деб турибди, ҳаво етишмаяпти! Тун бўйи мижжа қоқмадим! Ёрдам бергин!

— Сабр қилгин!

Қуёш кўтарилиб, айлана доираси кенгайиб борарди. У ёруғлашди, бирданига осмонда ёруғлик ва иссиқлик пайдо бўлди. Эрцахунинг музлари эрий бошлиши билан товуш чиқарди, кейин музлар эриб тепага сакрашиб, ёрилиб кетишли.

Юзидағи терларни арта туриб, сенга ҳамду санолар бўлсин, эй Яратган эгам! — деди Тоғ. Унинг атрофидағи товланиб турган кичкина чўққилар ҳам бунга қўшилиб эгилиши.

— Сенга ҳамду санолар бўлсин, — дея қайтарди Эрцаху ва жим бўлди.

Қуёш тобора кўтарилиб борарди. Кавказнинг бутун қирлари, ёнбагирлари ўз нурларини сочиб

улкан бир мўъжизани бахш этди. Кўчкилар бошлини айлантирадиган даражада гулдурашди, шовқин солищди. Эрцахуни қор кўчкисининг чанглари ўраб олди.

Кейин ҳаммаёқقا туман тарқалди. Бирданига ёруғлашди. Сўнгра Тоғ кўзини артди ва қия нигоҳи билан Қуёшга қаради. У жудаям баландда эди.

— Мана энди бошланди! — сўзлади Тоғ.

— Нима? — сўради Қуёш.

— Туғилиш!

— Кимники?

— Менинг Кодори, Псоу, Келасури, Гализга болаларим ва невараларим...¹

— Улар ҳаммаси сенга тегишлими?

— Ҳа, улар менини ва менинг сингилларимни.

— Ҳа, сенинг туғишганларинг кўпайсин! — Қуёш Тоғни дуо қилди.

Эрцаху кулди.

— Э, йўқ, Яратган эгам! Биз камчиликмиз: болаларимиз ниҳоятда кўп, невараларимиз, чевараларимиз эса кам, яккаю ягона авлодимиз бу — Денгиз!

Кавказистон пойида чексиз, бепоён, улкан Денгиз тинчгина ухлаб ётарди.

— Денгиз! — ўйланди Қуёш.

... Болакай ҳовлидан эчкисини нарироқقا ҳайдади. Ҳовли эшигини энди ёпаман деб қарагандиямки, бирданига Қуёш ва Эрцахуни кўриб қолди.

— Она! — бақирди болакай. — Тоғ ва Қуёшга бир қаранг!

¹ Кодори, Псоу, Келасури, Гализ — дарёларининг номлари.

Онаси қозонда сут пишираётганди. У қизараётган тоғдаги қүёшга қараганди бирданига шу заҳотиёқ сути йўқ бўлиб қолди.

— Ҳой бола, сен менга нимани кўрсатдинг! — дея бақирганча онаси ўғлини қува кетди.

— Ҳа, сизга нима бўлди, жинни-пинни бўлдингизми? Бола энди уйқудан уйғонганди. Сен нимага болани урушяпсан — деди, эри.

— Эрцахуга қаранг, — секин сўзлади аёл.

Эри маккажўхори поясини чопаётганди. У аллақачонлардир одатта айланиб қолган мўъжизага бир нигоҳ ташлади.

— Ҳаводан бу — дея сўзлади-ю, ўз иши билан машғул бўлди.

Денгиз ўз қирғоқларидағи қумларни ювиб бир маромда чайқаларди.

— Шш-рр-рр... Шш-рр-рр... Шш-рр-рр...

— Хайрли тонг! — салом берди унга Қүёш.

— Оҳ. Нур соча бошладингми? Хайрли тонг.

— Нима иш қиляпсан?

— Уч кун олдин менда бир одам чўкиб кетди...

Изсиз... Ҳаяжондан шундай қайнаб, жўшиб кетдим! У ҳеч қаерда йўқ экан! Ниҳоят, у топилди. Шундагина менинг ҳаяжоним босилди.

— Ким эди у?

— Билмайман... Ҳеч ким қидирмади... Менинг тўлқинларим уни қирғоқча олиб чиқди... Кейин иккита одам келди-да, уни қаёққадир олиб кетишиди.

— Қаёққа?

— Билмайман... Мен сенга ўхшаб одамлар ортидан кузатолмайман! — дея кулди Денгиз.

- Бошланди! — деди бирданига Қүёш.
- Нима? — сўради Денгиз, бағрини кенг очиб.
- Одамлар келишди.

— Одамлар денгизга якка ва гуруҳ-гуруҳ бўлиб келишди. Ечиниши, у ёқ- бу ёққа югуриши, думалашиши, бир-бирини қувиши, қучоқлашиши, овқат ейиши, у-бу нарсалар ичиши. Ҳар хил тошлар, чиганоқларни теришиди. Ўтиналар ва шох-шаббаларни ёқиши. Денгиз бўйида туриб, сувга тошларни отиши. Кейин Қуёш қиздира бошлагач, одамлар ёмғирпўшлари, ёки ўзлари ясаб олган чодирларга беркиниши. Ўшанда Қуёш уни кўрмади.

— Мен йўғимда ҳафталаб кутиб осмонга қараб, қачон чиқишимни кутишади... Менинг пайдо бўлишим шунга арзийдими, мен кўринишим билан улар ёмғирпўшлари, чодирлари ва бошқа жойларга беркинишади... Нега улар ўзларини бундай ножўя тутишади? — деди Қуёш.

— Сенингча, улар қандай йўл тутишлари керак? — сўради Денгиз.

Қуёш янада юқорига кўтарила бошлади. Бу баландликдан Қуёшга одамлар кичкина ва жуда майда мавжудотдек туюлди.

Атрофи айлантириб тош билан ўралган дала ҳовлидан бир чол чопиб чиқиб, ўзи билмаган ҳолда қўрқиб титради. Қўшни дала ҳовлига етиб келиб, худди ўқ еб яралангандек, дарвоза олдида-ги харсанг тошга ўзини уриб қичқирди:

— Ҳой, одам бу ёққа кел, менинг ўғлим ўлим ёқасида!

Ҳовлидан кимдир чиқди ва келган одамга тасалли берди:

— Құрқмагин!

— У ўлаётган бўлса, қўрқмай бўладими?!

Тасалли бераёттан бу одам қаёққадир югуриб кетди-да, ўзи билан кўп одамларни бошлаб келди. Улардан уч нафари касал одамга қарагани кетишиди.

— Врачлар келишиди, — деди кимдир.

— Наҳотки?!

Уйда жимлик ва умидворлик ҳукм сурди.

— Биринчи етиб келган врач, қаерингиз оғрияпти, — дедиую, бу саволидан ўзи ҳам уялиб кетди: чунки касал гапирадиган аҳволда эмасди...

— У анчадан бери шу аҳволдами? — қўрқиб кетган иккинчи ёш аёл врачдан сўради ва бу саволидан унинг ўзига ҳам ноқулай бўлди. Бемор кўп йиллардан бери касалликдан азият чекади...

— Ҳаво! — ингради касал.

Деразаларни очишиди.

— Орқа эшикни ёпинглар! Елвизакда у шамоллаб қолади, — деди учинчи врач. Уни сўзламасликда айблашмасин деб шундай деди. У ҳам бемаврид гапирганидан ўзи уялди.

— Деразани, эшикни очинглар, деворларни бузинглар... Менга ҳаво беринглар!.. Нафас олишга қўйинг!.. Ёш хотини ва ишончли дўстининг елкасига осилиб олган bemor безовта бўларди, кўнгли айнирди, ўзини ҳар ёққа уради, нима бўлса ҳам нафас олиши керак.

Отаси биринчи врачни бир чеккага олиб ўтди.

— Худо ҳаққи, айтинг-чи, унга нима бўлган ўзи?

— Аҳволи, албатта, жуда оғир агар вақтида чораларни кўрсак... — врач отани алдади.

— Сиз нима деб ўйлайсиз, доктор? — отаси бошқа врачга юзланди.

*

— Ҳм-м... Агар зудлик билан Москавга олиб борилса... — бу врач ҳам алдади.

— Бу қандай касаллик? Нима деб номланади, учинчи врачдан сүради отаси.

— Бу — ўлим! — оғзидан чиқиб кетди врач-нинг.

— Қандай? Нима дедингиз? — ҳайратдан қотиб қолган отаси қайта сүради.

— Ўлим? — қайтарди врач.

— А... А дорилар? Ёрдам...

— Бу касалликнинг асосий дориси — ўлим.

Врач бош кийимини кийиб хонадан чиқди. Қолганлари касал билан уйда қолишиди.

— Хўш, нима? Улар нима дейишиди? Ёш аёл отасига юзланди.

— Ҳаммаси яхши бўлади, дейишиди! — алдади отаси.

— У ерда нима воқеа бўлибди? Денгиз Қуёшдан сүради.

— Одам ўляпти.

— Қандай ўлади? Врачлар нима қилишяпти?

— Врачлар кетишиди! — елкасини қисди Қуёш.

— Сен улар билан бирга бўлгин!

— Менга тўхташ мумкинмас?

— Улар билан бирга қолгин! — яна қайтарди Денгиз.

— Мен уларга нима қилиб бера оламан? Ҳатточи уларни одамлар ҳам ташлаб кетишиди!

— Одамлар!.. Одамлар бир-бирларини онда-сонда ва осонгина ташлаб кетишади... Сен уни қутқара оласан! Улар билан бирга бўлгин!

— Йўқ, қололмайман... Ёрдам беришим мумкин, эртага худди шу вақтда унинг олдига қайтаман...

Қуёш уйни тарк этди, айвон орқали юриб келди-да, шу билан йўқ бўлди.

— Кетяпсанми? — сўради Денгиз.

— Кетяпман, — жавоб берди, ҳеч қаёққа қарамасдан Қуёш.

— Севги — бу шунчаки одатга айланган яқинлик ҳисси, холос, бор-йўғи шу! — деди йигит ва чалқанча ётган қизнинг орқасини қизиган оқ тош билан тўсиб қўйди.

— Сиз шунаقا ўйлайсизми? — сўради қиз кўзларини очмай туриб, салобатли ҳаракат ила чиройли қўллари билан тошларни отиб юборди.

— Етарли! Беш калория бор! Энди орқа томоннингиз билан ётинг! — хириллаган товушда эълон қилди репродуктор.

Қиз бошқа томони билан чўзилди.

— Буни мен ўйлаганим йўқ, шундай бўлиши керак! — Ёш йигит қалтираган қўллари билан умуртқа ва бўйинларини тўлалигича силаб чиқди.

Қиз тезда чўкка тушди. Қора бўёқ юргизилган киприклари остида мовий кўзлари билан йигитчага нигоҳ ташлади.

— Оҳо, сиз анча тез ишларкансиз!

Йигит унинг қуёшда тобланган кўкракларига кўзи тушиши билан ҳаяжон босди.

— Мен? — сўзини йўқотиб қўйди.

— Ҳа, сиз! — қиз қайтарди ва Қуёшга қаради.

Ана шундай чалғитишларга қарамай, Қуёш ўзининг иссиқ қўллари билан қизнинг елкаси ва белларини сиқарди. У эса ҳиссиётларга берилиб безовта бўлди. Шунда Қуёш унинг қучиб олди. Қиз ҳаяжонланарди.

— Қўйвор уни! — бақирди Денгиз.

Қуёш кулди.

- Уни менга жүннатворгин! — деди Денгиз.
- Ма, олгин! — Қуёш қизни секин туртиб юборди. У Денгиз бағрига үзини отди. Юзлаб күзи очлар, күзи ёниб турғанлар уни кузатиб қўйишиді.
- Ҳаҳ, мана бу ҳаёт! — маза қилганидан сўзлади қиз.
- Мана бу ҳаёт! — қайтарди Қуёш.
- Мана бу жойда ечингин, она қизим! Бу ерда одамлар кам...

Милиционер бош бармоғини қумга тиқиб, пешонасида пайдо бўлган терларни артиб ташлади. Ёш руҳоний у ёқ-бу ёққа қаради, бошидаги сиёҳранг бахмал дўпписини ечиб, қум устига қўйди, кейин бўйнидаги оғир кумуш хочини ечди. Уни бахмал дўппи ёнига қўйиб қўйди, уларни оқ жубба билан ёпди.

— Синоп чўмилиш ҳавзасида қолсам бўларкан одам кўп эмасди, — деди руҳоний, хафа бўлиб пичинг билан.

— Денгиз бундай пайтларда дам оловчиларсиз бўлмайди! — жавоб берди милиционер. У ечина туриб раҳбарларни ҳақорат қила бошлади. «Ишинг йўқ бўлса, юрма: Попга ҳурмат кўрсатгии!»

Милиционер сувга шўнғиди.

- Илиқми? — сўради руҳоний.
- Қайноқ! Тушгин, отахон! Милиционер сувга шўнғишга тайёргарлик кўрди.
- Ҳой, бу ёққа келсанг-чи! — уни чақирди руҳоний. — Уларни бу ердан олиб ташла, негадир ўхшамаяпти... — У үзининг жуббаси ёнига қўйилган милициянинг шапкаси ва тўппончасига кўз қири билан қараб турарди.

Милиционер сувдан хоҳламайгина чиқди. Ўйлай туриб, шапкасининг устига шимини ердан олиб қўйди, тўппончасининг устини эса гимнастёркаси билан ёпди.

— Шундай қилсам маъқулми сизга? — Сен нега уни ўзинг билан олиб юрибсан? — сувга шўнғишдан олдин сўради руҳоний.

— Мен нима қилишим керак, отахон? Сенда хоч, менда эса тўппонча. Менинг хочим — қуролим!

— Хоч бу шайтон! — руҳоний чўқинди-да тезда боши билан сувга шўнғиди. Бир дақиқадан кейин сувдан хурсанд бўлиб чиқди.

— Мана бу маза!

Бўйнида тилларанг хочи, қора соқол, елкалари ҳўл, узун соchlари қандайдир қочқинга ўхшарди. Милиционер бўлса қадди-қомати келишган, соchlари олинган, соқоллари қирилган, чиройли кўринишга эга эди.

— Отахон, қара, сенга қизлар қандай ҳавас билан қарашяпти!

Руҳоний қайрилиб қаради. Ундан бир неча қадам нарироқда бир гурӯҳ қизлар бир-бирининг пинжига киришиб, чуғур-чуғур қилишарди. Бу билан улар ёш руҳонийни жигига тегиб туришарди.

Улар мени монах деб ўйлашяптими?

Милиционер кулди.

— Қизчалар, бу қушчалар! Отахон улардан бири ҳозир ёнимизда бўлсайди, қани, а?

— Ҳм-м... Йўқ демасдим! — руҳоний кулди. «Зўр йигит экан, ярамас! Аҳмоқни, милицияга ишлашини қара, уни нима мажбур қилдийкин?» — деб ўйлади-ю, ўзини сувга ташлади.

«Яхши йигит экан, ярамас! Бу аҳмоқни руҳоний бўлишга нима мажбур қилдийкин!» – ундан кейин ўйлади милиционер.

– Отахон, сенинг оиласнг борми? Хотин, болалар? – деб сўради. Руҳонийга яқин сузаб келиб.

– Ҳозирча йўқ.

– Сен нима, тоза руҳмисан?

– Тоза руҳ дунёда фақат битта! – орқамачаси билан сув ичида ётиб жавоб берди руҳоний.

– Учта деб айтишди-ку! – кулди милиционер.

– Қандай қилиб учта бўлади?! – руҳоний сувда тезда қайрилди.

– Ҳа, шундай! Отаси, ўғли ва улуг руҳ! – мағрур сўзлади милиционер.

– Бу шундай – учлик худоси, учтаси бир йигит юзида.

– Йўқ, бундай бўлмайди, отахон!

– Бўлади! Қуёшни кўраяпсанми? У ҳам учта бўлақдан иборат: доира, гардиш ва ёруғлик. Тушундингми? Учта бир-биридан ажралмайдиган бутун қисм. Тушундингми?

– Албатта! – милиционер кулди.

Руҳоний сувдан чиқди ва қизиган қумга чўзилди.

– Отахон, сенинг исминг нима? – бирданига сўраб қолди милиционер.

– Нодар. – Руҳоний тошчаларни қўлига олиб кафтида ўйнатди. Кейин эса Денгизга отиб юборди.

Милиционер отилиб чиқди.

– Сенга нима бўлди? – деб сўради руҳоний.

– Мен ўйлагандимки сен Онуфрий ёки Лука яна бошқа шунга ўхшаш... Камистратми? Сен эса Нодар экансан! – У думалаб кулди.

Хаҳолаб кулаёттан милиционерга қарагин, рұхоний кулди. Кейин ўрнидан туриб, унинг ел-касига қоқиб қўйди:

— Ҳай, майли кийингин!

— Йўқ, ҳали бироз туралмиз. Отахон!

— Ҳа, жон-жон деб қолардим-у, яқинда конференция бошланади... — Рұхоний кийина бошлади. Йўлнинг қайрилишидан қора «Волга» кўринди. — Мана кўряпсанми, машина ҳам келиб қолди!

— Яна бироз турайлик отахон!

— Сенга айтяпманку, эрталабгача қолишга жон-жон деб рози бўлардим. Бироқ конференцияда маъruzam бор!..

Юр, кетдик! Рұхоний оқ жуббасини кийиб олиб, бўйнига хочини осиб милиционер ёнида турарди. Бу негадир қамоқдагиларни эслатди.

— Шундай қиздиряптики, хаҳ ярамас! — норози бўлди милиционер.

— Ҳой бола, сен қуёшни ҳақорат қиляпсанми?

— Ҳойнаҳой, ой ҳақида бўлмаса керак!

— Ҳозироқ тавба қилгин! Тавба қилгин ва Худодан кечирим сўра! — буйруқ берди рұхоний.

Милиционер ҳайрон бўлиб унга қаради. «У мени ким деб ўйлайпти?» — шапкасини тўғрилай туриб, милиционер ўйлади. Рұхоний ўзининг хатосини тушунди ва муросага келиш учун шундай деди:

— Ёруғликдан нолиш керак эмас... У қуёшли туннинг доимий образи.

— Бу яна нимаси — қуёшли тун?

Рұхоний қотиб қолди.

— Вой Худо! Кечир унинг гуноҳларини кечир, у ақлсизлиги туфайли нима деяёттанини ўзи ҳам билмайди!

— Йўқ, жиддий айтаяпман отахон, қуёшли тун нима дегани?

— Вой, Худо.

— Қандай қилиб — у ҳам қуёш, ҳам тун бўла олади?

— Ҳа. Қуёш бор. Унинг ёруғлиги шунчалик ёрқинки, ундан инсонларнинг кўзи қоронфилашади.

— Шунинг учун тун.

Милиционер рози бўлмай кулди.

— Қуёшга қарагин! — буйруқ берди руҳоний.

Милиционер бошини кўтариб бир дақиқа ёруғлик — қуёшнинг доирасига қараб турди. Чидаёлмади, кўзларини қисди.

— Қандай бўлди? Қарагин, қарагин!

— Йўқ, қараёлмайман, отахон!

— Сен ўзингни мажбурлагин!

Милиционер тан берди. Қуёшнинг ўткир нурлари худди печкадек унинг кўзларини ачиштирган бўлса-да, милиционер бунга чидади.

— Хўш, қандай рангда экан? — руҳоний сўради.

— Тилларанг.

— Яхшимас, қарагин!

Бир дақиқадан кейин оғриқ кучлилигига чидолмаган милиционер кўзини қўли билан беркитди. Юзини ёпди ва бақирди:

— Қоронfilaщди! Отахон, қуёш қоронfilaщди!

Руҳоний индамасдан машинаси томон йўналди...

— Эшитяпсанми? — сўради Денгиз.

— Ҳа, эшитяпман! — жавоб берди Қуёш.

— Шу тўғрими?

— Аҳмоқлик! Инсон мени тўсишга қодирми?

— Сен уни аладинг-ку! — кулди Денгиз.

— Нотўри! Бунақа ёлғонларга мен ҳеч қачон аралашганим йўқ. У менгача ҳам маълум эди. Мен эмас, у ўзини Инсонман дея ўйлаб келарди.

Мен уни кўрмайман, ким у, қачон ва қаердан бунёд бўлган!

— Дельфин, Дельфин! Мен Чайкаман! Вертолётдан сейнерга шундай радиограмма юбориши, сизлардан ўнг томонда катта бир тўда бор.

— Мен Дельфинман. Сизни тушундим! — сейнердан жавоб келди. Шу пайтда сувга катта қармоқ туша бошлади. Мовий дengiz сахнида оқ кўпиклар мавжланди.

— Узокроқ кетинг, ортингиздан одамлар қувлашяпти! — деб огоҳлантириди Денгиз балиқ тўдасини улар ўз йўналишини ўзгартириди.

— Дельфин! Тўда чапга қараб кетяпти! Йўналишни қуёшга қарама-қарши олинглар! Қуёшга қарши йўналиш! — балиқ овловчилар вертолётдан огоҳлантириши.

Сайнер қайтиб тўла-тўкис тўданинг йўлини кесиб қуёшга қарама-қарши кела бошлади.

— Пастроққа тушинг! Чуқурроқ! — дея Денгиз чақирди, бироқ кеч эди. Тўда тўрнинг ичига тушиб бўлганди.

— Табриклиймиз! — вертолётдан жўнаташи.

— Раҳмат! — сайнердан жавоб бериши.

— Тугади! — Денгизнинг овози келди.

Тўрни кўтариши, балиқларнинг бир-бирининг устига қалашиб ётганидан Денгиз қонга бўялди. Бандаргоҳда, очиқкан чағалайларнинг чийиллаши эшитилди. Қирғоққа балиқ ишқибозлари югуриб келиши.

Қуёш олтинранг қўли билан бир ҳовуч балиқни олди ва олтин тангачаларини ялтиратиб кема саҳнига сочиб юборди.

— Ҳа, Худонинг ҳар куни шундай! — дея Қуёш Дунгизга шикоят қилди сувга қонга беланган қўлларини ботириб.

— Худонинг ҳар куни! — Денгиз чуқур нафас олди.

Соат бир ва тўрт оралиғида Денгиз қирғоқларида одамлар зим-зиё йўқ бўлишди. Кейин улар яна ўз уйчаларидан чиқишиб, эрталаб соат олтидан биргача нима билан шуғуланишган бўлишса, яна шу иш билан машғул бўлишди.

Қуёш ҳар жой-ҳар жойлардаги булутлардан бир-бир кўриниш бериб, дунёга қия кўз билан назар ташлади.

Кечқурун Қуёш ботаёттан тинч пайтда, Денгиз секин деди:

— Сен эрталаб қирғоқقا чиқариб ташлаган одам вафот этди...

— Қандай тарзда йўқ бўлди? — Қуёш хиралашди.

— Йўқ. Одамлар йўқолмайди ва батамом тугамайди.

— Ундан нима қолди?

— Бахтсиз ота ва бахтсиз хотин.

— Бошқа ҳеч нарса йўқми?

— Тугалланмаган эскизлар қолди, холос. Кичкина, тугалланмаган эскиз...

— Кимнинг танаси.

— Билмадим. Унинг боши йўқ...

— У қандай кўринади?

— Унинг узун танаси, тик қомати, юқорига қаратилган чиройли қўллари бор. У қўшиқ айтади, ўйинга тушади, сувда сузади, учишга тайёрланади, ёки кимнидир қучишни хоҳлайди, билмадим... Балки кимнингдир олдига боришга шошилаёттандир ёки кимдандир қочаёттандир, билолмадим...

— У қандай тана?

— Бу ҳақда ҳеч ким билмайди. У Одам ўзи ҳақидаги фикрларни бирга олиб кетди.

— Одамлар ўzlари нима хоҳлашаёттганини билишмайди, — деди Қуёш.

— Бундай демагин? — эътиroz билдириди Денгиз.

— Ўлимни олдидан у нима деди? — сўради Қуёш.

— Ҳаво ҳақида? — жавоб берди Денгиз.

— Нима бўпти?

— Кейинчи.

— Нима бўпти?

— Етишмайди!

— Ҳаво етишмайди? — ҳайрон бўлди Қуёш.

— Етишмабди! — хўрсинди Денгиз.

Қуёш индамасдан булат ортига беркинди.

Денгиз секин чайқалди.

Қуёш уйқута кетишдан олдин Ерга яна бир қараб қўйди. У кун ботишини кутаётган бир тўда одамларнинг эркак ё аёл эканлигини ажратиш учун жуда пастда турагди. Одамлар бир-бирига ўхшайди. Улар қумда ётишибди. Уларнинг иссиқ баданларидан енгил буғ кўтарилиб турагди.

Шунда Қуёш ўзининг олтин қўлларини чўзиб, қирғоқда ётган тўнкага яқинлашиб Денгиздан сўради.

Сен ҳозир уни олиб кетдингми ёки мен уни шу пайтгача кўрмай қолдимми?

Бу түнка кейинги беш йилда Денгизга шу қадар ёпишиб олгандики, ҳатто умуман эътиборни тортмасди.

— Бу түнка эмас, Қуёш, бу Одам!

— Сўрагин у бу ерда нима иш қиляпти?

— Арзимайди... Менинг ҳар бир саволимга у нимадир сўрайди... Унинг орзусининг чеки-чега-раси йўқ...

— У нимани сўрайди?

— У мендан қачонлардир ҳаво яхши бўлишини сўраганди. Кейин ўтин, балиқ, қум, туз сўради. Сўнгра ерни... Мана ўттиз уч йилдан бери ўғлини қайтариб беришимни сўраяпти. Мен уни қаердан топаман?!

— Сен уни бу Одамдан олиб қўйган бўлсанг, унда уни қайтаришинг керак!

— Йўқ менмас! Унинг ўғлини бошқалар олиб қўйишувди, бироқ айбни менга тўнкашди!

— Айтгин унга — мен у билан гаплашмоқчиман.

— Одам! — Денгиз ҳўл қўллари билан унинг яланг оёқларига тегинди.

— Сен билан Қуёш гаплашмоқчи!

Одам жим турди.

— Сен — Одам, мени эшитяпсанми? Мен Қуёшман, мен сен билан гаплашмоқчиман!

— Сўйлагин. Мен сени эшитаман! — кўзларининг қири билан Ёруғликка қараб жавоб берди Одам.

— Менинг тилимга тушуняпсанми?

Сенинг ҳам, Денгизнинг ҳам тили тушунарли.

— Унда нега унинг сўзларига жавоб бермайсан?

Ёшлигимда нима хоҳлашимнинг барчасини унга айтиб берганман... Ҳозир эса ундан ўтиниб сўрайдиганим — ўғлимни қайтарсин!

- Сен иложи йўқ нарсани сўраяпсан?
- Мен раҳмдиллик қилиб сўраяпман, мен ўз ўғлимни талаб қилаяпман!
- Сен мағурсан, Одам! — деди Қуёш.
- Ҳа! Мағур ва енгилмасман! — жавоб берди Одам.

- Сен нимага қодирсан?
- Сен-чи!
- Ҳамма нарсага! Мен денгизларни қутишига, чўлларни ёндиришига, ўрмонларни чўлга айлантиришига, ҳаётни тўхтатишига...
- Яна нимага? — кулди Одам.
- Яна! Ўйлагин!

Қуёшдан бирданига қизартирилган гултувак, кейин ағдарилган кўза, сўнгра қўзиқорин, ундан кейин қуён, бўри, фил, йўлбарс, арслон кабилар ҳосил бўлди, яна бир зумда Қуёш подшолар тожи сиймосига кириб қолди. Нихоят Қуёш яна ўз ҳолига қайтди.

— Мен яқинда кетаман, дунё зимиstonга айланади. Билиб қўйгин, Бўтам — қоронфилик ҳам менман! Мен бу ҳамма нарсаман! — деди-ю Қуёш чарчаб осмоннинг бир четига бош қўйди.

Инсон кулди.

- Сен нега куляпсан? — сўради Қуёш.
- Барча нарса менман! — жавоб берди у.
- Ҳа? Буни нима билан исботлайсан?
- Мен кулсам, сен шу заҳотиёқ йўқ бўласан, Қуёш! Мен борлигим учун сен борсан. Менинг битта ҳаракатим билан йўқ бўласан. — Одам қўли билан юзини беркитди. Тамом! Мана, йўқсан!

— Сен, Одам, сурбетсан. — Мен ҳали ҳаммасини айтганимча йўқ. Мен сени майдамайдада бўлакларга бўлиб ташлашим мумкин! Ана шун-

дай! — Одам күрсаткич бармогини юқорига күттарди. Бирданига Қуёш үзини сездики, Одам күзи олдида кичик-кичик милтиллаб турган парчаларга бўлиниб кетди. Қуёшнинг ҳам нафаси сиқилди.

— Қўйвор мени, Одам! — ялинди Қуёш.

Одам юзидан қўлини олди.

Қуёш кўкрагини тўлдириб нафас олди.

— Мен сенга нима дегандим? Одам бу — энг қудратлиси, сен унга хизмат қиласан. Сен ҳозир мендан кетасан, менинг укам — Одамга борасан, эртага бу ерга менга хизмат қилиш учун етиб келласан.

— Агар қайтиб келмасам-чи? — сўради Қуёш, унинг ўзига ишончи йўқ эди.

— Қайтиб келласан! Соат олтида келласан ва кун бўйи менинг хизматимда бўласан!

— Эй, сен эшитаяпсанми? — таҳқирланган Қуёш Денгизга мурожаат қилди.

— Эшитаяпман! — Денгиз ўрнига Одам жавоб берди.

Мудраёттан Денгиз ҳаммасини эшитаяпти.

Қуёш чегарасидан чиқди. Одамга қасдма-қасд ҳаммасини қайтаришга тайёр эди. Аммо Вақт — олий ҳакам. Уни қайтариб ҳам ҳеч нарса қилиб бўлмайди. — У ўз ҳукмини ўтказади. Қуёшнинг ярми сувга яширинганди.

Шунда Ёруғлик шошилиб ўз фикрини айтди:

— Одам! Бу ҳаётда унинг ўрни белгилаб берилган. Сигир ўт ейишни ва ерда юришни билади; дельфин унинг яшаши жойи дengiz, овқати балиқ эканлигини, қушлар осмонда учишни ва дараҳтларда яшаши, судралувчилар қорни билан юриб, инларига яшириниши билади. Сен бир ўзиниг

нимангга кериласан?! У ёқ-бу ёққа юрасан, дарбадар кезасан, ўзингта жой тополмайсан, тиним билмайсан! Тинчлан, Одам! Қуруклиқда, сувда ёки ҳавода яшайсанми! Қандай махлуксан, Одам! Сен қаердан пайдо бўлдинг?! Нимани хоҳлайсан?! Нимага интиляпсан?!

Одам Қуёшнинг бу сўзларини эшифтмади, у уфққа деярли кириб бўлганди.

Ёргалик бўшаб қолган қирғокқа кўзининг бир учи билан охирги марта нигоҳ ташлади.

Одам билан ёнма-ён унинг сафида Инсонга ўхшаган – Одамча туради.

– Сен ким билан, бобо? – сўради Одамча.

– Ўзим билан, неварам! – жавоб берди Одам.

– Бобо, қарагин! Қуёш яшил рангда товланяпти!

– «Ҳа Қуёшнинг яшил ранги баҳт белгисидир...» – халқда шундай мақол бор! – деди Одам ва Одамчанинг бошини майин силаб қўйди.

Қуёш яширинган жойда яна бир неча лаҳза яшил нурлар таралиб турди.

Бироқ уни боладан бошқа ҳеч ким англаб етмади...

Эртаси куни роппа роса тонгги олтида Қуёш Эрцаху тогининг олтин тожи бўлиб чор атрофга заррин нурларини сочди.





ҚОНДОШЛИК

Жўка дарахтининг остида бошини қуи эгганча бузоқчаларнинг арқонини ушлаб ялтиробош болакай ўтирибди. Фамгин кўзлари билан ўзининг лой-балчиқ чапланган яланг оёқларига синчиклаб разм солганча ўйга чўмди: «Бу чол отамга шундай қуийб қуйгандек, ўхшайдики! Оқарган оппоқ соchlари... Қоп-қора қошлари... Кенг бурни... Чиройли кўзлари... Овозиям майин, ёқимли... Агар кўзимни юмсан, отам эканлигини тасаввур қилиш ҳеч ҳам қийинмас!..»

Болакай қимтинибгина бир чеккада турди.

— Мен шунинг учун сизни безовта қилдим, ҳурматли, Кишварди!.. Булар билан курашишга менинг бошқа кучим қолмади! Ярамаслардан бутунлай қўлимни ювиб қўлтиғимга урдим!.. Ҳамма болалар бир гўр — китобга яқин йўламайди, буям шундай. Кечасию кундузи мана шу бузоқлари билан бирга.

Учинчи санада нима қилганини биласизми? Господзедаги маҳалла қудуғига катта тарвузни улоқтирибди! Тарвуз эса қудуқнинг ичида ёрилиб кетибди, мана деярли икки ҳафтадан бери, ҳар иккала хонадон сув ўрнига шарбат ичяпмиз!..

— Э худойим-эй. Шунақами, ўғлим?! Безовта бўлманг, азизам Юлия! Мен уни Гурияга

олиб кетаман-да, чинорнинг учиға оёғидан осиб қўяман. Ана шунда мушуқдай ювош бўлиб қолади!

— Сиз уни у ерга нимага осишиңгизни билмадим-у, мен шуни сизга айтдим, қўйдим-да: яна хаёлимга бир гап келди. Онасининг жуда баҳти кулган экан — бу ярамасни кўрмай ўтиб кетди. Айтгандай, унинг отасининг ҳам баҳти кулган...

— Азизам Юлия, сиз нима деб ўйлайсиз, уни эплай олармиқансиз? Билмадим, ҳеч бало-ни билмайман... Ўзингиз ўйлаб кўринг: яқинда уни тегирмонга бергандим... Саралаб қўйилган маккажўхорини ўғирлаб гумдон қилган. Қўлида беш фунт ун билан қайтиб келди. Қолган нар-саларни Валико Кухалашвилиниң саёқ арзандалариға бўлиб берган, менимча. «Бола-чақам кўп, оч-наҳор ўтирибди» — деб зорланарди бечора. Эҳ, тавба-эй! Э худойим-эй! Шунақами, ўғлим?!

— Бу ҳали ҳолваси! Аввалги куни Кукури Угулава деган бетайин ўртоғи билан ўзларининг география фани ўқитувчиси Датико Свераванинг боғига ўғирликка тушган. Ўйлаганиям қўрқиб кетасан киши!.. Шафтолини теришганда уни олиб бориб товуққа алмаштиришган. Вой, худойим-эй!

Ана шунақа! Шундайми, ўғлим?!

— Ҳа, бунча «шунақами», «шунақами?» деб такрорлаб қолдингиз! Мени алдаяпти деб ўйлајпсизми?

— Нега энди, нега энди, азизам Юлия! Наҳотки, уни бу йўлдан қайтариб бўлмаса? Наҳотки, дийдаси қотиб кетган бўлса-я?!

— Йўқ, нималар деяпсиз... Уни қутқаришнинг йўли бор, бироқ бунга менинг кучим етмайди... Бунинг учун эркак кишининг қаттиқ қўли керак. Бундан ташқари, зиммамда улардан яна иккитаси

бор – Зураб ва Вахтанг, Колигинамнинг болалари. Улар нисбатан тузукроқ.

– Ҳимм... Нима десам экан, азизам, Юлия, Уларнинг ота-оналари тириклигида мени яқинига ҳам йўллатишмасди... Мен унга бегонаман, тушун-япсизми, бегона!.. Бундай деманг, ҳурматли Кишварди! У нима қилсаям ўғил бола, эркак билан қандай тил топишишни яхши билади... Қолаверса, у авлодингиз давомчиси... Ҳа, албатта, худди шундай... Азизам Юлия унинг ўқишилари қанақа, ўзи?

– Ҳимм!.. Ўз ўқитувчисининг боридан шафтоли ўғирлаган, «Декамерон» номли болалар ўқиши мумкин бўлмаган китоб учун бувисининг кумуш қошиқларини сотиб юборган боланинг ўқиши ҳақида нима ҳам дейиш мумкин! Худо ҳаққи, бир ўйлаб кўринг-чи, ҳурматли Кишварди.

– Шунақами, ўғлим?! Бўлди етади. Қарорим қатъий! Уни Гурияга олиб бориб, чинорнинг учига оёғидан осиб қўяман!

– Буни қаранг, биз унинг ташвишини чекаёттибмиз, у эса пинагини ҳам бузмайди-я! Кимга гапиряпсан ҳам демайди!

– Бола эса жўка дараҳтининг остида кўзларини юмиб ўтирап ва ўйларди: «Бечора бувим Юлия чарчаб кетди... Илгари қандай чиройли овози бор эди, ҳозир эса жуда қаҳрли!.. Балки бу менга шундай туюлаётгандир. Бу киши бобонгларми – дерди шундай bemalol ва ёқимли оҳангда... Ҳа, кўриниб турибди, у чарчаган... Аҳ, у мени шубобом олдига юбормасинда, бундан кейин уни ҳеч қачон хафа қилмайман!.. Нима бўлганда ҳам жўнатмасинда... Нима бўлса ҳам жўнатмасин...»

– Ота-онаси йўқ азизам, Юлия... Уни жазолаш ярамайди. Мехр ҳам керак...

— Етимдан етимнинг фарқи бор. Беш қўл баравар эмас. Меҳрибонлиқда у кўп нарсани тушунади! Меҳрибонлик...

— Шу тўғрими, ўрлим?! Уни қандай қилиб Гурдияга олиб бораман, қандай оёғидан осаман... Болани қачон олиб кетиш керак, азизам, Юлия?

— Хоҳласангиз ҳозироқ олиб кетинг! Боланинг нарсаларини йиғишириб жўнатиш қийин эмас?

— Қандай қилиб... Ҳеч нарсаси йўқ-ку...

— Ўтган йили ҳам уни Авчаладан худди шундай ҳолатда олиб келгандим, ҳурматли Кишварди... Балки тузукроқ кийим-бош олиб берарсиз.

— Бечорагина болам!

— Йўлга чиқишдан оддин у-бу нарса еб оласизларми, ҳурматли Кишварди...

— Ҳа, йўқ, безовта бўлманг, азизам Юлия... Самтредиада худди уйдагидек овқат беришади, у-бу нарсалар еб олармиз.

— Ихтиёрларингиз... Оқ йўл сизларга... Ҳа, сизларни Худо ёрлақасин!..

— Мана болани, ўзингиз билан олиб кетинг, ҳурматли Кишварди!

— Нима бу?

— Боланинг ҳужжатлари... Сентябрь ойида болани мактабга берсангиз, керак бўлиб қолар... У тўртинчи синфга ўтди... Маълумотномасида хато қилиб Ломжария Нодари ўрнига Ломжария Надири¹ деб ёзиб қўйишиган. Менимча, бу хато эмас, ўзи шунаقا бўлади.

— Тўғрими, йигит? Начора уни Гурдияга олиб кетаман, у ерда чинор дараҳтининг тепасига оёғидан осаман...

¹ Сўз ўйини: Нодари эркакча исм Надири – важоҳатли дегани.

- Осасизми, нима қылсанғыз ўзингиз биласиз, менинг күзимга күринмаса бўлгани!
- Оёғидан, оёғидан осаман!
- Худо сизга мададкор бўлсин!
- Мен уни бундай қаттиқ қийнасам тошлар ҳам эриб кетмайдими!
- Ҳурматли Кишварди, хўп, хайр!
- Сизга яхшиликлар ёр бўлсин, азизам Юлия!

1938 йилнинг август ойида Хони деган жойда Нодар Ломжариянинг имперетинлик бувиси — онасининг онаси, Юлия Микеладзе ва унинг гуриялик бобоси, яъни отасининг отаси ҳурматли Кишварди Ломжариялар ўртасида болани бир-бирларига топшириш тадбири бўлиб ўтди.

Бир соат ўтгач, аниқроғи 1928 йилнинг 14 июль куни Тбилисида ишчи оиласида дунёга келган болакай қизиган, чанг кўчадан бобосининг ортидан, ипга боғланган бузоқчадек имиллаб бораради.

Бобо билан невараси Хонидан Кулашгacha фойтунда, у ердан Самтредиагача кўп ўринили узун аравада етиб олишди. Кейин тамади ҳам қилмасдан Чохатауридан ўтадиган чой фабрикасининг юк машинасига чиқишиди. Ундан кейин Интабути қишлоғигача пиёда кетдилар.

Бобоси олдинда, невараси орқада. Бобо кексаларга хос хаста товушда йўталди, ихради. Рўпарадан келаётган йўловчига кўзи тушиб, жим бўлиб қолди. Бошини эгиб, саломлашди-да, сўнг яна ихрашни бошлади. Баъзи-баъзида худди қари от орқада қолиб кетаётган тойчофига яккаю ягона зурриётини йўқотиб қўйишдан қўрқиб қарагандек болакайга қайрилиб қўярди.

Бола йўлида индамай кета туриб ўйлади: «Мана, кекса, мункиллаб қолган қария бошининг ичига кириб кетган шляпаси... Мана шу кекса чол — менинг бобом. Отамнинг отаси... Бобом!.. Унинг ортидан бундай қийинчилик билан юришга мени нима мажбур қилдийкин? Нима учун мени жазолашяпти, худди қулга ўхшаб бундай чанг йўлдан кетиб бораяпман? Йўлдан икки қадам четта чиқсам тамом, вассалом тўрт томоним қибла!.. Бир пасда ғойиб бўламан! Йўқ ундаи қилолмайман! Қандайдир куч мени орқага бобом томонга тортади — бошқа ҳеч қандай чегара йўқ! Бу қандай куч? Нима учун мен оч-наҳор, чарчаган, иссиқдан ҳолсизланган, чанқаганни баҳона қилиб йўлдан қайтишга ҳаққим йўқ? Нимага? Бу кучнинг номи нима?»

— Неварам нима ҳақида ўйлайпсан? — кутилмаганда қайрилиб бехосдан бобом мендан сўраб қолди?

— Ҳеч нарса ҳақида! — ўйламасдан шошилиб жавоб берди болакай. У бошқача саволни кутганди бироқ бундай бўлмади.

Чол йўлнинг чеккасига чиқиб, ўтириб олди. Дам олгандан кейин дикқат билан болага қарадида, бармоқларини эгиб санашга тушди: 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38.

— Неварам, сен йигирма саккизинчида туғилгансан. Ҳозир бизда ўттиз саккиз. Демак, сен ўн бирга қараб кетдинг... Кап-катта йигит бўлиб қолдинг... Қандай қилиб сен ҳеч нарса ҳақида ўйламаслигинг мумкин? Ёки бобонгдан яширяпсанми, а?

— Э, йўқ, бобо ҳеч нарса ҳақида ўйлаганим йўқ! — дея бола алдади.

— Энди ўйлашнинг ҳам вақти келди, неварам, ха!.. Чолнинг йўтали тутди ва инқиллаб ўрнидан зўрға турди. Шу алпозда йўлни давом эттириди. Бола эса унинг орқасидан арқонга боғланган бузоқчадек эргашди. Бобо-невара шу тарзда йўлда кетиб боришарди...

* * *

Қуёшнинг иссиқ тафтидан куйган, сочлари ўсган болакай чинор дарахти тагида ўз тақдирини кутиб ётарди. Маъюс кўзлари билан ҳар хил хас-хашак, тиканлар ёпишиб қолган яланғоч оёқларига қараб туриб ўзича ўйлади: «У бир йил ичида қанчалик қариб, букчайиб қолибди! Юзларида ажинлар кўпайибди. Овози қандайдир ҳазин. У нима бўлганда ҳам ёш, чиройли, ёқимли, мафтункор кўзлари, юмшоқ қалб, соchlари ва юришлари менинг онамга ўхшаб кетади. Агар кўзимни юмиб турсам, худди онам деб тасавур қилиш мумкин!»

Болакай бу жойда бегонасираб турди. Шу билан бирга, қўрқиб ҳам кетди.

Ҳурматли Кишварди, мен тинчимни йўқотдим! Унинг онасининг руҳи ўнгимда ҳам, тушимда ҳам намоён бўляпти... Унинг овози мени таъқиб қиляпти... Сиз уни олиб кетганингиздан бери қўлларимни совуқ сувга ҳам ургим келмайди, гўёки юрагим юлиб олингандекман. Менинг боламни қайтариб беринг, ҳурматли Кишварди!..

— Ҳм-м... Ў азизам, уни сиздан олган вақтимда у бола эди. Энди у катта йигит, ҳамма нарсани ўзи ҳал қиласди. Агар сиз билан кетишни хоҳласа мен ҳам ҳеч қандай қаршилик қилмайман.

— У мендан хафа... Уни мен билан қайтишга күндира оладиган ягона одам сизсиз, ҳурматли Кишварди. Фақат сиз уддасидан чиқа оласиз. Сиз ақлли инсонсиз...

— Азизам Юлия, сизда бунақалардан яна иккитаси бор-ку... Ҳеч бўлмаса биттасини менга қолдиринг!

— Ҳа, гап фақат сондами? Ўнта бўлса ўрни, қирқта бўлса қилифи бошқа. У менинг набирам, ҳурматли Кишварди!

— Шундайку-я... Лекин мен нима қилишим керак? Ахир ўлганимдан кейин Ломжария авлодини давом эттирадиган ягона меросхўрим у...

— Мен унинг фамилиясини ўзгартирмайман! Майли у иккаласининг ҳам фамилияси Ломжария бўла қолсин. Бироқ болани менга қайтаринг?

— Азизам Юлия, сиз уни мендан олиб кетишга келдингизми?!

— Нариги дунёга гуноҳ билан кетишумга йўл қўйманг, илтимос! У ерда онасининг юзига қандай қарайман?!

— Эҳ, азизам Юлия, Худо билади нариги дунёга қай биримиз олдинроқ кетамиз. Агар сизлардан олдинроқ борсам, онаси ва отасининг юзига қайси кўз билан боқаман?

— Худойим умрингизни узок қилсин, ҳурматли Кишварди!

— Бофим, узумзорим, тегирмоним, қабрим ва қабримдаги ёзувим ҳам шу боланики. Uriб ўлдирсангиз ҳам болани сизга бермайман!

— Бўлмаса ўзимни ўлдирман! Ҳозирнинг ўзидаёқ кўз олдингизда!

— Вой, Худо, азизам Юлия, сиз нималар деясиз!.. Ўғлим, бувинг билан кетасанми?

— Ҳа, у буни тан оляптими? У сиздан уял-япти!

— Тўғрими, болам?

— Унга онасининг меҳри керак, ҳурматли Кишварди! Кийимларини ювадиган, дазмоллайдиган, овқатини тайёrlаб берадиган, меҳрибонлик кўрсатадиган, бошини силайдиган инсон керак. Сиз унинг ўрнини боса оласизми?

— Нималар деяпсиз... Худога шукур шу пайтгача мен у билан ёмон яшамадим... Сизни бирон марта бўлса-да, ёрдамга чақирганим йўқ-ку...

— Ҳурматли Кишварди, сиз билан баҳлашмайман! Лекин шундай бўлса-да, ухлашдан олдин оёғини ювиб қўйиш, мактабга унинг ортидан бориш — бу ишларни қойиллатиб бажараман. Бу ишлар эркакларга асло ярашмайди!..

— Бизнинг мактабда ҳам уни ҳеч ким хафа қилгани йўқ... Ҳа, сизнинг мактабингизда уни ёмон хулқли бола дейишади. Сиз буни қўллаб-қувватладингиз... У ҳеч ҳам сизлар ўйлаганчалик ёмон бола эмас...

— Нима учун ўшанда менинг тилим узилиб тушмади, экан-а!

— Сиз ўйламанг, у тарбияли болага айланиб қолди деб, шафтолиларни ўғирлашни ҳам ташлагани йўқ!

— Худо сизга соғлик берсин!

— Ё энди ун улашишни ҳам тўхтатди, деб ўйлайсизми?

— Э, униям бошидан қолсин. Менинг ҳамма нарсам шуники! Ҳаммасини ёндириб юбормайдими, мен бунга қаршимасман?

— Чекмайдими, ярамас!

— Бу ундай беақл боламас.

- Сиз, мана мендан сўранг? Тамаки халтамниям, ҳамёнимният шип-шийдам қилди.
- Хўп, майли, чекса, чекар бу унинг иши!
- Ўзингиз айтдингиз-ку, кап-кatta йигит деб.
- Яна бир ой сабр қилинг. Ипак қурти туттаним учун мукофот пули оламан, шунда уни яхшилаб кийинтираман... У шундай афтодаҳол, ярим-йиртиқ бир аҳволда сизнинг олдингизга кетмайди!
- Сиз фақат жавоб беринг. Кийим, пойабзал олиб бериш бу менинг ишим! Ўзимникини ечиб бўлса-да, уни кийинтиришга тайёрман!
- Ҳимм, сизнинг кийимингиз ўзи унга роса лойик тушади-да, ўзиям?
- Албатта, сизга ҳазил, ўйин-кулги бўлса. Менинг юрагим қон бўлиб кетяпти!
- Азизам Юлия, мен сизга айтдим: у катта йигит бўлиб қолган буни ўзи ҳал қилсин!
- Сиз унинг учун авлиё даражасидасиз, сизнинг ҳар бир сўзингиз унга қонундай гап... Ҳурматли Кишварди, айтинг унга!..
- Худодан қўрқинг, ахир, азизам Юлия! Ахир қандай қилиб ўз жигарбандимга, томирида қони оқиб турган болага уйимдан кет деб айтаман. У менинг авлодим ва қондошим бўлса?!
- Нима мен унга бегонаманми? Ахир у менинг ҳам жигарбаңдим ва қондошим эмасми?.. Худо билади, менинг яшашимга бир йил қолдими-йўқми. Ўтинаман сиздан, ажалимдан олдин мени ўлдирманг, болани менга инъом қилинг!
- Азизам, Юлия...
- Олдингизда тиз чўкаман!..
- Нималар қиляпсиз! Туринг ўрнингиздан. Худо хайрингизни берсин!.. Майли сиз айтгандай бўла қолсин!..

- Э қодир худойим, унга баҳт ва қувонч бергин!
- Энди менинг ортиқ баҳт ва шодлигим қолмади...
- Худо шоҳид...
- Бувинг билан кетгин, неварам!..

Ушбу сұхбат боланинг гурийлик бобоси ва имперетинлик бувиси билан уни бобоси олиб кетгандан кейин роппа-роса бир йилдан сўнг содир бўлди. Лекин бу галги жараён олди-берди маросими эмас. Бу юраги жўшиб турган икки қоннинг тўқнашуви ва иккала юракнинг қонли нидоси эди. Бу икки меҳр ўтининг кураши сабаб боланинг юраги шиддат билан тепа бошлиди, томофига алланарса тиқилгандай бўлди. Танасини совуқ тер босди, титроқ бутун вужудини ловуллатиб юборди. Қандайдир кўринмас бир куч уни бувисига тортса, қайсиadir бир ҳиссиёт эса бобосига тортарди. Бола бир неча маротаба шундай оғриқни ҳис этди — гўё унинг вужуди қайнок сув ичида қолди. Бобоси билан бувиси ўртасида кечган қизғин, шиддатли баҳс тугамагунча болани қандайдир қўрқув, тушунтириб бўлмайдиган кутиш ва ҳаяжон ҳисси тарқ этмасди.

Бувиси ўрнидан туриб болага яқин келиб уни қучоfiga олди.

— Болагинамдан ёдгорим, қувончим, чироғимни ёқувчимсан, юр мен билан, менга иккита ҳаётни баҳш эт, болажоним!..

Бувиси йиглади, унинг кўзларидан оққан иссиқ кўз ёш томчилари боланинг бошига тушкиди. Ўпкасини бўшатиб олгандан сўнг у секин болани ўз бағрига олди. Бироқ бола жойидан қимирламасдан турарди, худди темир қозикдай,

томирлари қотган, дарахтга ўхшарди, илдизи ер қаърига чуқур кириб кетгандек эди, гүё.

— Боргин неварам, бор ўзингнинг кекса бувинг билан... Дийдорингга тўйиб бўлгандан кейин яна ўзимга қайтиб келасан... Бу вақт ичида мен сенсиз зерикиб қоламан... Сен нима деб ўйлагандинг? Биронга севимли невара бўлиш осон деб ўйловмидинг! Офири, оғир невара бўлиш, айниқса, кексайиб қолган мен ва бувингга ўхшаганларга... Бор у билан, меҳрибонгинам... Сенинг болтанг, чўкичинг, тўқмофинг, саватинг, сигириинг, араванг ҳеч қаёқقا кетмайди, қайтишингни кутишади...

Бола бобонинг бу сўзларни эшитиб, ҳайрон қолди! Бобоси санаган болта, чўкич, тўқмоқ, сумка — буларнинг бариси ҳовлининг ҳар жой, ҳар жойида сочилиб ётарди. Сигир, арава, эчки бўлса умуман ҳовлининг бошқа томонида эди. Лекин бобо уларга қарамай, қўли билан улар турган жойларни аниқ кўрсатиб берарди.

Бобоси сўзида давом этди:

— Мана сумканг, дарсликларинг — грузин тили, тарих китоби... Яна нима қолди? Шимминг, кўйлагинг ва оёқ кийиминг. Самтредиагача ялангоёқ кетгин, бўлмаса, бу оёқ кийиминг билан уйгача етиб боролмайсан. Бўпти, барисини олгин... Энди жўнагин!

Кишварди Ломжария унинг невараси энди темир қозиқقا, томирлари ернинг қаър-қаъригача сингиб кетган дарахтга айланганини тушунди. Ер қаърига илдизи чуқур кетган бу томирларни оддий насиҳат ва бошқа бирор нарса билан жойидан суфуриб олиб бўлмасди. Бошқача йўл тутиш керак эди. Бироқ қанақа йўл?

Кишварди Ломжария шуни тушуниб етдики, унинг невараси икки авлоднинг шиддаткор, жанговар қони гупуриб турган икки томонга зарб билан тортиляпти. Унинг қайси бири устун келади. Улардан қайси бириси ғалаба қозонади? Қайси қондошлиқ ғолиб келади?

Курашишни бундай ахволда давом эттириш мумкин эмас... Улардан кимdir буни биринчи бўлиб, мардлик қилиб тўхтатиши лозим. Бу ерда қони қайнаб, жўшиб турганда кимdir биринчи қадамни ташлаши керак-ку, ахир.

Кишварди Ломжария боланинг бувисидан ўтиб сўради:

— Хўш, нимани кутяпсан? Сен билан айтишишдан чарчадим!

Бола бобосига қўрқа-писа қаради.

— Орқангга қараб ўтирмасдан, жўна! Тушундингми?!

Бобосидан қаттиқ хафа бўлганлигини ва бувисининг самимий, меҳрибон эканлигини бола бир пайтнинг ўзида тушуниб етди. Ич-ичидан тўлиб келаётган кўз ёшлари кўз олдини қоп-қоронфи қилди. Боши ўз-ўзида кўкрагигача эгилиб қолди. Бир оғиз сўз айтилмади. Жимгина, худди арқонга боғланган оғир аравадай Чохатаурининг тупроқ йўлига бурилди. Қариб, мункиллаб қолган, бошдан-оёқ қора кийинган бувисининг ортидан эргашди.

Кишварди Ломжария тошнинг устига бориб ўтирди-да, мис чойгумида қачон сув қайнашини кута бошлади.

Кишварди Ломжария оловга тикилганча хаёл сурарди. Шу тариқа беъмани хаёллардан ўзини узоқроқ тутишга ҳаракат қиласади. Йўқ, инсон

ўз хаёлларидан қаёқقا ҳам қочиб кетарди. Ахир, одам ожиз банда-ку... «Болани бермаслигим керак эди... Кекса кампирнинг аччиқ кўз ёшларига чираб туролмадим... Энди ўзим шу аҳволга тушиб турибман. Кейинги ҳафта кампирни-кига бораман-да, болани қайтариб беришини сўрайман. Агар болани қайтармаса, мажбурлаб бўлса-да олиб келаман... Шунақа дейман сен менинг авлодим давомчиси ва қондошимни олиб қолишга қанчалик ҳаққинг бор? Сен ахир Худо эмасссанку!» Аммо... у ҳам менга шундай сўзлар билан жавоб қайтариши мумкин-ку?! Ахир мен ҳам ожиз бандаман, бу ёғимдан у ёғим яқин оддий бир инсон... Бола менга қандай ришталар билан боғланган бўлса, унга ҳам худди шундай... Эҳ, одам бўлиш қанчалик қийин... Йўқ, бўлмайди, кейинги ҳафта бораманда кампирнинг оёқларига йиқиламан. Йўқ, бир ҳафтага сабр қилолмайман... Эртагаёқ тонг саҳарда йўлга отланаман... Э Худо, тезроқ тонг ота қолсайди!..»

Шуларни ўйлаб тош олдида мис кумғонда қачонлардир сув қайнашини кутиб ўтирганди, кутилмаганда эшик очилиб бошини эгиб остоңда оёқ кийимини елкасига ташлаб олган болакай кўринди.

- Эҳ, Худо ўзингга шукур! — деди бобо.
- Мен қайтдим, — секингина сўзлади невара.
- Қайтишингни билардим, — деди бобо.

Сўнг Кишварди Ломжария тогорага мис қумғондан иссиқ сувни қуиди-да, неварасининг чарчаган оёқларини узоқ ювди. Кейин уйга кириб, тахтада у ётиши учун жой тайёрлади, ўзи эса кичкина хонасига кириб кетди...

Ярим кечаси чолни боланинг овози уйғотди:

— Бобо сиз билан ётсам майлими?

— Келгин, неварам, — деб чол деворга яқинроқ сурилди.

Бола бобосини қучоқлаб олди.

«Бобомнинг баданлари музлаб қолибди-ку, бечорагина бобом!» — ўйлади невара.

«Боланинг қанақа тафти бор!» — ўйлади бобо.

Бироз вақт ўтгандан кейин бобо сўради:

— Биласанми, сени нима тортиб келди?

— Йўқ!

— Мен сенга айтаман: қондошлиқ сени мен томонга етаклаб келди, мана нима! Қондошлиқдай қудратли куч йўқ дунёда, неварам!..

Кечаси улар бошқа бир оғиз ҳам гаплашишмади. Ҳеч нарса ҳақида ўйламадилар ҳам, ҳеч нарса ҳақида сўзлашмадилар ҳам.

Бобо ва невара ширин тушлар кўриб ухлашди...

Икки танада оққан бир хил қон — меҳр қони ўйлади ва гапирди. Бироқ у нима ҳақида ўйлади, нималар ҳақида сўзлади. Қондошлиқ бу ҳақда фақат ёлғиз Яраттангагина аён!..





НОШУКУР БАНДА

Гудули Бережиани юз ёшга тўлганда унинг шаънига ҳеч ким икки оғиз илиқ сўз ҳам айтмади. Шунга ҳам сиқилиб ўтирадими – ана қишлоқ қабристонида салкам юз эллик йил яшаб ўтганлардан бир қанчаси паноҳ топишган! Шундай бўлгандан кейин қўни-қўшнилар Гудулини табриклишни унуган бўлишса, унтишгандир-да. Устига-устак туғилган куни ўзининг ҳам эсига келгани йўқ.

... Гудулини ўша эрталаб «Лонгиноз» лақабли хўрор уйғотди. Унинг кўзи энг аввал қўшнининг кучугига тушди:

– Хўш, бугун мендан яна тухум ўғирлагани келдингми?.. Кет очофат, оёқ тагида ўралашмагин!

Кейин қўшнисининг хўрозига ўдағайлари:

– Ёргулик тушмасидан мени уйғотищдан кўра, ўзингнинг ҳарамхонангта бир қараб қўйсанг бўларди! Сенинг додингни Ардалион Брокишининг хўрози берсин-да?

Гудули хўрозга танбех бергандан кейин айвондан тушиб, ошхонага қараб йўналди. Ўчоқ олдида чўккалаб, кул босган кўмирни ўзи томон тортди-да, устига шох-шаббаларни ташлаб пуфлай бошлиди. Қуруқ шохчаларга ўт илашганидан кейин

құмғонға сув қўйди. Сув илигач, сут соғиладиган хурмачага қуйиб, молхона томон йўналди. Охурга боғланган сигир катта ўйчан кўзлари билан эга-сига тикилди ва мўълади.

— Ҳозир, тўхтаб тур! — Гудули сигирнинг сағрисига қўли билан уриб қўйди. Сигир кавш қайтаришни тўхтатди. У Гудули қачон соғишини кутиб секин-секин юрди. Гудули уч оёқли стулни сигир томон суриб қўйди, унга ўтириб сигирнинг елинларини соға бошлади. Хурмачага ипак толасидай нозик сут тизиллаб тушишни бошлади. Соғим унчалик кўп бўлмади.

— Сен бечорагинанинг тоза мазанг қочибди-ку! — деди Гудули. Нима қилай, отахон, мен ҳам қарибдим-да, — дея ўзини оқламоқчи бўлди сигир.

Гудули молхона эшигини ланг очиб, сигирни жўхорипояга ҳайдаб юборди.

— Бор, қорнингни тўйғаз жонивор!.. Сен сигирмассан, ҳеч нарсага ярамайсан, сени бўри есин!.. Бор, кет!

Сигир хоҳламайгина қовжирага¹¹ ўтларни чимдий бошлади.

— Салом, Гудули!

Гудули сут соғилган хурмачасини тиззасига қўйганча ёғоч кулбасининг пиллапоясида ўтириб, узоқ хаёлга толганди. Қуёш ўз уйидан бош кўтариб тилларанг нурларини тоғ орасидан се-кинлик билан дунё ғамини ўйламай, чор атрофга ёя бошлаганди.

— Салом, Гудули!

Гудули овоз келган томонга қаради. Нок дарахти тагида бошини қашиб Уча Мелимонадзе турарди.

— Гудули эмас, Гудули бобо дегин! Сенга неча марта айтдим, эси паст!

— Салом, Гудули бобо!

— Ҳа, баракалла!

— Онам айтдилар, сиз мени мураббо билан сийлашиңгиз керак экан!

Гудули кулди:

— Балки, сут билан сийларман?

— Йўқ, мураббо билан!

— Хўш, унда шуни билиб қўй: сут ичмасанг — мураббо ҳам емайсан!

— Қани, кўрсатинг...

Гудули хурмачани кўрсатди.

— Онам хом сут ичма, деганлар. Касал бўлиб қоларканман.

— Ма ич. Йўқ ичмайман.

— Э-э, онанг нимани биларди. Сен аёллар ҳақидаги мақолни эшитганмисан? Ҳа, майли эшитмай қўя қол. Ҳимм, хом сут ичмас эмиш! Мана, мен турилганимдан буён хом сут ичман, тирик юрибман-ку?! Касал бўлармиш, ҳе ўргилдим, сендақа акллилардан!

— Ҳай, майли, нима десанг шу...

Уча чуқур хўрсинди ва шу заҳоти...

Қарагин сут ўғил боланинг қорнини қандай шиширади. Гудули кулгудан ўзини зўреа тийди. Нихоят, Уча енги билан лабини артиб, идишни Гудулига қайтарди ва безовта бўлди:

— Озгина ёрдам беринг...

Гудули индамасдан идишни боланинг қўлидан олди.

— Менга қара, Уча, бугун мактабга бормайсанми?

— Бугун якшанба-ку! — маза қилиб кулди у.

- Бугун шанба! — қовоғини уйди Гудули.
- Э, йўқ, якшанба, — яна қайтарди Уча.
- Наҳотки... Аҳ,вой Худо! Мен кекса аҳмоқ, қандай эсимдан чиқардим! — Гудули кўкрагига муштлади ва қўллари билан тиззаларига урди.
- Шунга нима бўпти, Гудули бобо? Шанбами, якшанбами, сизга нима фарқи бор. Сиз мактабга ҳам, ишга ҳам бормасангиз... — қарияни юпатди Уча.
- Шошма? Бугун нечанчи?
- Бугун — 28 якшанба куни, ноябрь ойи, 1970 йил! Маълумот берди Уча.
- Аҳ, каллам қурсин! — дея ғудраниб Гудули ўрнидан турди. У боланинг шошилаёттанига эътибор ҳам бермади. Гудули хонага кириб кровати тепасига илиб қўйилган календарга қаради. Календардан узок вақт кўзини узолмади. Кейин унинг варагини йиртиб, олдинги жойига қайтиб келди.
- Нима бўлди сизга, Гудули бобо! — Уча қариянинг ёнига чўкиб, унинг тиззаларига қўлларини қўйди. Пастдан тепага қараб қариянинг ҳайратланган нигоҳига назар ташлади. Боланинг саволига жавоб бермасдан Гудули чўнтагидан кўзойнагини олиб тақди, битта ҳам сўзни қолдирмай, календарь варагидаги маълумотларни ўқий бошлади:

28 ноябрь Якшанба

Қуёшнинг чиқиши — 8, 06

Қуёшнинг ботиши — 17, 32

Куннинг узунлиги — 9, 26

Янги ой — 24 ноябрь

Ойнинг чиқиши — 10,55

Ойнинг кириши – 20,31.

Кейин варақ орқасидаги матнни ҳам синчиклаб ўқиб чиқди: Биласанми? Болам.

Бир кунда одам қарийб 20 минг қадам босади, бир йилда 7 миллион, 70 йилда 5000 миллион қадамдан иборат дегани, бу эса тахминан Ердан Ойгача бўлган масофани ташкил этади.

Гудули осмонга қараб қуёшни, кейин нигоҳини гарбга қаратиб ойнинг кичрайишини кўрди. Қуёш ва Ой осмонда бир вақтнинг ўзида бир жойда эди. Аммо Гудулига шу дақиқада Ой негадир узокроқдек кўринди.

Яна ўқишда давом этди:

Ер билан Ой орасидаги масофа 384 минг километр бу экватор узунлигидан 9 марта кўп. Демак, бундан келиб чиқди, инсон 70 йил умри мобайнида ер курраси экватор чизиги бўйлаб 9 марта айланиши мумкин экан.

Гудулининг боши айланиб кетди...

– 70 йилда – 9 марта... Юз йилда-чи? Ўн, ўн бир, ўн икки марта...

У ўзининг қуруқшаган, суяги чиқиб қолган, титраётган тиззаларига қараб туриб, бирданига худди экваторни ҳозиргина ўн икки марта айланниб чиқсан одамдай, вужудидаги қонни аёвсиз симираёттан дахшатли бир ҳорғинликни сезди.

Сўнгра оёқларига қараб сўзини давом эттириди:

– А, эшитяпсизларми? Агар юз йил мобайнида қишлоғимиздан Озургети (бу Махарадзе шаҳрининг эски номи) орқали Батуми, Москва у ердан Германия, Америкага, кейин қайтишда Япония, ниҳоят, Озургети ва уйимизга қайтсак, биз она Сайёрани ўн икки марта айланган бўлардик... Нима? Тушундингизми?

У тиззаларини секин сийпалаб қўйди:

— Лекин бундай бўлмади... Ер шарини айланаб чиқолмадик... Аммо Худо шоҳид, биз бир дақиқа ҳам тиним билмадик... — Гудули кулди.

— Хўш, нима бўлди энди? Бир жойда айланимиз?.. Бу ердан кўп нарса топдикми? А, қандай йўлни босиб ўтдик!.. Нолимайман! Шу юз йил ичида мени уйимдан ташқарига, қўшниларимга, қишлоқни бемалол чарчамасдан шунча вақт олиб юрганингиз учун миннатдорман... Раҳмат, сизга катта раҳмат! — Гудули тиззаларини яна бир марта силади.

1970 йил 28 ноябрь эрталаб соат саккизда Гудули Бережиани юз ёшга тўлди. Қария шуларни ўйларкан, бутун бадани титраб-қақшаб оғрий бошлади. Гудули қўрқиб кетди. Ёшлигида отиш ёки пойга мусобақаларига чиқиши, ёки бўлмаса отга сакраб миниш олдидан шундай бўларди. Айниқса, унинг доимий рақиблари эгизак ака-ука Керкадзелар билан шу ҳолат юз берарди. Уларнинг ашадий ишқибози ва томошабини уларнинг синглиси Талико эди. Ўшанда унинг ёш, кучли юраги шундай аниқ тепарди-ки, лекин шунда ҳам у ҳеч нарсадан қўрқмаган. Ҳозир эса Гудули жуда қўрқди. У юрагини қўли билан ушлади-ю, жим бўлиб қолди. Бир неча дақиқа ичида унинг ёшлик йиллари кўз олдидан бир-бир ўтди... Кейин эса ҳаммаси ўз жойига тушди. Юраги ҳам ўзининг доимий, бир маромдаги, ҳеч кимга кўринмас ишини давом эттириди. Гудули кўкрагини тўлдириб тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олди ва ўзини анча ғенгил сезди. У қўли билан елпигандан сўнг, юзларида тер пайдо бўлди, яна бир марта нафас олиб, майингина жилмайди.

— Қуллук юрагим, сендан миннатдорман, катта раҳмат сенга! — деди ва секингина юрагини силаб қўйди.

Гудули ҳовлига чиқди ва ёлғизоёқ йўл бўйлаб юриб у ёқ-бу ёғига қараб, нокнинг соясига бориб ўтирди. Уча унинг ортидан кузатиб юрди.

— Бундан дарахтнинг жони оғримайдими? — сўради Уча, у ерга санчиб қўйилган болтани силтаб тортаркан.

«Бошланди, — деб ўйлади Гудули, — энди унинг саволларига жавоб бер!..

— Ҳа, болам агар дарахт болтанинг зарбидан озор чекса, унда инсон у дунёю бу дунё гуноҳдан форир бўлолмайди-ку!

Гудули кейинги саволни кутди, бироқ Уча жим эди. Болтанинг пискадай ўткир чархланганига қўлларини эҳтиёт бўлиб юргизиб кўрди ва ўзича сўз юритиб деди:

— Албатта, жони оғрийди. Оғриганда қандоқ!

Гудули болани чақирди-да, ёнига ўтқазиб унинг тап-тақир сарғайган бошига қўлини қўйиб секин сўзлади:

— Уча, бугун сенинг Гудули бобонг юз ёшга тўлди...

Уча ишонқирамай қарияга қаради ва кулиб юборди.

— Сен нимага куляяпсан. Тентак?

— Ҳа, сиз ўтган ва ундан олдинги йили ҳам юз ёшга кирмаганмидингиз?

— Ҳай, тушунмаган бола! Қандай қилиб мен юз ёшга тўлишим мумкин?!

— А, неччига киргансиз бўлмаса?

— Неччи бўларди! Ўтган йили тўқсон тўққиз, ундан олдинги йили тўқсон саккизга! Бугун эса юз ёшга!

- Ҳа, шундайми? Сиз доимо бир хилдасиз-ку!
- Галварс! Сенинг отанг шундай эди!
- Онам айтдиларки, сизнинг ёшиңгизга ёш ҳам қўшилмас экан, камаймас ҳам экан... «Бу чоли қурмағур, — вақтни ҳам тўхтатиб қўйган, дедилар».

Гудули кулиб турган боланинг кўзларига қараб ўзининг ўтиб кетган қайтарилемас болалигини кўргандай бўлди... У юзини тескари буриб сўради:

- Онанг ўлим, қариб-чириган қарияни олиб кетмаслигини айтмадими?
- Айтди.
- Демак, мен вақтни тўхтатибманда, а? У шундай дедими?
- Ҳа.
- Эҳ, неварам, вақтни тўхтатишга юз жуфт буйволнинг ҳам кучи етмайди!
- Кимнинг кучи етади?
- Ҳеч кимнинг. Балки, муддати келар, кун ва вақтнинг ўзи тўхтаб қолар...

Уча чалқанчасига ётиб олди.

- Қаранг, осмонда қуёш ва ой бир жойда турибди! — деб хитоб қилди у.
- Кўрдим, кўрдим болам?
- Бу кизиқ қуёш ва ой, кутилмаганда бир вақтда чиқадими?

«Мени ақлдан оздиради бу бекорчи бола!» — деб ўйлади Гудули.

- Айтинг-чи, қандай қилиб улар бир вақтда чиқишади, а! — яна савол берди Уча.
- Мана шундай: осмон — бу худонинг кўзи, у барчасини алмаштиради — кун ва тунни, тушунтирди Гудули.

— Қандай қилиб ҳайрон бўлиб сўради бола,
Худонинг кўзи борми?

— Ҳай, ҳай худо ҳаққи, бас қил! — жаҳли
чиқди Гудулининг.

— Айтингда, энди?

Гудули баданидан иссиқ терлар чиқиб кетди.

— Эшитгин: сенинг кўзларинг борми?

— Ҳа, албатта!

— Қани уни юмгин-чи! Тезроқ!.. Нимани
кўряпсан?

— Ҳеч нарсани. Қоронғи!

— Энди кўзингни оч!.. Энди-чи?

— Ҳаммаёқ ёп-ёрур!

— Ана кўрдингми. Бу худонинг иши: у бирда-
нига кун ва тунни кўраверади.

— У ҳолда мени ҳам худо қўллаб-қувват-
лайдими? — деб Уча ўтириб олди. — У билан
мен бир бутунмизми?

— Албатта, неварам бир тўкиссан! Бутун олам
сенга тегишли! — Гудули болани бағрига бо-
сиб қаттиқ қисиб ўзига тортди. У яна нимадир
демоқчи бўлувди, Гудули ундан олдинроқ ҳаракат
қилиб, қўли билан унинг оғзини беркитди:

— Бўлди, бас қил! Худо ҳаққи, бўлмаса сени
ўлдириб қўяман, кейин ўзимни!

Уча қариянинг бағридан қутулиб чиқди-да:

— Яна битта, битта савол! Охиргиси!

— Майли!

— Эрталаб онам айтди, менинг отам аҳмоқ,
ярамас ва аглаҳ экан, биз учун у ўлган ҳисоби
дедилар... Шу ростми?

Гудули гарангсиб қолди.

— Ҳа, рост, болам... — деди-ю, бирданига
тўхтаб қолди: — Сен бу сўзларни айтмаслигинг

керак. Нима бўлган тақдирда ҳам, у сенинг отанг!

— Нега бўлмаса рост дедингиз?

— Ахир шундай ўғилдан юз ўтирган одамни яна нима ҳам дейиш мумкин?!

Уча, жимгина ўрнидан турди-да, дарвоза томонга йўл олди.

«Мен буни айтмаслигим керак эди! — деб Гудули ўзича афсуслаңди. — Бола учун отаси фариштаку... Унинг бундай пасткаш эканлигини у қаердан ҳам билсин!»

— Уча! — бақирди Гудули.

Уча, ортига қарамай кетаверди.

— Уча ортингга қайт, болам!

Уча тўхтади.

— Эшитгин мени, болам! Сенинг отанг абраҳ эмас, мана биз абраҳмиз у Тариэл, Афтондил ва Фаридун¹. Сен нима ҳазилни тушунмайсанми?

Уча ишонқирамай, кўз қири билан Гудулига қаради.

— Бу ёққа кел, менинг олдимга, неварам! — қўли билан имлаб болани олдига чақирди.

Гудули бирданига бир томонга оға бошлиди... Аввалига у шундай туюлган бўлса керак деб ўйлади... Сўнгра у аниқ билдики, бу ҳазил эмас экан, оёклари орасидан пешоби оқа бошлагандা бу янада аниқроқ кўринди. Гудули шунда: куним битди шекилли, деб ўйлади.

— Ё Тангрим, бундай шарманда қилмагин дея, ёлворди Гудули.

¹Тариэл, Афтондил, Фаридун — Шота Руставелининг «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон» асарининг қаҳрамонлари.

Аммо бундай ҳолатда бу гапларнинг бариси бекор эди. Бутун баданидан иссиқлик чиқиб кетаётганди...

— Уча, менга ёрдам бергин! — бехосдан Гудулидан эшитилар-эшитилмас бўғиқ овоз келди. Бола унинг олдига югуриб келгунча, у тиззalab ўтириб олиб, аччиқ-аччиқ кўз ёшларини тўкаётганди.

Орадан бир соат вақт ўтгач, Гудули ўзига келди.

— Энди уйингга боргин, болам...

— Онамни чақираман!

— Йўқ керакмас, болам. Бор уйингта!

— Онамга айтаман!

— Йўқ, керак эмас!

— Нимага йифладингиз, бўлмаса?

— А, шунчаки, ўзим, сени алдадим, Гудули бобосини яхши кўрадими-йўқми шуни билмоқчи эдим...

— Нима мени кун бўйи алдамоқчимисиз?

— Йў-ўқ. Эсим кирди-чиқди бўлиб қолган, қаричилик... Бор, ўғлим, энди мени тинч қўй... Бироз дам олай...

Уча кета бошлади. Дарвозага етганда орқасига ўтирилди.

— Бораверсанг-чи, қайсар бола! Уча чиқиб кетди.

Мени ўз ҳолимга қўй, жўна, жўна, болам...

Мен энди дам олишим керак...

Уча секин қадам ташлаб юриб кетди. Дарвоза олдига борганда яна қайрилиб бир қаради.

— Бор, ўғлим бор! — Гудули ўзига келгани маълум бўлди.

Уча чиқиб кетди.

Гудули дарахтга суюнганча бўшлиқقا лоқайд назар солди. Миясида ҳеч нарса йўқдек эди,

гүёки бўм-бўш... Бутун борлиқ сукутда. Қишлоқ ҳам, ер ҳам, осмон ҳам сукунат уммонига ғарқ бўлган. Гудули шундоққина кўз олдида пишган ноклар узилиб ерга тушиб, пачоқланиб кетаётганини кўрди. Узун тарновда чопқиллаб оқаётган булоқ суви нақд рўпарасида, аммо унинг жилдираётгани қулоғига кирмасди. Ер устида шамол маккажўхорининг қуриган баргларини ўйнаётганини кўрди, бироқ унинг овозини эшитмади. Дарвоза олдига келган сигир бўйини чўзиб ҳовлига кирмоқчи бўлиб мўралаётганини, четан деворга қўниб олган Лонгиноз хўрози бақувват қанотларини силкитаётганини, кўзларини қисиб, тушмуғини очганини кўриб турарди. Лекин на сигирнинг мўрашини ва на хўroz қичқириғини эшитарди... Атрофда сукунат ҳукмрон эди, фақатгина кутиш, бениҳоя қалбни ларзага соладиган номаълумлиги билан кўрқитувчи кутиш бор эди, холос. Нок дараҳтига суюнган, тошдек қотган Гудули ўзи ҳам худди, эски қуртларга ем бўлган ва болта кўтарган инсонни кутаётган дараҳтга ўхшаб турарди. Ҳолингга вой, Гудули Бережиани, шўринг қурсин!

... Тушкунлик исканжасида қолган Гудули шу алфозда яна анча вақт ўтириди. Кейин аста-секин яна ўз ҳолига қайта бошлади. Қалбида умид учқунлари порлади. Юраги яна ура бошлади, томирларига қон югурди. Гудули, аввало, ўз юрагининг уришини, кейин маккажўхорининг қуруқ баргларини, сўнгра эса сигирнинг мўълашини, ундан сўнг сувнинг жилдираб оқишини, ниҳоят хўрози Лонгинознинг овозини эшитди. Гудулига жон кирди.

— Худога шукур... — секин сўзлади ва битта-битта қадам босиб уйи томон юриб кетди. — Хўш, Гудули ўзингни тут! Ҳали ҳеч нарса бўлмади... Ҳеч қандай қўрқинчли эмас... Бу тасодифан содир бўлди... Балки ростдан ҳам ҳеч нарса бўлмагандир. Балки менга шундай туюлгандир.

Гудули қуёшга қаради — офтоб ҳийла ғарбга қараб силжиганди. Кейин секин зинапояларга оёқ қўйди. Биринчи зина... Иккинчи... Учинчи... Бешинчи... Яна дунё остин-устун бўлди. Яна барчаси боягидек. Яна Гудули ёмон даҳшатли ҳароратни туйди. «Бу чоли тушмагур вақтни тўхтатиб қўйган!»

— Бу гапни ким айтганини эслашга улгурмади — гуп этиб зинапояга ағдарилиб тушди.

— Салом, муҳтарам Гудули! Гудули кўзларини очди.

— А? Нима дейсан, Ксения? — деб сўради у норози оҳангда. Шу топда қариянинг бир ўзи холи бўлгиси келди.

— Уча чопқиллаб бориб онасиға Гудули бобомнинг аҳволи оғир деди...

— Ҳеч қиси йўқ, азизам! Юрак озгина эркалик қилиб туради-да. Мана ўтиб кетди...

— Балки бирор ёрдам керақдир, ҳурматли Гудули? Ёки дўхтир чақирайми?

— Йўқ, йўқ, Ксения! Шарт эмас!

«Ҳозир бошланади — дўхтир, касалхона, минг хил дори-дармонлар... Э, парвардигор ўзинг кечир!...»

— Балки валерианка ичарсиз?

— Йўқ, йўқ!

«Кимга кераги бор бунақа ҳаётнинг? Валерианка, эмиш!»

- Валидол-чи.
- Валидол ҳам керак эмас!
- Сизга қандай ёрдам керак, ҳурматли Гудули? — деди аёл тоқатсизланиб.
- Менга ҳеч нарса керак эмас, азизам! Уйингга бор болаларингга қарагин...

«Бу ҳали ҳолва... Ҳадемай узун-қисқа бўлиб, қўшнилар кириб келади... Яна шу савол-жавоб... оворагарчиликлар... Э Худо!»

— Ҳаҳ ярамас бола, ўлим тўғрисида бир нималардир дегандир-да... Ҳойнаҳой, онам айтди деган... Шошмай турсин, бу ерга келсин кўрадиганини кўради!

— Сенга нима бўлди, Ксения, қўйсанг-чи!

«Вой Худо, намунча чаккаги очилди! Илгарилари мен унинг бунақалигини ҳеч билмаган эканман!»

— Кимдан чиқди бунақа гап? Илойим тилига чипқон чиқсин!

«Нега у ўзини қарғаяпти. Уча ёлрон гапирмайди-ку!»

— Худо ҳаққи, тўхтатсанг-чи! Уйингта боргин!

— Бугун сизнинг туғилган кунингиз экан, ҳурматли Гудули? Худо сизга яна юз ёш умр ва бардамлик ато этсин!

— Раҳмат, Ксения!

— Наҳотки, шаҳардан жигарларингиз келишмаса? Юз ёш-а! Ҳазил гапми!..

— Келишади, албатта, келишади!

«Бир ой ўтар, уч ой ўтар... Кейин ҳаммасининг жонига тегаман. Касал одамга ҳамма ҳам қараёлмайди...»

— Бу дунёда фарзандлари билан мақтанишга ҳадди сифадиган одам бор бўлса, ўша — сизсиз,

ҳурматли Гудули! Бириси Батумида, бири Потида, бирори Кутаисида, түнгичингиз Тбилисида. Тұртлови ҳам олим, обрў-эътиборли... Дарвоң, неваралардан нечта, ҳурматли Гудули?

— Бугун авлодимиз — йигирма уч киши, лекин улардан нима наф? Ёнимда ҳеч ким йўқ.

— Унақа деманг, ҳурматли Гудули! Сиз баҳтли одамсиз!

— Ҳа, албатта...

«Вой Худо, унинг валдирашлари қачон тутаркин?»

— Уйга бораман-да, ўғлимни жўнатвораман.

— Ҳавотир олма, Ксения. Озгина ухласам ҳаммаси яхши бўлади.

— Худо ҳаққи, бирор нарса керак бўлса, тортилманг! Ўз қизингиздай чақираверинг!

— Раҳмат, азизам!

— Тузалиб кетинг, ҳурматли Гудули.

— Сен ҳам соғ бўлгин, Ксения!

Аёл кетди. Гудули эса маъюс нигоҳ билан уни кузатиб қўйди. Мана у кетяпти — ёш, бақувват... Гудули эса зинапояда ўтирибди. Э, Худо ҳаммасидан қудратлисан Қодир эгам, уятта қолдима-а?! — дея хаёлидан ўтказганча ноябрь қуёшининг синик тафтида қўнишиб ўтиради...

... Инсоннинг табиати ғалати!.. Ёш соғлом инсонни кўрганида, ўзининг кексалиги ва bemorligidan a'fsus chekadi. Va akシンча, undan-da қарироқ va кучлироқ кимнидир кўрса, қалби хотиржам тортади, ҳаётта қайта умид уйғонади. Мана бугун ҳам Учани қучоқлаб туриб Гудули бу ҳақда балки юз марталар ўйлади-ёв. Э, Парвардигор, шу боланинг ёшлигини менга бер, мендан нимани хоҳласанг шуни ол!» Ҳозир эса Ксенияга қараб туриб, у ўзи

ҳақида шундай деди: «Эй құдратли Худо. Шу аёлнинг ёшини менга бергину, үрнига нимани истасанг шуни олгин!» деган гап үтди күнглидан.

Ва шу заҳотиёқ уятдан юзи қизариб кетди. Гудули Бережиани уятдан ер ёрилса, ерга кириб кетарди. Худо унга юз йил умр бериб қўйибди, шунинг шукронасини қилиб қадрига етмаганидан хижолат бўлди ...

Қуёш ботгунига қадар эрталабки ҳолат ҳақида қатъий туриб уч марта эслади... Шундан кейин ер юзида юз йил яшаган Гудули Бережиани қуёш билан юзма-юз туриб, тиз чўкиб, бошини қуи эгиб шундай деди:

— Алвидо офтоб, менинг беадад миннатдорлигимни қабул қилгин!

— Эй, инсон нима учун мендан миннатдор бўлаяпсан! — ҳайрон бўлди қуёш.

— Эй, Худойим сенинг beminnat қуёшинг учун, шу юз йил ичида сен қоронри кечадан менга ҳар эрталаб баҳтиёрлик баҳш этдинг!

— Арзимайди, табаррук инсон! — деди қуёш ва кўздан фойиб бўлди...

— Раҳмат сенга, олам чироғи!...

Гудули дарвоза олдида мўлтираб турган сигирни ҳовли ичига киргизди. Сигир ҳар доимгидек оғилхонага кириб, софувчи соғишини кутди. Гудули сигирнинг саррисини узоқ силади, бошини қашлади, аммо бу сафар уни соғмади...

Бугун дамингни ол, жонивор, бемалол кавш қайтариб ётавер. Ташаккуримни қабул эт!

Нима учун ташаккур айтаяпсиз? — дея ҳайрон бўлди сигир.

— Чунки сен менга ҳар куни эрталаб бир стакандан сут бердинг.

— Соғлигинг учун! — деди сипир ва чўзилиб ётди.

— Сенга раҳмат говмишим!..

Гудули орқа ҳовлига ўтиб, товуқларни кечаси бўлса-да, қаторлаштириб уларга назар ташлади, ундан олдин жўжаларнинг уйчаси эшигини ёпди. Кейин Лонгиноз хўрознинг қип-қизил чиройли тожини майин сийпалаб қўйди.

— Эртага мени хоҳлаган пайтингда уйғотавер. Энди хайр, мингдан-минг раҳмат сенга.

— Нима учун мени мукофотляяпсан? — ҳайрон бўлди хўroz.

— Ҳар куни эрталаб, чин кўнгилдан мени уйғотганинг учун!

— Арзимайди! — деди хўroz ва уйқуга кетди.

— Ташаккур, Лонгиноз!..

Гудули исчироқни хум ёнига қўйди. Эҳтиёткорлик билан унинг атрофидағи лойни кесиб олди, чўккалаган ҳолда секин қопқоғини кўтарди. Ўттиз пудли хумдан шиддатли дим кўтарилиди. Гудулининг димоғига вижиллаган винонинг ўткир ҳиди келиб урилди. Гудули эсдан оғдирадиган ҳидни симирди, қора туйнукка назар солди, сўнгра, секин-аста ён томондан қовоқ чўмични ёнбошлишиб туширди. «Билқ, билқ, билқ», — чўмичдаги вино билқиллади. Гудули лабларини чўмичга теккизди ва деди:

— Офарин сенга, эй бодаи ноб. Офарин сенга бебаҳо токнинг сеҳрли шарбати!

— Азиз лампа чироғим менинг чексиз миннатдорлигимни қабул этгин!

— Нима учун? — жарангдор, ҳайратланарли овоз янгради.

— Чунки шу юз йил мобайнида баҳтли ва қайфули күнларимда менинг ишончли дўстим эдинг.

— Соғлик учун! — чуқур нафас олди лампа чироқ.

— Ташаккур сенга!..

Гудули пастаккина стол ёнида ўтирибди. Қўлида финжон тўла мусаллас. Айвоннинг устунида қариянинг боши устида осилиб турган чироқ милтираб ёниб турибди. Гудули Бережианинг кўзларидан оқаётган ёш томчилари бўйинларидан тушиб столдаги зорора нони ва тоза пишлоқ устига томаётганди. Гудули Бережиани ростакамига йиғлаётганди...

Бир соат бурун Гудули бутун ҳовлини айланаб чиқди. Ер ҳайдайдиган омочни ушлаб кўрди, анча эскириб қопти. Болтага назар солди, ейилибди. Болғани қўлига олди, деярли ишқаланиб бўпти, белкуракни ушлаб кўрди, ярмигача чириб бўпти. Пичоқ Гудулининг олдида стол устида турибди, у ҳам кафтда нафас оляпти... темир... темирки вақтга чидамагандан кейин, инсон нима деган нарса?!

Мана шу шаробни ўртага қўйиб қасам ичишга ҳам тайёр — Гудули умрига ачинмайди. Гудули касал эмаслигини ҳам билади. Шунчаки чарчаган, қариб-чириб тамом бўлиб қолган, вассалом. Анави омоч, болта, болға ва пичоқлар каби яроқсиз ҳолга келган.

Гудули ҳамма нарса — осмон ва ер, уй ва ҳовли, кучук, товуқлар билан хайрлашиб бўлди. Бироқ у ўзининг тенгдоши бўлган нок билан анча узоқ вақт видолашди.

— Алвидо! — деди у нок танасини қучоқлаб. Орамизда энг бардошлиси сен экансан! Сенинг илдизинг бақувват, елкаларинг осмонни тутиб турибди... Сен суололамнинг уч авлодини соянгдан баҳраманд этдинг, яна қанчасига bemиннат хизмат қилишингни худонинг ўзи билади. Мана салкам бир асрдирки, ҳар йили мўл-мўл ҳосил берасан. Ҳамон дуркун, тетик ва бардамсан, шохларинг ҳалиям бақувват ва кучли бўлиб турибсан. Сен ҳовлимнинг қувончи ва безагисан, сен қишлоғимнинг барча қушларига бағри кенг ошёнсан. Раҳмат сенга, қадрдоним!

— Қуллуқ! — деб қўя қолди дараҳт. У ўзининг баҳосини яхши биларди...

«Шон-шараф сенга табиат, — дея кўнглидан кечирди Гудули, сенинг донолигинга қойил! Сендан кейин дараҳт, ер, осмон ва қуёш барқарор бўлишини ҳис этиш — қандай баҳт!..»

Гудули сўнгги ташаккурномасини ўз юрагига, кўзи, қулоқлари ва ақл-заковатига берди.

— Нима учун? — деб сўради юрак таажжубланиб.

— Нима учун бўларкан? — ҳайрон бўлди Гудули. Шу юз йил ичида сен бирон марта ҳам менга хиёнат қилмадинг. Кўлларим, қулоқларим, кўзларим ва ақл-идроким ҳам шунча йил ичида менга bemиннат хизмат қилди. Наҳотки, бу кам бўлса?!

— Арзимайди, Гудули, арзимайди!.. Энди мен дам олай... Жуда чарчаганман, Гудули!

— Раҳмат сенга юрагим!..

Ана энди она-бола билан хайрлашишим керак. Мана бу эса фожиа, хотира панд беряпти, уларнинг исмлари нима эди-я? Вой Худо эслашга ёр-

дам бер! Онаси-ку майлига, боланинг исми нима эди? Қодир эгам, хижолатга қўйма, боланинг исмини эслат!..

Аммо ҳеч қандай садо чиқмади. Гудули на боланинг, на онасининг исмини эслай олди...

Шундан Гудули айвоннинг четига келиб, кўйлагининг ёқасини очиб чақирди:

- Ҳой, қўшни!
- Қулоғим сизда, ҳурматли Гудули!
- Кимсан!
- Ксенияман, ким бўларди! Танимадингизми?

Ксения... Ксения... Унинг исми нима эди... Ксения...

- Бола уйдами?

- Уча-ми?

- Уча! Ҳа, ҳа, Уча эди...»

— Ксения уйимда бир воқеа бўлади... Қисқаси, сен шундай йўл тутгинки, бола ўзини йўқотмасин...

- Нималар деяпсиз, ҳурматли Гудули?!

— Сендан илтимос. Қўшнилар йифилмагунча болани олдимга қўйма...

- Ҳурматли Гудули, сиз нималар деяпсиз?

Ҳазиллашяпсизми?

— Хайр Ксения! Худо шоҳид, мен сизларнинг ҳаммангизни яхши кўрардим, барчангизга ташаккур! Раҳмат!

— Ҳурматли Гудули, сизга нима бўлди! Гудули хонага кириб, эшикни беркитди. — Гудули!!!

Бирданига Бережиани ҳовлисида қарсилаб ўқ овози эшитилди. Шунаقا қаттиқ пақилладики, атрофдаги уйларнинг деразалари зириллаб кетди...

Гудули Бережианини дағн этишга бутун қишлоқ аҳли келди. Издиҳом орасида қариндошур углар ҳам анча-мунча эди-ю, аммо уларнинг

қайғураётгани кўпам сезилмасди. Бунинг устига, тўнғич ўғли Димитрий, тобут тепасида эмас, ҳовлидаги нок тагида хўмрайиб турар, шу ерда қаққайиб, келганларнинг таъзиясини қабул қиласди.

Димитрийнинг ёнига мен ҳам бордим:

— Бандалик. Худо сабр берсин.
— Э, қўйинг-э, ундай деманг, Нодар Владимирович! — деди у зарда билан. Бандалик дейсиз-а. Чоли тушмагур юзимизни ерга қаратди! Одамларнинг юзига қандай қараймиз энди.

— Начора, кўргилик. Кутилмаган иш бўлди-да...

— Секин айтасизми! Турган-битгани шармандалик. Ўртоқларимга нима дейман?! Нима деб тушунтираман? Тбилисида биз билан бирга туринг десам кўнмади. Ойингнинг қабрини ташлаб кетмайман, деди. Қаёқдаги сигир, товуқларни рўкач қиласми-эй. Худо сакласин! Қандайдир ориқ сигир ва ўзига оро бериб юрадиган хўрозни деб умрини ўтказди-да шу хароба уйда!.. Учасиз яшолмас эмишлар! Тавба? Ўз отанг шундай деб турса-я!

— Уча. Ким у?

— Қаёқдан биламан? Қўшнининг боласи эмиш? Отаси ташлаб кетган. Бу ёқда тайёр ҳомий бор-да! Ўша мишиқига ота ўрнида эканлар. Э, бунақа тирик етимлар Грузияда сон мингта!..

Нима дейишга ҳам ҳайрон бўлиб қолдим. Кетмоқчи эдим-у, Димитрий ҳали гапини тугатмаган эди:

— Ҳеч нарсадан зориққани йўқ!.. Хотиним Париждан иссиқ кўйлак-иштон келтириб берди!.. Э, қайси бирини гапирай!.. Дафн маросими ни кўрдингизми? Қишлоқ қишлоқ бўлиб бунақа

маросимни, ҳеч кўрмаганди? Нималар деяпсиз? Отам қайсар эди, қайсарлигича кетди!..

— Сизга қандай тасалли беришни билмайман...
— Тасаллининг кераги йўқ! Миннатдорман сиздан!

— Омон бўлинг!..

— Қаёққа кетяпсиз?! Марҳамат қилиб айвонга, столга чиқинг! Охирги ҳурматни адо этинг! Эй, Митуша, меҳмонга қара!

Модомики, дафн маросими радиолаштирилган ва карнайнинг овози Моцартнинг мотам куйидан ҳам анча баландроқ янграётган экан, Димитрий овозини янада юқорироқ кўтаришга мажбур эди.

Мен йўлини қилиб кайфи ошиб қолган Митушага чап бердиму бу ҳовлини тарқ этдим. Дарвозага етганимда ерда ўтирган, чамаси етти ёшлардаги малласоч болага кўзим тушди. У бошини тиззасига эгганча юм-юм йифлаб ўтиради.

— Исминг нима болакай? — деб сўрадим энгashiб. Кейин унинг бошини силадим.

— Уча Мелимонадзе, — деди бошини бироз кўтариб ва ҳўнграб йифлаб юборди.

— Бошинг тошдан бўлсин. Катта йигит бўлгин ўғлим, — дедиму йифидан ўзимни зўрға тўхтатиб, ҳовлидан тез чиқиб кетдим.

— Кейин беихтиёр орқага ўтирилдим. Бу пайтда ношукур ўғил иккала қўлини силкитиб нутқ сўзлаётганди. Таъзияхонага ўрнатилган радиокарнайлар ғовури Моцарт мотам куйидан ҳам баландроқ бўлгани боис унинг сўзларини эшитмадим...



ОНАГИНАМ

Тбилисининг ажойиб, меҳрибон одамлари! Сизнинг қаршингизда қўлини чўзиб турган стакан, пасткаш, ишсиз, ўзининг фурурини бир ароқхўр ароқقا сотган инсонга ёрдам беринг. Мен ҳам инсонманми? Мен ўз онамни соғинганман, уни кўришим керак. Уни шарманда қилдим? Уни жудаям соғинганман! Онамни бориб кўришим зарур, бунинг учун эса менга пул керак. Менинг меҳрибон онагинам... Тбилисининг азиз одамлари! Менга ёрдам қўлини чўзинг... Ўтиниб сўрайман!..

Титраган овоз эшишилди, бироқ унинг сохталиги билиниб турарди.

Ундан абжағи чиқиб кетган этик, ароқ ҳиди, қалампир, ачиған вино, сигарет тутуни, тер ва дудланган балиқ, ертўланинг сассиқ ачимсиқ ҳиди анқирди. Ваҳимали истиғфор-монолог худди очиқ осмонда момақалдироқ гулдурагандек эшишилди. Бир неча сония – атиги бир неча сонияга олам сукунатта чўмди. Ертўла гўёки тошга айланган эртак шаҳар – ҳеч ким кутмаганда, ҳамма ўзи билан ўзи овора, иш билан банд пайтда худонинг балосига гирифтор бўлган шаҳарга ўхшарди.

...Бу ҳолат яна қайтаришган пайтда, маст киши столлардан бирида яқин туриб қалтираган қўллари

билин столга сочиб юборилган фижимланган уч сўмлик ва чақаларни йигаётганди. Столда ўтирган бирон-бир эркак бу ароқхўрга у миннатдорлик билдирганда қайрилиб ҳам қарамади. Бир ёшроқ йигит бошини столдан кўтармасдан туриб шундай деди:

— Ҳай, майли...

Ароқхўр иккинчи столга бориб қўлини чўзди:

— Тбилисининг ажойиб, меҳрибон одамлари!..

— Валдирашни бас қил! — деди ўтирганлардан бири. — Камроқ ичгин хўпми, оғайни!

Ароқхўр бир стакан ароқни олиб ича бошлади. Унинг қўли қалтиради.

— Хўш, нимадир де-чи! — деди иккинчи одам.

— «Нимадир»... — деб ароқхўр қайтарди, унинг юзида заҳархандалик зоҳир эди.

— Э, сен ҳали ҳазилни ҳам биласанми?! — ҳайрон бўлди учинчи одам.

Ароқхўр жавоб бермади. У жимгина ароқни ичди ва юзини бура туриб қўлини чўзди. У бошини кўтарганда, унинг юзида хотиржамлик мужасам эди, кўзлари эса ёнарди.

— Сенинг соғлигинг учун! — деди биринчи одам.

Ароқхўр стаканини столга қўйди, бироқ кетиб кетмади.

— Яна пул сўрашни хаёлингга келтирма! — деди қошларини чимириб иккинчи киши.

— Паттага... Онамни кўрмоқчиман...

— Биламан, ҳеч қанақа онанг ҳам, ҳеч қанақа патта ҳам йўқ!

— Уч сўм...

— Қанақа пул истайсан — қороз пулми ёки чақа пулми? — дея масхара қилди биринчи одам.

— Қофоз! — ароқхўр тезда таслим бўлди.

— Бериб юбор, ярамасга!.. Күрятсанку, ёпишиб олган! — деди учинчи одам.

Шунда биринчи киши чүнтагидан йигирма беш тийинлик тангани қўлига олиб, бош бармоғини устига қўйиб, осмонга отиб тутиб олди ва чап қўлида ушлаб ароқхўрга саволомуз қараб қўйди.

— Бургут! — бақирди у, қани илиб олчи у ҳеч нарсани ўйламай ўзига ишонч билан қўлини пулга чўзди. Эгаси эса уни кафтида қисди.

— Омади бор экан! — дея ўтирилди ҳамтовоқларига ва чақани ароқхўрга узатди.

У бошқа столга йўл олди.

— Ўртоқлар, бизнинг баҳтимиз очилди, — деди столда ўтирган беш кишидан бири хурсанд бўлиб.

— Ёруғ оламга, салом! — бошқа бир овоз янгради.

— Ма, ичгин! — кимдир стаканни узатди.

— Мен ичдим... — деди у, бироқ узатилган стаканни қўлига олди.

— Ҳимм, ҳушёр одам топилди! — киноя қилди биринчи одам, худди иккинчисидек ва барча бошқа одамлардек.

— Саломат бўлинглар! Ароқхўр стаканни оғзига олиб бориб, ичиб юборди ва кир-чир енгини ҳидлади.

— Фақат монологларсиз гапир! Тўғрисини айт, онанг яшайдиган жойгача патта қанча туради! — деб сўради-ю, учинчи одам, икки бармоғи билан ички чүнтагидан бир тахlam беш сўмлик чиқарди.

— Биттасини бергин! — деб ароқхўр унга ялинди ва тупутини ютиб юборди.

— Эшак! Нима энди бизнинг ҳисобимиздан бойишни ўйлаб қолдингми? Ҳов, анави бўйни йўғонларга боргин, биласан. Улар маҳоркага ўн

сўмликни ўраб чекишади! — Бир тахлам пулнинг соҳиби фанер билан тўсиб қўйилган хонани кўрсатди. Табак тутуни келаётган ва маст-аласт қаттиқ кулаётган аёлларнинг кулгиси оламни тутган томонни кўрсатди.

— Майли, кўп қийнама бечорани! Унинг тақдири бизлардан нажот кутяпти! — деди кимдир.

— Ма, иккита бешталикни олгинда, жўна. Сен фақат онангнинг олдига Халқаро аэропортда самолётда учгин, тушундингми. Бўлмаса бошқа транспортда қаттиқ ўриндиқда қийналиб қоласан!

— Пул эгаси тишсиз оғзини очиб кулди. Қолган тўрт киши ҳам унга қўшилиб хаҳолаб кулишди.

— Ароқхўр, пулни чўнтағига сола туриб, менинг кўчамда ҳам қачонлардир байрам бўлади, — деди. Шунда пулингни қайтараман!

— Байроқни олишни ҳам унутма!

Энди ҳар олти киши бараварига кулишди.

Ароқхўр тўртинчи столни айланиб ўтди, у ерда ўтирган икки кишидан бири бўлган верийлик ашаддий чўнтақкесар Зарзани таниди. Чўнтақкесарларнинг аксарияти ароқхўр ва тиланчиларни кўргани кўзи йўқ. У ўз қиёфасида шу икки турдаги одамларни бирга акс эттирганди. Шунинг учун у пардали эшикдаги кабинетига қараб йўл олганди.

Бу хонада ароқхўрни кўп ушлаб қолишмади. У бу жойдан эсанкираган ва хижолат бўлган ҳолатда чиқди. Ароқни кўп ичганидан чайқалиб Ваке ўтирган гуруҳ йигитлари ўтирган столга яқинлашди.

— Тбилисининг меҳрибон ва ажойиб одамлари... дея ароқхўр ўз дийдиёсини бошлиди ва қўллари билан юзини беркитиб олди.

— Муруват кўрсатинг, ароқхўрга ёрдам беринг, пасткаш, ишсиз... ўтирган йигитлардан бири ушбу монологни давом эттирди.

Ароқхўр қўлини силтади ва хира нигоҳлари билан унга қаради.

— Нимага қарайпсан? — сўради у.

— Онамни жуда-жуда соғиндим... ҳиқиллади ароқхўр, — ўлимимни соғингандекман...

— Сенга нима халақит беряпти? Ўлгинг келаётган бўлса ўлавер!..

— Мен онамни кўришни истайман... дея сўзини қайтарди у.

— Ёш болага ўхшаб кўкрак олишни хоҳламайсанми?

— Онамни...

— Сен алдаяпсан, ярамас, сенинг ҳеч қанақа онанг йўқ! — югуриб чиқди озғироқ бир йигит. Уни зўрға ўз ўрнига ўтиргизиши. — Сен ҳар сафар шундай қиласан! Мен ҳар доим ичмоқчи бўлиб яйраб дам оламан десам, сен қаердандир пайдо бўласану, юракни ўртаб халақит берасан. Бас, етади, сенинг шунчалик юракни қийнаганинг!

— Хўп, майли, кел бу ёқقا, Симон пулни олгину кет бу ердан. Ma! — Чаккасидан иягигача узун чандиги бор йигит бир неча қороз пулларни столга ирғитди.

— Менинг исмимни қаердан биласан? — ҳайрон бўлди ароқхўр.

— Биламан, Симон, биламан... Ма, пулни ол, сен мендан олган пулларга ер шарини уч марта айланса бўларди. Худди Магелландек...

— Мен онамни кўришни хоҳлайман! — деди-ю, йиғлаб юборди.

Юзида чандиги бор йигит пулни ароқхўрнинг чўнтаига тиқиб қўйди ва уни оҳиста итарди:

— Бас етар энди, биз ҳам одаммиз, бизда ҳам юрак бор... — Кейин у ўз шерикларига юзланди:

— Йигитлар келинглар оналаримиз учун ичайлик... Бу лаънати юракни ўртаб юборди, йиғлаш керак!..

Тиланчи кейинги стол ёнида жимгина чайқалиб қўлини чўзган ҳолда туради.

— Унга нима керак? — деди ўтирганлардан бири. Бу ертўлада эҳтимол ароқхўрга биринчи маротаба дуч келган одам эди.

— Мен қаёқдан биламан, — деди иккинчи одам ва жавоб қандай бўлишини олдиндан билган ҳолда унга юзланди: Сенга нима керак ўзи?

— Мен... — Ароқхўр умидсизланиб қўлини силтади.

— Ундан сўрагин, нега у фронтга бормабди? — Столнинг бир четида ўтирган ўзи ҳам фронтта бориб бемалол жанг қилиши мумкин бўлган товламачи киши сұҳбатга қўшилди.

— У фронтта борганди! — қўшни столдан сўз қотди.

— Унда нега ярадор бўлмаган.

— У яраланган!

— Қани кўрсатсин-чи, қизиқди товламачи.

— Мен унинг ярасини биламан! — деб хахолаб кулди на соқоли ва на мўйлови бор, аламбало одамга ўхшаш бақалоқ кимса. — Ундан сўрагин бошқа нарса хоҳламайдими?

— Ҳей, каллаварам! — ароқхўрга юзланди биринчи одам. Нега сен бу оламда тиланчиликни танладинг?! Бориб кимнидир ўлдир ёки темир қутини бузиб ўмар, жуда бўлмаса чўнтаккесарлик қилмайсанми! Ҳе, сени қара-ю!

— Нима? Сен эшитаяпсанми, Андо, Барига нима деди? Жуда бўлмаса чўнтақкесар бўлгин дейди. Тур! Сен ярамаснинг тилингни кесиб оламан! — деди ўрнидан туриб Зарзака.

— Хўп майли, ўтири, ўзингни кўрсатадиган жойни топдинг. — Анда уни тинчлантириди.

Тиланчи столдан майда пуллар ва тангаларни санамасдан йифиштириб, чўнтағига солиб қўйди. У оёқда зўрга амаллаб турган бўлса-да, столда ичилмай қолиб кетган ароқларни ичиб қўйиш истаги унга тинчлик бермасди. Унга тоза ҳаво етишмаётганди, у сиқилаётганди. Ивиган бадани ертўланинг пастидан шифтигача қоплаган бадбўй туманда худди сузаётгандек эди. Ертўла айлантираёттан чархпалак қачон тўхташини кутар, тўхташи билан эшикни топиб сассик бўйдан ҳалос бўлиб, тоза ҳавога чиқишини ўйларди. Мана чархпалак, секин-секин эшик очила бошлади, мана эшик... Ароқхўр унга қараб интилди... Э-й-й-й! Улгурмади! Эшик астагина ёпилди... У кута бошлади. Иккинчи маротаба айлана бошлади... Хўш... Барчаси тартиб билан ҳаракатланяпти... Биринчи столда жим турадиган ишчилар ўтиришиганди. Бироқ ҳозир стол бўм-бўш эди. Улар кетишиганди... Иккинчи, учинчи, тўртинчи, бешинчи столлар... Эшик қани? Ё Парвардигор эшик қаёқда? Ҳа, мана бу ерда экан! Бу нимаси энди? Официант Сеит эшикни бутунлайига суғуриб олиб, елкасида кўтариб юрибди, гўёки эшикни еса бўладигандек!.. Энди нима бўлади? Бу ердан қандай чиқиб кетиш керак? Нима бўлсаям, бу димиққан хонадан бир амаллаб чиқиб кетиши лозим. Бўлмаса, юраги кўтармай бир нарса бўлиб қолиши мумкин... Нима қилишга ҳам боши

қотиб қолган. Йўқ, ҳар қандай йўл билан эшиқдан чиқиш керак. Ёки Сеит ёрдамида чиқиш керак. У ўзи бормиди, йўқмиди? Ароқхўр ўзини эшикка урди ва Сеит эшик тутқичидан ушлаб олди...

Ертўлада идиш-товоқларнинг синган овози сўнг тошли йўлакка думалаган патнис, кейин эса шарақлаган шапалоқ овози аниқ-тиник эшитилди. Ертўлада бир неча секундга эртаклардагидек тошқоттан жимжитлик ҳукмрон бўлиб қолди. Кейин бу жимлик йўқолди. Сеит ароқхўрни сочидан ушлаб эшик олдигача олиб келди ва орқасига бир тепиб кўчага чиқариб ташлади.

Тиланчи йиқилди. У мириқиб тоза ҳаводан симирди, юзини кўприқдан пастта энгаштириди ва қотди.

Ароқхўр бирданига ўзида аллақандай алам, қачонлардир унуган бир ҳисни тую бошлади. У бу ҳиснинг нималигини ва қандайлигини ҳеч ҳам билолмади. Бу эса уни тобора чулғаб олди. Натижада юрагида оғриқ пайдо қилди. Шунда йўлдан ўтиб кетаётган йўловчи унга яқинлашиб, уни ердан турғазди. Тўсатдан пайдо бўлган ҳиссиёт аслида аллақачонлар хотирасидан ўчириб ташлаган «иззат нафс» сўзи эканлигини эслади. У шунда йўловчини итариб ташлади ва унга эшиттирмай секин ҳақорат қилди. Бунинг боиси унинг олдида қанақадир махлуқ эмас, одам турганлигини ҳис қилиш эди. Ўтиб кетаётган меҳрибон инсон жим турди ва буни кўнглига олмай кулиб қўйди.

... Ароқхўр бурнидан оқаётган қонни қўли билан артиб кичик Меликишвили кўчасидан секин-секин юриб кетди. Йўловчи эса ундан ўзиб, кўчанинг нариги бетига ўтиб кетди. У шовқин қилмай, ҳеч кимга халақит бермай, юриб борар-

ди. Вино заводи олдидан чапга бурилиб, Пегриашвили тепалигига қараб йўл олди.

У ёғоч тахта устида ечинмасдан қотиб ухлаб қолди, бироқ ҳеч қандай туш кўрмади. Соат бир мартагина бонг урди. Бу яrim тун эмасди. Унга яна яrim соат бор эди. Демак, яна яrim соат кутиш лозим. У мана шу вақтни кўзини юммасдан кутди. Бу муддат эса унга жуда узок, гўёки бир асрдек туюлди. Кўз олдида икки қаватли ёғоч уй, кенг айвон ҳар хил чиройли кўринишлари билан намоён бўлди. Эшик бўсағасида катта кавказ кучуги, унинг олдида оқ кўйлак ва қора баҳмал иштон кийган болакай савлат тўкиб турарди. Айвонда эса қора сочли, гўзал қоматли, оддий яшил кўйлақдаги ёш аёл уялинқираб қараб турарди. Аёлнинг қиёфаси ўзгариб борарди. У гоҳида очилиб бораётган гўзал жонондан кўзлари маъюс, юзлари ажин босган, соchlари оппоқ кампирга, кейин эса яна ёш ва гўзал аёлга айланарди. Буларнинг бариси унга ёшлигини эсига соларди. Айвондаги аёл эса унинг онаси эди. У мана шуларни эслаганди. Шундай бўлса-да, у кўзини юмди, бундай шарпалар уни қаттиқ қўрқитиб юборди.

Бундай ҳолат бир неча дақиқагача давом этди. У секинлик билан қоронгиликка ўрганиб, кўзини юмди, шу заҳотиёқ кўз олдидан таниш манзаралар ўта бошлади. Худди қўрқинчли бир спектакль қўйилгандай эди. Шарпалар пардалар туширганда пайдо бўларди, кўтарилганда эса яна йўқоларди. Буларнинг ҳаммаси шундай жонга тегиб кетардики, у тонг оттунча кўзини очгиси келмасди.

— Девордаги соатнинг чиқ-чиқи тинмасди.

Тиланчи енгил нафас олди: соат товуши шарпа билан биргалиқда туманин тарқатиб юборди.

Тбилисида тонг отди. Йигит секин ўрнидан туриб, томогини чайиш учун сув жўмраги олди-га келди. Жўмракда сув йўқ эди. Шундан кейин у яна ўз жойига бориб ётди. Шарпа йўқолди, ўрнини бошқа ўйлар эгаллади, бу эса ундан баттар азоб эди. Шарпанинг ҳеч қандай зарари йўқ эди. Бироқ ўйлар, айниқса, аччиқ ўйлар уни қаттиқ эзисб қўярди. Ҳеч қанақа қимирлашга қўймайди, оёққа туришга халақит беради.

... Демак, ичиш керак. Агар ҳозир бир стакан ёки бир қултумми, бир томчими ароқ ичмаса, унинг ўлиши тайин. Қони тўхтаб қолади, у ўлади вассалом. Пул бунга топилади, кеча анча-мунча йиғишига муваффақ бўлди. Бироқ, қаёққа бориш керак? Балки, вокзал ресторанига борар? У кечасию кундузи ишлайди. Ҳа, ҳа ҳозироқ бораман? Ичаман... ичаман... ичаман... Бўлмаса ўламан! Мана қўл ва оёқларим мадори қурияпти, пульс пасаяяпти, лабларим қуруқшаб кетаяпти...

Ароқхўр ўрнидан сакраб турди, эшикка томон борди, тутқични буради ва тўхтаб қолди...

Эшик олдида соchlари оппоқ, яшил кўйлақдаги гўзал аёл турарди.

Девор ортида, қўшни хонада соат миллари олтига бонг урганини, жўмракда сув вишиллаб оқаётганини у эшигтмади. У бир дақиқадан кейин ланжланиб кўзини очгунча аёл ўша жойда тошдан ясалган ҳайкалга ўхшаб қотиб турарди.

- Сиз кимсиз? — секингина сўради ароқхўр.
- Бир соатдан бери шу ерда турибман, таққилатишга журъат қиломаяпман, — жавоб берди у.
- Хўш... Сиз кимсиз ўзи?
- Сизнинг эшигингиз, балки, юзинчи дир. Мен юзта эшикка бордим, бироқ тақимлатишга

шошилмадим... Агар сиз ўзингиз эшикни очмаганингизда, мен бу эшикни ҳам очолмасдим...

— Сиз ўзи мендан нима истайсиз, хоним?

— Сиз мени тиланчи деб ўйламанг... Аёлнинг овози титраб кетди. — Мен онаман!

— Кимнинг онасисиз? — қўрқув босди ароқхўрни.

— Солдатнинг онасиман... — Аёл руҳга айланаб сўзини давом эттирди: — Хабарнома олдим. Ўглим ярадор ҳолда госпиталди ётибди. Нима бўлганда ҳам мен уни уйга олиб кетишим керак. Ҳар қанча қийин бўлмасин, елкамдами, эмаклабми уни олиб кетишим лозим. Бу менинг обрўйим, виждонимдир балки, ҳаётни хавф остига қўйиб бўлса-да, мен уни бажаришим керак.

«Сиз мендан нима истайсиз?» — ароқхўрнинг кўзлари шуни сўрарди.

— Мен тиланчи эмасман, ўглим? Мен — онаман... Манзилга етиб олишим учун менга пул қерак...

«Тбилисининг ажойиб одамлари!» — ароқхўр ўз овозини эшилди.

«Сиз нима учун менинг олдимга келдингиз сўради?» — унинг кўзлари.

— Менга йўқ демагин, болам, мени ўлдирма!.. Сенинг уйинг охирги нажотим. Бошқа борадиган жойим қолмади!..

Аёл бошини эгди. Ароқхўр унинг увадаси чиқиб кеттан қора кўйлагига кўз ёшлари томчилаётганини кўрди. Гўёки катта хазинасидан пул бераётгандай қалтираган қўллари билан ғижимланган, кир қороз пулларни чўнтағидан чиқариб, тезда аёлга узатди. У эса қўлларини бу пулга чўзмади ҳам. Шундан сўнг ароқхўр пуллар-

ни эшик остонасига секингина қўйиб қўйди, кейин бўм-бўш чўнтакларини қайтариб жойига солди. Аёл йиглади, ароқхўр у ўз миннатдорлигини сўз билан ифодаламоқчи бўлганлигини тушуниб етди. Шунда у оҳиста тиззалаб ўтирди, ўзини аёлнинг оёқлари остига ташлаб секин сўзлади:

— Раҳмат, она!

Шу тарзда бир дақиқа ўтди. У ўрнидан турганда, аёл жойида йўқ эди. У турган жойда ғижимланган, кир қоғоз пуллар сочилиб ётарди.

— Ё Парвардигор, наҳотки бу шарпа бўлса?

Жўмрақдан шариллаб шовқин солиб сув оқиб ётарди. Йигитнинг эса сув ичгиси йўқ эди. Ароқхўрнинг лаблари ва томоги нам эди. Шу намлик туфайли унинг сув ичгиси келмаётганди. Бу эса иссиқ ва шўр эди.

Кун ёруғлашаётганди.

Қоронги, ҳавоси йўқ йўловчига лиқ тўла вагонга текширувчи бир амаллаб чиқиб олди. Унинг ортидан вагон назоратчиси қўл чирогини ёқиб йўловчиларнинг патталарини текширишни бошлиди. Текширувчи йўловчиларни ва уларнинг буюмларини диққат билан назоратдан ўтказди. Гўёки, улар орасида давлат жиноятчисини қидиргандек.

— Сизнинг паттангиз? — кўзини ярим юмган ва ярим саволомуз оҳангда, йўловчилар индамай унга патталарини кўрсатишди.

— Сизнинг паттангиз?! — дея ойна олдида ўтирган ориқ, соқоли олинмаган эркакка мурожаат қилди.

— Менда патта йўқ! — деди эркак киши.

— Нима?!

— Менинг паттам йўқ! — деди эркак.

— Марҳамат қилиб айтинг-чи, сиз паттасиз қаерга кетяпсиз? — ундан сўради текширувчи заҳархандалик билан.

— Онамнинг олдига? — жавоб берди эркак.

— Кимнинг олдига?! Ҳайрон қолган текширувчи йўл назоратчисининг қўлидаги чироқни йўловчининг юзига яқинлаштириди.

— Онам ҳузурига! — сўзини яна қайтарди эркак киши.

«Қайси онангиз ҳузурига?!» — қайта сўраган текширувчи бирданига хурсанд бўлди. Бироқ юзлари мурданикидек оқариб кетган, кўз ёшларидан соқоллари ҳўл бўлган йўловчини кўриб қўрқиб кетди. Кейин жим бўлиб ортига қайтиб у ёқ-бу ёққа қарамасдан йўлида давом этди.

Поезд қоп-қоронги туннел ичига яқинлашиб бораётганди.





ХАЗАРУЛА

Мен ўн тўрт ёшимда биринчи марта дарахт билан гаплашганим эсимда. Дараҳтнинг ёши олтмишдан ошганди, худди бувим сингари. Бу олма дараҳти эди ва уни Хазарула деб аташарди.

Илгари, ҳар йили қишда бувим Тбилисидан Хазарула олмасини олиб келардилар. Эрталабки биринчи поезд билан шаҳарга кириб келарди ва юзлари қип-қизил, гул-гул очилиб, қишлоқнинг хушбўй ҳидларини таратиб, вокзалдан тўппаттўғри бизникига қараб йўл оларди. Мени бағрига қаттиқ босиб қучоқларди ва тўшагимнинг устига муздек дағал – катталиги муштдай келадиган – олмани ташлаган ҳолда бундай дерди:

– Ушла эркатойим, ҳовлимиздаги Хазаруладан сенга совға. Бутунлай бурушиб кетган бўлсада – қуритилган Дапино, Олмосхон таннозидан яхшироғини тополмайсан. Ош бўлсин, тилла болам, дардингни олай...

Олмалар чиндан ҳам жуда ширин эди.

Уруш бошлианди, мен бувимнинг қишлоғига кўчиб келдим, у ерда Хазарула билан шахсан танишдим. Олма дараҳтининг баъзи жойларини қурт еб, заҳмдан емирилган бўлишига қарамай, ҳамон мағрур, гўзал ва азамат эди; Серсоя қўлларини

кенг ёзиб, муаттар ис таратиб, қад күтариб турарди. Шохларига илиб қўйилган чўмичлар, кўза ва хумлар – қайси бири кўпроқ, қайси бири камроқ билиб бўлмас. Аммо мен Хазаруламиз бошқа гулламаслиги, мева бермаслигини англаб етгандим.

Қирқ иккинчи йилнинг эрта баҳор кунларининг бирида бувим мени тонг отар-отмас уйғотди. Кўлида устарадек ўткир, ялтироқ болтани ушлаб турарди.

– Бу нима қилганингиз бувижон, – дея атайин бақирдим, – мени ўлдирмоқчимисиз?

Кўрпанинг тагига яшириндим.

– Жиннилик қилма, тентак! – ўшқирди бувим. – Қулоғингдан чўзиб турғазмасимдан ўрнингдан тур... Турда иш билан шуғуллан...

– Тонг саҳардан нима ишларингиз бор?! – жаҳд қилдим. – Нима қилмоқчисиз?

– Бир эркак қўлини сезсин, акс ҳолда мени менсимай қўйган, – дея қовоғини уйиб сўзлади бувим.

– Бувижон, ким ҳақида гапиряпсиз?

– Эҳ, сен, қайсар эшак! Ҳазилларингни бас қил, эшитяпсанми?

– Турајпман, бувижон, турајпман. Тушунтиринг фақат, ким ҳақида гапиряпсиз – дея ўрнимдан туриб кийина бошладим.

– Ким, ким – Хазарула ҳақида гапиряпман! Ярамас, виждонсиз. Шунаقا сотқинлик бўладими, яна очарчилик пайти?!

– Сиз... дарахтни айтаяпсизми?.. – Ҳайратдан тилим зўрга айланди.

– Ҳа, дарахтни, дарахтни!

– Олма дарахтини?! – Мен ҳамон қулоқларимга ишонмасдим.

— Ҳосилсиз олма дарахти — шу ҳам дарахтми?

— Майли, мендан нима истайсиз? Кесиб ташлашимними?

— Йўқ, нега энди дарров кесарканмиз. Аввал уни қўрқитамиз, аҳмоқни, қўрқмаса, кейин кесамиз. Унга фақат мулозамат қилишимиз қолди!..

Бувим Хазарулани қандай қўрқитишим лозимлигини тушунтирди, болтани елкага ташлаб дарахт томон йўл олди.

— У менга қулоқ солади деб ўйлайсизми? — кулдим мен.

— Агар унда озгина ақл қолган бўлса, — деди бувим қулоқ солади.

— Сиз ўзингиз қаёқقا кетаяпсиз? — сўрадим мен.

— Сизлар ёлғиз ўзларинг гаплашинглар. Сен ва Хазарула, — тушунтирида, бувимнинг ўзи кетди.

Ўрнимдан турдим. Болтани кифтимга ташладим. Хазарула билан юзма-юз бўлдим. Намликдан бўртиб қолган куртаклар ёриламан деб турарди.

«Қизик, — ўйладим мен, — дарахт ҳам одамни эшигадими?» — ва кулимсирадим.

Кейин болтани ушлаб куч билан дарахт танасига ўқталдим.

— Кессаммикин ёки йўқми? — дедим овозими ни чиқариј. — Кесиб таштайми ёки йўқми! Кессаммикин ёки йўқми?

Узоқ мулоҳазадан сўнг мен қўлимни силтаб баланд овозда шундай дедим, мени нафақат Хазарула эшигади, балки тошлар ҳам, ерда ичига вино солиб қўйилган кўплаб кўзалар ҳам эшигади.

— Ҳаҳ падар қусур яна бир йил кутаман, дедим. Агар шунда ҳам ҳосил бермаса, унда ўзидан кўрсин. Томири билан кесиб ташлайман!

Қисқа қилиб айтганда, мен бувимнинг топширигини аниқ қилиб бажардим. Ҳазарула эса қилт этмасдан турарди. Ҳаттоки, қулоғини ҳам қимиirlатгани йўқ, бутун танаси билан қуёшдан кўпроқ баҳра олиш учун янада балаңдроқقا интиларди.

Мен энди бувимнинг устидан эмас, ўзимнинг устимдан кулишга тайёр турардим. Болтани зарб билан олма дараҳти тагидаги тўнкага қададимда орқага, уйга қайтдим.

— Хўш, нима бўлди? — сўради бувим.

«Нима бўларди»... Уни ўлгудай қўрқитдим. Кўрмаяпсизми, бечора ҳалигача қалтираяпти! — деб бувимни Ҳазарулага қарашга мажбур қилдим.

Шу заҳотиёқ Ҳазарула қаҳ-қаҳ отиб кулди менинг эса бутун баданимга қалтироқ кирди!..

Шарқ шамоли эсди.

Тоғларга шаҳдам қадамлар билан баҳор кириб келди. У гумбаз дараҳтзорларидан ўтиб, бизнинг ҳовлиларга ҳам оёқяланг етиб келди, худдики саёқ қизга ўхшаб; ўз кўйлагини кўтарди, оламга яшил либосини ёйди, барча жонивор, ҳайвонларни уйғотиб юборди. Ҳаёт ўз маромини бутунлай ўзгартирди.

Бувим яна мени тонгда уйғотди ва Ҳазарулани кўрсатди.

— Неварагинам, тур қарагин!

Улуғвор Ҳазарула оқ-пушти гулларга бурканиб, кўкрагини кенг очиб, кампирларга ўхшаб узоқ йиллик маشاқатлардан сўнг ишни қойиллатиб қўйгандек биз томонга кулиб қараб турарди.

— Мен сенга нима дегандим, — дея бувим хурсанд бўлиб байрам қиларди.

— Ё, Парвардигор сен мени ақлдан оздирасан? — дея bemavrid сўзладим.

Хазарула гуллади, шундай гулладики... Ҳар томонда унга асаларилар ва ҳашаротлар ёпирилишди. Унинг шохлари қанча ҳосил тутганини ҳисоблашнинг иложи йўқ эди. Кейин ҳосил етилиб пишганда шундай тўкилдики, Хазарула бир йилга етадиган олма берди. Уни қуритиб ҳам, ўзини сақлаб қолиб ҳам, мураббо ва повидло қилиб ҳам тутатиб бўлмади. Ҳовлида боғланган буқа Хазарула олмалари ҳосилини ейишдан чарчади.

Теофан Дутладзенинг сигирга тўла бир қоп олма элтиб берганини ҳозиргилик эслайман.

— Болам сигирни тинч қўй! — деди Теофан менинг сигирга ҳаддан зиёд ғамхўрлигимни кўриб, — яқинда у олма компотидай сут беради.

— Сен нималар қилиб қўйдинг Хазарула?
— дедим, қиши ойи бошланишидан олдин узун ёғоч хода билан олма дараҳтининг энг тепасидаги олмаларни қоқа туриб, бутун қишлоқ ақлини йўқотиб қўйишига озгина қолди-ку!

— Серҳосил олма дараҳти бўлгандан кейин шундай ҳаракат қилиш керак: жавоб берди Хазарула ўзининг қариб қолган томирларини қимирлатиб.

Бу йил бизнинг ёдимизда узоқ сақланадиган бўлди. Хазарула бошқа ҳосил бермади. Қанча уни қўрқитмайлик, ёки бошқа бирон-бир ҳаракат қилмайлик, ҳеч қандай натижা бўлмади. Хазарула ва хазарулачалар тўхтади-ю, қолди.

Икки йилдан сўнг биз кўздан винони сип-қараёттанда, бувим бирданига осмонга қаради ва

кейин Хазарулага боқиб бошини чайқади. Бир пасдан сўнг Парвардигорга илтижо қилиб шундай деди:

— Бугун қор ёғади, биз эса ўтингиз қолдик. — Унинг овозида ҳаяжонланиш бор эди. Совуқдан қотиб қоламиз. Хазарулани кесиб ўтин қилишимиз керак.

— Бувижон яна бир йил кутайлик, кейин кесамиз, — дея ялиндим мен. Мен уни яна бир марта қўрқитаман...

— Сен тушунгин, неварам, у адойи-тамом бўлган. Мен қарияга ўхшаб уни ҳеч нарса билан қўрқитолмайсан.

— Йўқ, ундаи қилолмайман, уни кесишга қўлим бормайди! — дедим мен!

— Қандай қилиб уни кесолмайсан? — деди бувим. — Мен сенга нима дедим. Мен деворга гапирияпманми?

Мен қайсарлик қилдим.

— Йўқ, бувижон! Йўқ... Мен уни шунчаки кесолмайман.

— Нега? — ҳайрон бўлди бувим.

— Ҳа, буви, сиз эмасми мени кўндирган: дарахт, нима бўлганда ҳам эшитади деб?!

— Ҳа, қўявер, кексалиқда нималар деб валдирамайман. Сен эса шуларни эшитиб ўтирибсан. Дарахт у ёқда турсин, инсонлар бир-бирини эшитмайдику... Мана фронтда одамлар бир-бирини ўлдириб ётишибди. Мен сен билан ҳазиллащим, неварам. Калламдаги хаёлларни сақлаб қололмадим, сен менинг шу гапларимга ишондингми.

— Йўқ, — қатъий айтдим мен, ундаи қилолмайман! Менимча, дарахт нафақат эшитади, балки кўради ҳам. Бир қаранг, у биздан юзини тескари буриб олган.

— Кўряпман, кўряпман... Қулоқларим буларни эшитгандан кўра, яхиси том битгани маъқул эди! — дея бувим бақирди ва кўкрагига қўли билан муштлади. — Э, сендан нимани сўрадим. Мен сенинг бошиングни қотирдим, энди бунга қандай баҳона қидираман. Ҳой, қўшнилар! Ҳой яхшилар, бу ёққа келинглар! Дунёни бир тутам қилиб бу ақлдан озган болани кўринглар! Вой худо, сен бу алмойи-жалмойи гапларинг билан мени ақлдан оздирасан! Ё, Парвардигор, бу боланинг ақлини жойига келтир. Ҳа яшшамагур-а! У шундай дея бутун қишлоққа жар солди.

— Эй, бева Каландадзе! Сен боладан нима истайсан? Нима учун унинг қалбини яраламоқчисан? — деди қишлоқ йўли бўйлаб четан деворлари орасидан ўз иши билан кетаётган Анания Салуквадзе ва биз томонга бурилди.

— Нимани истайсан деганинг нимаси, Анания? Ўзинг ўйлагин, уни олдинги йили ҳосилсиз Хазарулани қўрқитгин деб мажбурлагандим. Энди эса илтимос, нима бўлганда ҳам, уни кесиб ташланглар. Кўриб турибсан-ку, у буни хоҳламаяпти. Нималигини биласанми? Дараҳт барчасини эшитиб ва кўриб турибди... Қаёқдан билади! — зарда қилди бувим ва бир стакан тўла тоза, пушти ранг «одеса»¹ виносини унинг олдига суриб қўйди.

— Хайрли тонг! Худо сенга ёр бўлсин, Дареджон — дея бувим Анания Салуквадзени алқади у шундай иштаҳа билан винони ичдики, худдики ўзим вино тўла катта хум олдида тургандек сўлакларим оқди.

— Кўради... ва эшитади? — деди Анания ўзининг осилиб қолган сарғиш мўйловини силаб.

¹ «Одеса» — винонинг бир тури.

— Нафақат күради ва эшитади, ҳурматли Ана-
ния! Дарахт, ҳаттоки, гапиради деб бу тирмизак,
ишонтироқчи бўлади, — дея шикоят қилди бу-
вим. — Йўқ бунда унинг айби йўқ. Аслида мен
унинг бошини қотирдим. Энди буни ҳеч нарса
билан оқлаб бўлмайди!

— Эрталабдан сенинг винонгни таътиб кўрма-
ганмиди? — деб сўради Анания Салуквадзе.

— Бир неча қадаҳ ичганди, — жавоб берди бу-
вим; шунда бирдан умид учқуни уйғонди.

— Унда менга яна бир стакан қуй, калбатоно
(калбатоно — ҳурмат маъносида) дареджон, дея кул-
ди Анания. Ана шунда мен ким уни йўлдан адаш-
тирган — сенми ёки вино айтиб бераман.

Бувим бир стакан тўлдириб қўйди. Анания эса
уни бир кўтарищда сипқорди.

— Хўш, калбатоно Дареджон — узоқ паузадан
сўнг, шундай деди: сиз иккалангиз уни ақлдан оз-
дирибсиз, сен ҳам, вино ҳам. Мен охирги қарорни
айтишим учун яна бир стакан винодан қуй.

Бувим унга винодан қўйди. Кейин бувим унга
шундай нигоҳ билан қарадики, мен унинг ўрнида
бўлганимда ичимликни таътиб кўришдан эҳтиёт
бўлган бўлардим. Анания ҳеч нарса бўлмагандек
учинчи стаканни ҳам ичиб қўйди. Бу сафаргисида
у ўзининг фикрини билдириди:

— Йўқ. Уни томи кетиб қолганини энди ту-
шундим деди у, — кўрсаткич бармоғи билан ви-
нони кўрсатиб. — Сен буни тасдиқлайсанми, деди
у тўғри менга қараб, дарахт ҳаммасини кўриб,
билиб туради шундайми?..

— Ҳа! — тасдиқладим мен.

— Тошчи?

— Тош ҳам.

- Дарё-чи?
- У ҳам...

У менинг бошимда кимдир қараб турганини билди-да, кейин бувимга мурожаат қилди:

— Хўш, Дареджон, қаёққа борсанг боравер! Мисол учун сен дараҳтсан, майли мана шу Ҳазарула... Агар сен болакай айтгандек, кўрадиган ва эшигадиган бўлсанг... наҳотки сен елкасида болтаси билан турган мендек эркакни кўрмасанг. У келиб сени чопмоқчи. Тушуняпсанми чопади?! Ҳаммасини кўриб, билиб турибсан, ҳеч қаёққа қочиб кетолмайсан! Бу ерда ҳали кўп ақлдан озишга тўғри келади! — деди Анания бўш стаканни яна нарироққа суриб, бироқ бувим негадир тўхтаб қолди. Эй, хотин қуйсангчи! — дея бақирди Анания Салуквадзе. Энг асосийси, мен ҳали сенинг олдингдагини айтиб беришим керак.

Бувим унинг стаканини яна винога тўлдирди.

У мени ўзига яқинроқ олиб, сен жиян шаҳарлик бўлсангда бизнинг қишлоқ ҳаётига ўрганишинг керак. Деҳқон уч нарсани ўзида сақламаслиги лозим: ўзидан насл қолдирмайдиган сигирни, ҳосил бермайдиган дараҳтни ва бефарзанд... — Анания ўзининг ҳар хил гап-сўзлари билан энди бувимнинг жонига тегиб кетди.

— Менга бундай бақрайма, Анания — дея кулади бувим. — Гапир, охиригача гапир, тортинма. Ўслим бўлмаганда, невара қаёқда бўларди?

— Сен ҳақсан... Бефарзанд буви... Сенинг бувингнинг етти нафар боласи бор эди. Ана шундай...

— Анания амаки сиз мендан нима истайсиз?

— сўрадим мен.

— Сен нимага дараҳтни кесмаяпсан? — сўради у саволга жавоб бермай.

— Раҳмим келади.

— Демак, ўғлим, сен дарахтни аягансан? Сенинг тенгдошларинг танк ва граната остига ўзини ташляяпти, сен эса...

— Бечора бизнинг ватанимиз сенга ўхшаган ношудлар билан қандай қилиб Гитлерни енгади!

— Йўқ, ундай дема, калбатоно Дареджон! — дея бирданига тутақиб кетди Анания.

Бошқача бўлиши мумкинмас! Яна қандай гапириш мумкин?! У қийин вазиятда на товуқни, на қўзичноқни ҳам сўймайди. Мана дарахтни кесмаяптику, кўриб турибсан унга ҳеч кўзи қиймаяпти. Сенга шундай воқеани айтаман: бурноғи йили энди туғилган тўнғизни сўйишига тўғри келди. Уни Интабутидан уни бу йил зўрға топиб олдик бўйнига пичоқ тиralган эди. Шу ҳам иш бўлтими?! — дея бувим ҳасрат қилди.

— У ҳак гапни айтятими невара? — сўради Анания.

— Ҳа рост, амаки Анания. Фақат ҳар қанча панд-насиҳат қилсангиз-да, барибир Хазарулани кесмайман, — дедим мен.

— Раҳминг келдими, неварам?

— Увол эмасми?

— Ҳаҳ ярамас, кўнгилчан! Менга яна бир стакан винодан қуй, калбатоно Дареджон. Эртага сенинг Хазаруланг бу дунёда тиктурмай, ерда ёттан бўлади. Ўзим ҳаммасини уddyайман: аслида менда бўш вақт қаёқда, дейсиз.

Бувим унга винодан қўйди. У винони ичди.

— Дареджон, сенда газакка у-бу нарса топилмайдими? — ҳар эҳтимолга қарши сўради у.

— Газакка тошни хоҳламайсанми, Анания? — истеҳзо билан деди бувим.

Анания ўрнидан туриб, индамасдан дарвозадан чиқиб қишлоқ йўлига қараб секин юриб кетди.

— Эй, Анания. Қаёққа кетяпсан?! — бақирди бувим. — Сен, менимча, пастта кетмоқчи эдинг, шекилли?

— Ҳа ўша пастликда менинг озгина ишим бор эди, калбатоно Дареджон, деди Анания. — Хўжайинимизнинг новдаси ҳам мана шундай гуллаб кетармикин, мен бу ишга ярармиканман...

У қўлинин силтади.

— Ҳа унда батано (батано — ҳурмат маъносида) Анания, мен кексани ҳурмат қилгин, яхшиси Шакроианинг деворига сужна қол. Менини ўзи зўрға турибди.

Анания қишлоқ йўли бўйлаб юришда давом этди, Шакроиа Микаберидзенинг шохлар билан ўралган деворига келганда тўхтаб қолди. Йўлида юрмоқчи бўлди-ю, тўсатдан ўтирилиб деди.

— Эй, бола! — у мени чақирди. — Сенингча сени Хазарула кўради-да, а?.. Ҳаҳ сеними... Ҳаҳ Хазарула — кулди Анания, — мен ўзим ҳеч нарсани кўрмаяпман...

У шундай дея девор ёнидан юриб кетди.

Мен ҳақ эдим. Яланғоч дараҳт сўzsиз ҳамма нарсани кўради ва эшигади. Хазарула ярим кечагача ўйлади. Ярим кечаси юрагини сикди ва илдизларини маҳкам йифиб олди. Унинг илдизларига ўралган ришталари силжиди. Буни сезган Хазарула илдизларини аввалгидан ҳам қаттиқроқ сикди... Сополнинг четлари дарз кетиб эзиҳди, аммо кўза бутун қолди. Хазарула илдизларини яна сикди. Шунда ундан қизил суюқлик оқиб Хазаруланинг кекса илдизларини сугора бошлиди. Унинг бутун танасини қалтироқ босди... Бироқ вақт ўтиши

билин у ажиб ширин титроққа айланди. Ўлимга маҳкум ва ташна ҳолда күзага ёпишди. Сўнг қизил суюқлик оқим бўлиб илдизлари ичида шариллаб оқди. Илдизлари орасида етмиш йилдан ортиқ яшириниб ётган ушбу қизил суюқликни ўзига сингдириб оларди. У ўзи билмаган ҳолда шунчада йил кўзани ҳаётбахш ер ости шохлари билан муҳаббат ила чирмаб яшади. Ох, у буни қандай яширган ва сақлаган!.. Ёрилган кўзадан суюқлик ҳеч тутанмасдек оқиб кела бошлиди. Ташналик билан тутанмас ажабтовур суюқликни симирар экан, Хазарула кўзани янада маҳкамроқ қучди. Танаси гаройиб қувонч титроғидан илиқлик ва хуррамлика фарқ бўлди. Оламдаги барча нарсаларни унугиб, фақат ичишда ҳамон давом этарди. Ниҳоят, сархуш бўлиб, дунё кўзига бошқача кўринди:

Мўъжиза рўй берди!.. Кўза тагигача бўшади, охирги томчисигача Хазарула ичиб кўйди. Бирдан инсониятнинг ва ушбу ғалати суюқликнинг махфий сири ошкор бўлди... Инсонлар бир-бирлари билан қўлида қадаҳ қучоқлашиши, ўпишиши, ииғлаши ёхуд бири-бирини қувлаши, жанжаллашиши, қўл ушлашиб қўшиқлар куйлаши, унинг атрофида рақс тушишларига, ришталарни ювиб ҳурмат-эҳтиром ила ичини ушбу ажойиб суюқлик билан тўлдиришларига энди у ҳайрон бўлмасди.

Хазарула ҳаммасини тушуниб етди, унинг ўзининг ҳам умри охиригача қўшиқ айтгиси, ким биландир қучоқлашгиси, ўпишгиси, йиғлагиси, чопгиси, айлангиси келаётганди... Бироқ, буларни у қандай амалга ошириши мумкин? Бечора Хазарула инсонмас, дарахт бўлиб қолаверади. У эрталабгача қўлидан келган ишни бажарди – ғувиллади ва чайқалди. Эрталаб эса ... Тонгда биқинига урил-

ган қандайдир зарбани ҳис этди. Бироқ, оғриқни сезмади: оғриқ йўқ эди, шунинг учун зарбага эътибор бермади... Сўнг бошқа биқинидан худди шундай зарбани ҳис қилди. Унга ҳам парво қилмади. Зарбалар пойма-пой бўлди, — бир солтдан зиёд. Ниҳоят, у ўзини бошқача туйди, ўнгга, чапга чайқала бошлади. Бу чайқалиш тобора кучли бўла бошлади, овоз эшишилди, у чўзиқ ва тезроқ бўлди... Аввалига секинроқ қийшайди кейин эса кучсиз бўлиб ерга ағдарилди. Энди фақат қўл ва елкаларининг қирсиллаган, фирчиллаган товушини эшиитди, бўғимлар ва суюклар ёрилди... Барibir заррача оғриқ сезмади, шунчаки кўзларини юмди ва ширин, шундай ҳам ширин уйқуга кетди.

— Тур, тургин эркатойим! — мени бувим уйғотди. — Биласанми, Анания Хазарулани эрта тонгда ағдарибди. Мана бу болтани олгинда, та-насидан шохларини кесиб ташла! — деди-ю ўзи ошхонага чиқиб кетди.

Бувимнинг ички сезгиси панд бермаганди: кечаси бирданига қор ёғди. Қишлоқ шундай чиройли бўлдики, худди келинчақдек ясанди. У гўёки фата кийган никоҳланишга тайёр турган келинчақдай эди. Фақат бизнинг уйимиз ғам-қайғу оғушида эди. Яқинда кесиб ташланган Хазарула катта, абжафи чиққан, шохлари синган ҳолатда ётарди. Ғамгин бўлиб, мен ташқарига чиқдим. Дараҳтнинг шохларини чопишдан олдин кундага ўтирдим. Ўтириб қаттиқ диққат қилиб, разм солдим ва тош қотдим: олма дараҳтининг синган, томирлари очилган жойлардан қизил — қонсимон суюқлик оқарди.

— Бувижон! — бақирдим мен.

— Сенга нима керак ўзи? — уй ичидан туриб сўради у.

- Бир дақиқага бу ёққа чиқинг.
- Нима гап?
- Келинг ўзингиз кўрасиз.
- Нима бу? — ҳайрон бўлиб сўради у.

Балки бу дарахтнинг қонидир, — титраган овоз билан дедим мен.

— Бўлиши мумкинмас. Ҳозир январь ойи, барча ўсимликлар уйқуда, улар сокни ўзига февралда йифишади, — деди бувим.

У қизил суюқликка бармоғини тиқиб ҳидлади ва бирданига қўрқиб менга қаради.

- Чури¹ни оч! — деди бувим.

Мен шу заҳоти ерда кўмилган кўзанинг қопқоғидаги тошни олиб четга қўйдим. Бувим билан бирга унинг ланг очилиб қолган оғзига қарадик. Не кўз билан кўрайлики, у бўм-бўш эди!..

— О, Парвардигорнинг мўъжизаси! Она Мариям, ҳақиқат кўзгуси...

Муқаддас Мариям ҳаққи-ҳурмати, бизга раҳмашафқат қилгин, биз бечораларни ақлдан оздирмагин! — дея бувим титраган овози билан ёлворди.

Қўлини осмонга чўзди ва аста-секинлик билан тиззалаб чўкди.

Хазарула, совуқдан сесканиб, кўзини очди. Унинг бу ноодатий ҳолатида дунё остин-устун бўлгандек туюлди. У ҳайрон қолди. Аввалига у барчаси учун ажиб қизил суюқликни айлади. Бироқ у тўнкада болтага тирсаги билан суюниб ўтирган хомуш йигитни; сал нарида, оғзи очиқ кўза олдида, оппоқ қор устида қора кийимли кампир қўлларини осмонга чўзиб ўтирганини кўрди. Нима бўлганини дарров тушуниб етди: унинг ўзи, Хазарула, жон берганди. Ва у кўзларини юмди.

Абадийга юмди.

¹ Чури — ерга кўмилган хум.



САЙРОҚИ ҚУШЧА

Тонг фира-ширасида Бедиа Чиквани қушчанинг ёқимли овози уйғотди. Қушча сайрамади, бироқ у ё кимнидир чақирди, ё ким биландир янгилик алмашди.

— Деразани ланг очиб қўйиб, ҳой — тилла тумшукли қушча, тилингга асал ва шакар, — дея Бедиа уни қаршилади. Кейин уни овози орқали узоқ қидириб, ниҳоят қушчани кўрди. Дарвоза бўйлаб ўсган граба шохида сакраб ва питирлаб қорабошли қушча турарди. Йўқ у питирламаётганди у аниқ кимнидир чақираётганди ёки янгиликдан воқиф қилаётганди. Кимни? Ким билан гаплашяпти? Бедиа ҳовлининг ҳаммаёфини дараҳтлар ва бошқа жойларни обдан текшириб чиқди. Аммо иккинчи қушчани тополмади. Бироқ қорабошли қушча дараҳт шохига қўниб ҳеч қанақа овозсиз ўзининг қушчалар тилида нималарнидир шивирларди.

— Қорабош қандайдир янгиликдан шикоят қилаётганди. Бедиа грабадан анор дараҳтига қўнган қушчага нигоҳини қадаб кулди.

— Чи-чи, чи-чи, чи-чи... жавоб берди қушча.

— Сенинг «чи-чи, чи-чи» деб сайраёттанинг маъносини жуда яхши тушунаман... Ҳа менинг тилла тумшукли қушчам, мен сенга дунёдаги бар-

ча яхшиликларни истайман, — дея ўз-ўзига гапириб Бедиа кийина бошлади.

— Чи-чи, чи-чи! — дея қүшча яна сайради. Кейин қорабошли ёнғоқ дараҳтига құнди.

— Ҳа бариси сенга бўлсин! — Мен ҳаммасини тушундим, тонг ёрищди, қуёш чиқди, кун бошланди. Мен ўрнимдан туриб, ўз ишим билан шуғулланишим керак... Мен худди шундай қиласман. Яна нима қилишим лозим. Бундоқ одамга ўхшаб гапир!

— Чи-чи, чи-чи!

— Аҳ, бундай чи-чилашингдан ўргилдим! — Бедиа қўлинни силтади. Қүшча жойини ўзгартириб, тўнкага ўтирди. Бошини айланмасига қилиб, кўз қири билан Бедиани яна бир бор қидирди-ю, яна: чи-чилади!

Бедиа ҳайрон бўлиб қараб турди-да, «у ким билан бунча сирлашади», — деди. Атрофда ҳеч қандай қүшча кўринмасди, улар учуб кетишганди!

Бедиа шошилмай ҳовлига чиқди, жўхори омборига келди, нарвондан юқорига кўтарилди, учта сариқ сўтани олиб нарвондан тушмай туриб, омбор олдига ҳар томондан югуриб келган товуқ ва куркаларни озиқлантириди.

— Квист, квист, чиқ-чириқ! — дея ўзини эслатди қорабош.

— Ҳой, тилла тумшуқли, тилла тумшуқли қүшча, сен нимани хоҳлайсан ўзи? Овқат ейишни истайсанми? Марҳамат, хоҳлаганингча егин, агар бўкишдан қўрқмасанг. Қүшча таклифни қабул қилди. У ҳеч қандай тортинмай, товуқ ва ўрдакларга қўшилиб, донларни чўқиллаб юта бошлади, бироқ улар билан келишолмай, дарҳол у ерни тарқ этди.

— Мен сенга нима дегандим? — заҳарханда қилди Бедиа. Нарвоңдан тушиб ошхонага кирди, ун солинадиган кандикдан элакни олдида бир неча бор қоқди, қолдикларни тұдалаб қорабошни овқатлантириш учун ҳовлига қайтиб чиқди, аммо қүшча учеби кетганди.

Түшден кейин почтачи Геронтий Цанава келди.

— Ҳурматли Бедиа, сендан зиёфат. Тбилиси-даги үғлингдан телеграмма келди.

— Унга нима керак бўлиб қолдийкин?

— Мана ўзинг ўқиб кўргин, бу ерда бариси ёзилган.

Бедиа почтачи қўлидаги телеграммани олди ва кўзойнак тақиб, баланд овозда ўқий бошлади:

«Гульрипши Будённий кўча, саккизинчи уй, Бедиа Чикванига. Зудлик билан беш юз сўм пул жўнатинг. Соғман, сизни ўпиб, Гванҷи».

— Сен нима деб валдирагандинг? Зиёфат? Сени ўзи уйга киргизмаслик керак экан. Нима қиламиз энди сенинг касбинг шундай бўлса! — Бедиа телеграммани деворда қоқиб қўйилган михга илди-да, вино келтириш учун ошхонага йўл олди. Геронтий Цанава стулга бемалол жойлашиб олиб мўйловини силади-да, уй эгаси вино келтиришини кутди.

Бедиа қўлида кўза билан остоңада пайдо бўлди-да, винони фақатгина Геронтийга қўйди.

— Ҳурматли Бедиа виноинг зўрлиги шундоққина рангидан ҳам кўриниб турибди. Сен уни шундай авайлайсанки... Геронтий ўзининг ҳаяжонини яширолмади ва сўз айтиш учун ўрнидан турди.

— Оҳ, сенинг сўзинг, Геронтий Цанава. Сен олдин винони ичиб кўр, кейин ўз заҳрингни сочсан. Балки бундай вино бутун округда йўқдир?

Ўз сўзини янада қатъийроқ тасдиқлатиш учун Бедиа ўзига ҳам винодан қўйди.

— Қани ичамиз ... шундай. Худо бу хонадонга фақат яхшиликлар келтирсин. Тўкин дастурхон, қолганини эса ҳурматли Бедиа, ўзингиз тўғрилаб оласиз. Қора денгизда сизга ўхшаган бағрикенг инсонлар кўп бўлсин. Раҳматли рафиқангиз ҳурматли Эсменинг хотираси абадий бўлсин. У ўз ўелининг баҳтини кўролмади, боёқиши. Сиз бу уй учун ҳам ота, ҳам онасиз. Ушбу хонадоннинг баҳтли келажаги учун, сизнинг кичкина Гванджингиз учун! — Геронтий стаканни бир нафасда кўтарди.

— Раҳмат! — Бедиага миннатдорлик билдириди.

Геронтий ичилган виноси ошқозонига жойлашишини кутди, кейин кўзи ва қўлини осмонга кўтариб нафас олди.

— Бедиа Чиквани сен bemаза ва фирт бетавфиқ одамсан!.. Эҳ, Парвардигор, менинг Карло Варахда даволаниб келганимга бир ой бўлувди-я!

— Сен нима, эсингни еганмисан, Геронтий Цанава? — сергак тортди Бедиа.

— Мен сенга дўстманми ёки душман, Бедиа Чиквани? Қандли диабетни зўрға ўз ҳолига келтиргандим, сен эса мени расво нарса билан суғординг! Энди мен нима қиласман?!

— Бундай телеграмма учун мен сени нима билан суғоришим керак эди?

— Агар сен буни бошқа нарса деб ўйлаётган бўлсанг Бедиа Чиквани, қаттиқ янглишасан, деди Геронтий ва ўзига иккинчи стаканни қўйди.

— Чи-чи, чи-чи, чи-чи — қорабош бирданига сайрай бошлади.

— Олдим, ажойиб хушхабарни олдим, хурсанд бўл! Беш юз сўм сўраб келишиди... Тийин,

тийини билан... Шунинг учун эрталабдан чи-чиладингми-а? Ҳе падар қусур!..

— Ким билан гаплашяпсан Бедиа? — ҳайрон бўлди Геронтий.

— Ҳа, қўйгин қушча билан бироз гаплашай! Эрталабдан бери шундай чи-чилашни бошладики, қулоқ мияни еворди. Мана энди чи-чилади, роппа-роса беш юз! — Бедиа қушчага астойдил қўл силкитди. Қўшча пир этиб учиб, арчага қўнди.

— Чи-чи, чи-чи!

— Сенга «чи-чи»лашни кўрсатиб қўяман! Йўқол, бу ердан жаҳли чиқди Бедианинг.

— Тегма энди, сени қуш тилини тушунишингни билмас эканман! У нима ҳақда сўзлаяпти? — хаҳолаб кулди Геронтий.

— Ўзинг сўрагин, — тушуниб оласан!

— Сенга нима керак қушча? — сўради Геронтий.

— Чи-чи! — жавоб берди қорабош.

— Бўлиши мумкин эмас! — ҳайрон бўлиб Геронтий ўзига винодан учинчи стаканни қўйди.

— Қани бу ердан иккаланг ҳам йўқол! Бир бало қилмасимдан — Бедиа тош олиш учун ерга эгилди. Қушча учиб кетди.

— Тошни ерга ташла, Бедиа Чиквани! Мен қуш эмасман, кетишим керак бўлса ўзим кетаверман! Геронтий учинчи стакан винони сипқариб дарвоза томон йўл олди.

— Бундай телеграмма билан зиёфатни умид қилмагин. Азизим Геронтий, почтадан тўғридан-тўғри телефон қилиб мазмунини айтиб қўя қол. Тушундингми? — ортидан югуратуриб бақирди.

— Тушунарли! — деди Геронтий ва қўшиқ хиргойи қилганича ҳовлини тарк этди.

Бедиа бир соат беҳуда у ёқ- бу ёққа юрди-да кейин Гогелия қўшнисиникига қарз сўраб чиқди.

— Жуда ҳайратланарли, ҳурматли Аграфена! Эрталабдан қушча тинчлик бермади! Тушдан кейин Геронтий Цанава телеграмма кўтариб келди. Менинг меросхўрим пул сўрабди!.. Соғсаломатман, яхши юрибман деб ёзибди, бироқ беш юз сўм юборишим керак экан. Бунча пул нимага керак бўлиб қолдийкин, ҳайронман! Бир ой оддин шунча пул жўнатгандим. Бедиа қўшнисига дардини ёрди.

— Ҳурматли Бедиа, сизнинг ўғлингиз ҳақида гап кетмаяпти... Ҳозирги ёшлар... Уларга ҳеч қандай ишонч қолмаган!.. Бир муддат уларни холи қолдирдингми, дарров қанақадир ёмон ишларга аралашиб қолишади.

— Худо сизга ёр бўлсин, ҳурматли Аграфена, сиз нималарни гапиряпсиз! Бедиа қўрқиб кетди.

— Бу бор гап ҳурматли Бедиа... Мана Палладия Когоскуанинг ўғли... Хотинини олиб келди, худо кечирсин-у, кўчадан топганми дейсан... Кўрсанг алламбало, қайнота ва қайнонасиининг қулоқ миясини қоқиб қўлига берди!

— Худо сақласин. Бола эсини йўқотиб қўйганми дейман?

— Ҳа, эсини йўқотганлиги кўриниб туриди...

— Мана сенга баҳтсизлик!

— Азизам Бедиа шунинг учун сиз эҳтиёт бўлишингиз керак... Ўғлингизни у ерда ...ўша ... ҳалиги билан... Ҳа! — Аграфена қўшнисини огоҳлантириди. «Ўша... ҳалиги» деганда пул назар-

да тутилганди. Бу сўзларни айтар экан, аниқроқ бўлиши учун бош бармоғи билан кўрсаткич бармоғини ишқалади.

Бедиа қўшнисидан ҳайрон бўлиб уйига қўрқув билан қайтди. У кўча эшигини очиши билан уй айвонининг устунида қўрқиб турган қора тумшукли қушча гилоснинг шохига сакраб ўтиб чи-чилай бошлади.

— Чи-чи, гук-гук, чи-чи!

— Сўзлагин, менинг бошимда яна нима ташвишлар бор! Юрагимни ўйнатяпсан, хаҳ ярамас,

— бақирди Бедиа.

— Чи-чи, чириқ!

Бедиа кўзи билан ердан тош қидира бошлади, қушча эса пир этиб учиб кетди, у эса ердан тошни олиб чўнтағига солиб қўйди.

— Чи-чи, чи-чи, чи-чи! — дея қушча чирқиллади. Қушча уйнинг олдидаги нок шохига қўниб, яна чирқиллади.

— Тилла тожли қоратумшук, тилла тожли тумшук! Парвардигор, бу қушча нега бунча чирқиллайди, ҳеч тушунмайман! Менга ҳеч қандай баҳт қулиб боқмаяпти!

— Чи-чи... дея бошлиши билан Бедиа бирданига қушчага қараб отган тоши деразага бориб урилиб, ойнани чил-чил синдириди.

Қушча эса шу заҳоти учиб кетиб қўшнининг деворига қўнди.

«Мана энди машмаша бошланди»... ўйлади Бедиа. У айвонга кўтарилиб хонага кирди, синган ойнага қаради. Аввал қўлини, кейин бошини ювди. Сўнгра ҳақиқатан ҳам ойна синганига ишонч ҳосил қилди. Ундан сўнг тахтага ўтириб ўйлай бошлади.

«Ё, Парвардигор менинг бошимга келган бало шу синган ойнага урсин... Қушча нега менга бунча ёпишиб олдийкин, у мендан нимани хоҳлайди? Эй, Худо бу қандай күргилик бўлди. Парвардигоро унга инсон тилини ўргат, ёки менга қушнинг нима хоҳлашини айтгин. Биз бир-биirimизни тушунишга ҳаракат қилайлик... Сезиб турибман, қушча менга ниманидир айтмоқчи... Ёки ўғлимнинг бошига бирор ташвиш тушдими?.. Аграфен ҳозирги ёшлар ҳақида нима деди? «Шундай уларни холи қолдирсанг, тамом, дарров бир балоларга илакишиб қолишади...» Унинг тилига чипқон чиқсин, бадбаҳт кампир!.. «Хотин олиб келди, – тўғридан-тўғри кўчадан... Балки кампир мендан ўғлим ҳақида ниманидир яшираётгандир... у... шундай ...» Йўқ, у балки уйлангандир? Нима қипти? Мен унга қачондан бери айтиб келяпман: ўғлим уйлангин, невараларимни ўйнатгим келаяпти... Нимага у менга бу ҳақда ҳеч нарса демади? Демак, яхши қиз учрамаган... Устигаустак Геронтий нохуш бир хабарни олиб келди... Қанақадир қандли диабет ҳақида гапирди. Хотиним ўғлимнинг баҳтини кўролмаганини ҳам қистириб ўтди...»

Бедианинг хаёлидан шу гаплар ўтди-да, вахимага тушиб, телефонга ёпишди.

– Алло, бу почтами? Ким бу? Пация? Ким? Жужина? Азизам почтачи, Геронтий Цанавани чақир. Мен Бедиаман, Бедиа Чиквани! Унда озгина ишим бор...

– Ҳурматли Бедиа, у ишда йўқ. Очамчирега Шакира Эзугбаянинг таъзиясига кетган. Эртага эрталаб келади...

— Ҳаҳ ярамас! — Бедиа жаҳли чиқиб телефон гўшагини қўйди ва ҳовлига чиқиб кетди.

— Чи-чи, чи-чи, чи-чи... чир... Чи... у қорабошли қушчанинг чийиллашини эшилди. Қушчанинг овозида қайғу, алам шунчалик кўп эдики, бундан Бедиа қаттиқ таъсирланди. Унинг соchlари тикка бўлди, юзидан совук терлар чиқиб кетди.

— Ақлдан озиб бир нима қилиб қўймасимдан олдин, бу ердан тез қорангни ўчир. Бедиа қушчага ялиниб ердан тош қидира бошлади. Қушча инсоннинг бу фикрини гўё тушуниб етгандай тезда учиб кетди.

Бундан ҳаяжонланган Бедиа яна қўшнисининг уйига қараб йўл олди.

Азизам Аграфена, мени қандайдир нохушлик чулраб олганга ўхшайди!.. Бу лаънати қушча менга ҳеч ҳам тинчлик бермаяпти.

Эрталабдан питирлаб жуда қаттиқ безовта бўляпти. Уни ҳар нарса — тилла тожли қоратумшугим, асалим, шакарим ва яна алланималар деб овутдим. Нихоят тош отиб қўрқитиб ҳам кўрдим... Йўқ, барибир фойдаси бўлмади!.. Эрталаб сиз ҳар хил воқеалар ҳақида... Тўғри кўчадаги бузуқи аёлни олиб келган деб... Балки менинг ўғлим ҳақида нималардир биларсиз?.. Сизга Илорск хочи ҳаққи ялиниб-ёлвораман яширганг, менга нима билсангиз барисини айтиб беринг!.. Бўлмаса мен ақлдан озиб қоламан, биласиз, у менинг ягона фарзандим!..

— Худо ҳаққи, ўлдириинг мени, — деб бақирди Аграфена. — Шундай дегани уялмайсизми, ҳурматли Бедиа! Эркак киши бўлиб бир қушчанинг сайраганидан қўрқдингизми?! Агар нимадир бўлганда эди, унда мен яширган бўлармидим? Мен шунчаки, омади гапга айтдим-

қўйдим-да! Сизнинг ўғлингизнинг бунга нима алоқаси бор?! Қушча эса... Нима учун сизнинг ҳовлингизда мунгли сайради? Унга нима бўлди?

— Қорабош, худди бир нарсадан безовтадай.

— Қо-ра-бош — дея чўзиб айтди Аграфен. Сиз балки уй олдида сассиқпопишакни кўргандирсиз?

— Йўқ...

— Унда ҳаммаси яхши бўлади! Қорабошнинг йиғлаши, ҳурматли Бедиа, яхшиликка эмас, унинг ортидан сассиқпопишак пайдо бўлса, яна ўзини тожини ёйса унда кўрасиз... Сиз ҳар нарсани кўнглингизга олаверманг. Аммо яхшилаб эсланг, Отиа Гвиңджилияниянг ўғли билан нима воқеа содир бўлган... Лосол балиғи овлашга кетганди, баҳтиқаро. У қўлини тўрга тиқиб чиқариб ололмаган. Фазабланган Кодори унинг қўлини еб қўйган... Сизнинг ўғлингизга нима бўлган? У шаҳарда яшаса... Яна марҳамат қилиб айтинг-чи, у соғ-саломат деб ёзган бўлса... Агар у уйланган бўлса, унда хурсанд бўлиш керак! Нега ёмон нарсаларни ўйлаш керак экан?! Бундан ташқари фоҳишаҳонадаги қизларнинг ҳаммаси ҳам ёмон бўлавермайди... Адашиб қолганлари ҳам бор. Шундай экан, қушча деб ҳар хил хаёлларга бориш, ҳурматли Бедиа, гуноҳ...

— Худодан сизга соғлик тилайман, тасалли бердингиз менга...

Бедиа уйга ниҳоятда кайфияти бузилиб қайтди.

— Чи-чи, ку-ку, чи-чи! — қушча уни дарвоза олдида чирқиллаб кутиб олди.

Бу ҳолатдан Бедиа ақлдан озиб қолай деди. У ердан тош тополмай, оёғидаги туфлисини ечиб қушчага қараб отди. Бироқ, у қушчага тегмади. Туфли эса дарахтга илиниб қолди. Шундан

кейин у иккинчи туфлисими ҳам ечиб, қүшчага отиб юборди. Туфли эса унга тегмай ерга қайтиб тушди. Қорабошли қүшча ҳайрон бўлиб Бедиага ёвқарашиб қилиб, қўниш жойини ўзгартирди. Бедиа туфлиларини йифиштириб қўлига олиб, уйигача оёқяланг борди. У зинапоялардан югуриб чиқиб, хонасига кирди ва столга ўтириб олди.

Хат! Ўғлига хат ёзиши керак – ўзи нима ишлар бўляпти? Қүшча Бедиа Чикванинг уйи қаршисида бекордан-бекорга бунчалик чирқилламайди. Ҳаётда ҳеч нарса сабабсиз содир этилмайди. Йўқ, ёзиш керак! Хат етиб боргунча жавоби келади... Узоқ кутишга юрак кўтармайди! Телеграмма! Телеграмма момақалдироқдек етиб боради.

Бедиа қутидан қоғоз олиб телеграмма ёзишга киришди.

«Тбилиси Палиашвили 714 Амаглобели Гванджи Чикванига.

Шошилинч телеграмма жўнат отанг соғ-саломат».

Йўқ, ундай эмас. «Оилавий шароит туфайли телеграмма жўнат...» Йўқ, ундай эмас. Бўлмаса қандай оилавий шароит туфайли?!»

Балки, бундайдир: «Тез етиб кел отанг соғ-саломат». Йўқ, бундай деса у қўрқиб кетади... Бедиа қоғозни йиртиб, бомбукли ахлат чеълакка ташлади. Яна қайтадан бошлади.

«Тбилиси Палиашвили 714 Амаглобели Чикванига шошилинч.

Ўғлим тезда етиб кел, қўрқма мен ўзимни яхши ҳис этаяпман, сени ўпиб қолувчи отанг Бедиа».

Йўқ бўлмайди. Агар мен ўзимни яхши ҳис қилсан, унинг зудлик билан келишига не ҳожат. Унда нега шошилиш лозим.

Бедиа ёзган матнидан «шошилинч» сўзини ўчириб ташлаб, ўрнига «соғиндим» сўзини ёзди. Шу пайтда қорабошли қушчанинг синган ойнадан шикоятомуз чирқиллаган овози эшитилди.

— Чи-чи, чи-чи, ку-ку, чи-чи...

Оқариб кетган Бедианинг қўлидан ручкаси тушиб кетди. У ўрнидан туриб шкафни очди, у ердан қўшофиз милтигини қўлига олди. Айиқни отадиган иккита патронни стволга жойлаштириб, дераза олдига келди. Қушча ёнғоқнинг шохига ўтириб сайрашда давом этарди.

— Чи-чи, ку-ку, чи-чи, чиқ-чиқ!

— Фира-шира пайт. Бедиа милтиқни елкасига қаттиқ тираб олиб, ўлжани узоқ нишонга олди. Кичкина қорабошли қушчани мўлжалга олиб, Бедиа ўйлади: «Ё, Парвардигор, кечир!» — дея иккита ўқни бирданига босворди.

Қаттиқ ўқ овози бутун қишлоқقا эшитилди.

Бундай даҳшатдан қўрқкан қўшнилар қотиб қолиши: абжафи чиқиб кетган Бадиа дераза олдида бошяланг чалқанчасига юзтубан ҳолда ўз қонига ўзи беланиб ётарди. Ёнида эса синган қўшофиз милтиги бор эди.

Бедианинг милтиқ отиши ва унинг ўлими сабабининг ҳеч ким тагига етолмади. Бутун қишлоқ бўйлаб гап-сўзлар, ғийбатлар болалаб кетди, у нафақат қишлоқقا балки қўшни қишлоқларга ҳам тарқалди.

— Эрта билан унинг хаёли жойида эмасди. У почтага телефон қилиб Геронтий Цанавани сўрабди. Почтачи Геронтий унга ўғлидан телеграмма келтирган экан, унда ўғли пул жўнатишни ёзганди. — Бунинг учун у ўзини отмаса керак! Балки уни...

- Йўқ у ўлдирилганга ўхшамайди!.. Мана милтиқ... Уни милтиқ қандай шу аҳволга солдийкин!..
 - Буни қандай тушунтируса бўлади...
 - У менинг уйимга икки марта келиб кетди. Қаттиқ ҳаяжонланаётганди. Қушча ҳақида гапирганди, телеграммадаги ташвишли хабар унга қаттиқ таъсир қилган... Қандайдир гиёҳлар, фоҳишаҳонадаги бир аёл ҳақида, қолганини эслолмайман... У ҳаяжонланаётгани аниқ эди...
- Наҳотки ўғли айбдор бўлса?
- Ўғли ҳақида мен ҳеч қандай нохуш сўз эшитмадим. Менинг ўғлим билан тиббиёт соҳасида бирга ўқишади...
- Мана-мана! Тиббиётда ўқийдиганлар безори ва кўча боласи экан...
- Сен кўчадагиларнинг ҳар хил гапларига ишонма!.. Сенинг ўғлинг педагогика институтида ўқийди, безорилиги учун қамоқхонада икки йил ўтириб чиқсан!
- Аҳмоқлиги учун: бизнинг ишимиз юқоридаги касацияда, энди тилни тийишга тўғри келади!
- Худо сақласин!
- Ҳа, Худо сақласин, ана шундай!
- Мана инсоннинг тақдири... У билан гаплашасан, соғлиги ҳақида ўйлайсан, у эса энди бу дунёда йўқ...
- Стол устида қандайдир телеграмма турибди. «Мен ўзимни жуда яхши ҳис қиласман...» Бу нима дегани?..
- Яхши бўлади-да! Ҳеч ким, ҳеч қачон безовта қилмайди...
- Кўриниб турибди, аслида баҳтиқаро ўғлини чақирган экан.

— Қаранг, ҳаш-паш дегунча бир оила бир-пасда йўқ бўлди. Энди уйга ўт қўйиб юборсангиз ҳам бўлаверади!..

— Эҳ, шундай ажойиб эркак йўқ бўлди-я?

— Қаранг, милиция келаяпти? — кимдир секин шипшиди, бироқ ҳовлида жимжитлик ҳукмрон эди.

Қорабошли қушча Бедиа Чиквани ҳовлисида учиб юрганида қоронғи тушиб қолганди. У ёнғоқ дарахтининг шохчасига қўниб, қаттиқ ҳаяжон билан чирқилларди:

— Чи-чи, ку-ку, чи-чи?

Қаердандир иккинчи қорабошли қушча учиб келди-да, биринчиси ёнига қўниб ниманидир сўради.

— Чикот-чик, чит-чик, чика! — Сен эрталабдан бери кимнидир қидиряпсанми?

— Чирик-чик, чик-чирик, чик! — Полапоним йўқ эрталабдан буён кўринмайди!

Чик-чук, чик, чи-р! — Қўрқмагин, сенинг қушчанг топилади! Биринчи қорабошли уни тинчлантириб учиб кетди.

— Квист, квист, чирик, чирик, квист, чирик! Сен қаёққа кетиб қолдинг болам, овоз бергин! — яна бир марта шикоятомуз чақирди қушча. Ҳеч ким унга жавоб бермади. Узокдан бошқа ҳовли дарвозасидан иккинчи қорабошли қушчанинг овози эшитилди:

— Чик-чик, чик-чик-чик... — Полапонингни топдингми?

— Чир, чик. — Йўқ тополмадим! — жавоб берди биринчи қушча йиғлаб туриб ва учиб кетди.

Ҳовлидан таъзияга тўпланганлардан ҳеч ким унинг дарахтта қўнганини ҳам, учиб кетгани-

ни ҳам, гапирганини ҳам англаб етмади. Барча ўзининг қайғуси, ўзининг шахсий фикри билан банд эди.

Бедиа Чикванининг ҳовлисидағи ланг очилган дарвозаси остонасида қайғули оқшом бошланғи...





КҮНГИЛ ИСТАГИ

Баҳорнинг мусаффи, майин тонги; ҳаво тиник ва тоза. Мен ўрмондаги гулларга кўмилган кенг ялангликда, қуриган кекса жўка дарахти тагида узоқларга тикилиб турадим. Уфқ этагида камалакнинг барча рангларида жилвалиниб – енгил, ажабтовур гирдоб вужудга кела бошлади. Гирдоб мисли шўх-шодон рақсга тушаёттандек айланиб яқинлашиб келарди. У бирданига майин, гўзал чойшабга айланиб, жўка дарахтини атрофидан ўраб олди. Кейинги содир бўлган ҳодиса – мўъжиза эмасди. Содир бўлмаса, мўъжиза бўларди: дарахт жонланди, нафас олди, майин барглари шивирлади. Камалак чойшаб эса улкан гулдор капалакка айланиб, дарахтнинг учиға қўнди.

– Туш пастга! – дедим мен.

Капалак шохлардан учиб ўтиб ерга тушди ва қаршимда гулли кўйлақда мовий, пушти, олтинмисол қизалоқ кўринишида пайдо бўлди.

Қизча менга боқди ва мафтункор жилмайди. У етти-саккиз ёшлар атрофифа эди.

– Салом! – дея шивирладим музлаган ҳолатда бу ажиб шарпа бирдан ғойиб бўлиши мумкинлиги хаёлимдан ўтар экан.

– Салом!

Қизчанинг бу жавоби менинг вужудимга самовий мусиқанинг бир парчасидай таъсир ўтказди. Ва бу таъсир бутун сұхбатимиз давомида мени тарк этмади.

- Сен камалакмисан?
- Йўқ.
- Баҳормисан?
- Йўқ.
- Сени нима деб чақирай?

Қизча антиқа, нотаниш ва менга тушунарсиз сўзни айтди — мен эса эслаб қололмадим.

- Сен кимсан?
- Мен — борлиқман.
- Қанақасига?
- Шундайига! — Қизчаменинг бефаҳмлигимдан ажабланди.

Менда даҳшатли шубҳа пайдо бўлди.

— Сен... Сен бошқа сайёрадан учиб келдингми? — деб сўрадим ва жавобни кутиб тек қотдим.

Қизча бошини қимиirlатди. Мен лабимни тишлиб олдим ва оғзимда қон таъмини сезиб содир бўлаётган нарсалар хаёлимда эмаслигини тушуниб етдим.

- Сенинг сайёранг нима деб номланади?

Қизча антиқа, нотаниш ва менга тушунарсиз сўзни айтди — мен эса яна эслаб қололмадим.

- Сайёрангиз қандай?

Қизалоқ елкасини қисди.

— Хўш... Сенга қандай тушунтирсам экан... Сизларнинг сайёрангизда нима бор — тоғлар, денгизлар, кенг далалар, яйловлар борми? Сизларда совуқми ёки иссиқми? Бир сўз билан айтганда, у ерларда қандай?

- Худди мен каби.

— Шаффофф, жисмсиз, рангли.

Қизча жилмайди ва бошини сарак-сарак қилди.

У узоқдами?

Қизча «узоқ» сўзи маъносини тушунмади. Мен қўлим билан осмонни кўрсатиб :

— У-зо-о-оқ, у-зо-о-о-оқ... — дедим.

— У-зо-о-оқ... — қизча менинг сўзимни қайтарди.

— Сенга бизнинг тилимизни ким ўргатди? — давом этдим мен.

— Мен ҳозир ўрганяпман, — жавоб берди у.

— Сизлар қайси тилда гаплашасизлар?

Қизча пушти лабларини очди ва... Бутун чоратроф куйлай бошлади. Ер ва ҳаво, гуллар ва дарахтлар, ҳаттоки ёшарган жўка дарахти ҳам куйлади... Мен мисли денгиздаги балиқдек ушбу антиқа ёқимли мусиқа оламида сузардим... Бу бир дақиқача давом этди.

— Бу сизнинг тилингизми?

— Ҳа. У сенга ёқдими?

— Сен уни ҳамма ҳам тушунади деб ўйлайсанми?

— Албатта!

— Қандай қилиб?

Қизча яна куйлади. Энди у атрофимиздаги нарсаларга қўли билан ишора қилди ва уларнинг номлари қўшиқда алоҳида мусиқа билан умумий мувозанатни бузмаган ҳолда янгради. Умримда ҳис этмаган фароғатни қалбимда туйдим. Агар ўлимимдан сўнги ушбу мусиқа тўхтамай давом этишига ишончим комил бўлганда, ҳеч иккиланмай, дарҳол жон беришга рози бўлардим.

Аҳволимни тушунган қизча жим бўлди.

— Олдимга кел! — дедим мен. Қизча менга яқынлашди.

— Янада яқинроқ. Сени қучоқласам майлими?

Қизча менга яқин келди. Мен қучоғимни очдим, уни бағримга босдим ва ушбу ўзга сайёралик-нинг танаси юрагимни илиқлик ҳамда қувончга түлдирган ҳолда бағримга сингиб кетганини ҳис этдим.

— Сен... Сен менинг кимлигимни биласанми?

— Йўқ!

— Мен инсонман... Гўшт, ўсимлик, сув билан озиқланаман, ҳаводан нафас оламан, қуёш билан барҳаётман...

— Ўзинг-чи? Ўзинг кимсан?

— Мен инсонман, — дедим-ку. Менинг ота-онам бор, уларнинг ҳам ота-оналари бўлган ва ҳоказо...

— Энг биринчи ота-оналар кимлар эди?

— Буни мен билмайман.

— Демак, сен ўзингнинг кимлигингни билмайсанми?

— Ҳм... Билмайман...

— Сен бу ерда нима қиляпсан?

— Бу ердами? Деярли ҳеч нарса... Шундай турибман, ҳаводан нафас олаяпман... Мен касалман. Сен касаллик нималигини биласанми? Ҳар тонгда мен мана шу чиройли гулларни томоша қилгани, тоза ҳаводан тўйиб нафас олгани келаман. Сен мана бу дарахтга бардамлик бахш этганинг каби тоза ҳаво ҳам менга куч бағишлайди.

Сенга нима бўлган? — сўради қизалоқ ташвишли оҳангда.

— Оғир юрак хуружини бошимдан ўтказдим. Сен ўзи юрак нималигини биласанми?

— Й-йүқ.

— Ҳар бир инсонда юрак бор. Юраксиз инсон яшолмайды. Мана бир неча йилдирки юрагимга ёриқ бор... Мана, ўзинг күр?

Мен ўз кўкрагимга қизнинг нозик пушти қўлини қўйдим. Шунда юрагим ёқимли ҳаётбахш илиқлик туйди.

— Ҳа... Энди мен шу ерга қатнайман, чечаклар исидан нафас оламан... Ҳозир бироз яхшиман, бироқ юрагимга аввалги куч қайтармикин?

Қизча жим бўлди.

— Сизлар касал бўлмайсизларми? — деб сўрадим.

— Нега энди, касал бўламиш.

— Сизнинг касалингиз нима билан боғлиқ?

— Биз оқарамиз, ўз қизиллик ҳолатимизни йўқотамиш.

— Сизлар қандай даволанасизлар?

— Биз рангларимизни бир-биrimizga ўтказамиз. Қандай тушунтиrsам экан... Биз бир рангдан бошқасига ўтиб, бир-биrimizга айланамиш ва ўзаро абадий барҳаётликни баҳам кўрамиз... Сайёрамиз сизнинг тилингизда — абадий ранглар сайёраси деб аталган бўларди... Маъқулми?

— Ажойиб! — Қизнинг кўzlари шодликдан яшнаб кетди.

Бирдан яланглик қалқигандай бўлди. Гуллар чайқалди. Жўка дарахти қирмизи ёруғликдан ярақлаб кетди. Узокдан бизга қараб шимол ёғдусига ўхшаш аллақаңдай нарса бостириб келарди.

— Менинг онам! — хитоб қилди қизча.

Шу онда атроф-борлиқ коинотнинг гаройиб, илоҳий уйғунлигига даҳлдор мафтункор товушларига ғарқ бўлди. Тасвирига тил ожиз. Ялангликни

қоплаган беҳисоб гуллар бетакрор, майин, дилни жунбишга келтирадиган оҳанглар таратувчи, ўзига хос мусиқий асбобга айланди. Бу – табиатнинг улуг мадҳияси, борлиқнинг буюк қўшиғи, абадий ранглар сайёрасининг икки фуқароси бўлмиш она ва қизининг қалблари туташуви эди. Бу хаёлий маҳлиёлик қанча муддат давом эттанини билмайман... Ўзимга келганимда рўпарамда қизалоқ жилмайганча туарди.

- Алвидо, эй инсон! – деди у.
- Кетаяпсанми? – сўрадим мен ҳазин овозда.
- Кетишим керак. Онам чақиряпти.
- Мени ҳам ўзинг билан олиб кет! Ўтинаман! олиб кет!
- Ўйингни ташлаб кетасанми? – ҳайрон бўлди қизча.

– Агар юрагим шифо топмайдиган бўлса; мени ўлим, сўнг чириш кутаётган бўлса, барibir эмасми? Мен ўлимдан қўрқаман... Мени ўзинг билан олиб кет, гулларинг, шаффофлигинг, боқийлигингни... инъом эт. Мени ола кет!

Қизчанинг оёқлари остида тиз чўқдим.

- Аммо сени ўзим билан олиб кетолмайман, эй инсон! – Қизча афсус билан керишди.
- Нима учун?
- Чунки сен – моддий мавжудотсан. Сен қачонки гулга, тилакка айлансанг, шундагина мен сени орзу қилиб исташим... ва ўзим билан олиб кетишим мумкин бўлади.

- У ҳолда орзу қил!
- Қандай қилиб? Ахир мен шу ерда, сен билан биргаманку!

Ўйинга – абадий ранглар мамлакатига қайт ва ўша ерда мени орзу қил!

Бироқ бунинг учун сен ўзинг ранг ва орзуга айланишинг керак!

— Қай пайт, қачон?!

Буни сени онанг — Она Замин ҳал қилиши керак.

Шундан сўнггинами?..

Ундан сўнг сени орзу қиласман.

Рахмат! — Ўрнимдан турдим.

Мени яна бир бағрингга босгин!

У менга яқин келди. Мен қулочимни кенг ёзиб уни бағримга босдим ва яна бу номаълум жисм менинг қучоғимга сингиб кетди. Юрагим иссиқ ҳарорат ва қувончга тўлди. Кейин у мени тарқ этди, шунда юрагимга кучли оғриқ кирди. Мен титраб кетдим.

— Сенга нима бўлди? — сўради қизча, менинг дардимни сезгандай.

— Ҳеч нарса, азизам! Кўришгунча!

— Хайр, эй инсон! — Қизча қўлини силтади.

Сўнгра ҳаммаси такрорланди, фақат тескари кетма-кетликда. Қизча улкан гулдор капалакка айланди, сўнг капалак майин, гўзал чойшабга айланди, сўнг чойшаб мисли шўх-шодон рақсга тушаётгандек айланиб тезда узоклаша бошлади, сўнг уфқ этагида камалакнинг барча рангларида жилваланиб, енгил, ажабтовур гирдоб вужудга келди ва ниҳоят барчаси ғойиб бўлди. Бетакрор, эртакнамо туш ва ажойиб, қалбни мафтун этувчи уфқ билан уйғунлик хотиралари ҳамда — юз берган ҳодисадан далолат берувчи — ушбу қайта жонланган, янги барг чиқарган жўка дарахти қолди, холос.

Мен ҳикоямни тутатдим. Тўнғич қизим ўзимизнинг ўша чиройли жўка дарахтимизни ил-

дизидан то учигача назар ташлаган ҳолда ишон-қирамай сўради:

— Ҳақиқатан ҳам шу жўкани қуриб-қақшаб қолган ҳолда кўрганмисиз?

— Кўрганман.

— Кейин нима бўлди? — сўради кенжа қизим қуриб қолган лабларини ялаб.

— Уч кечаю, уч кундуз мен мана шу яланглиқда ётдим ва гулларнинг антиқа қўшигини тингладим... Ҳозир ҳам эшитяпман, бу куйни... Сизлар-чи?

Болалар гапларимни диққат билан тинглашди, кейин бошларини қимирлатиб рад жавобини беришди.

— Қани, ерга ётиб тинглаб кўринглар-чи!

Қизлар юзтубан ётиб, кўзларини юмиб қимири этмай, овоз чиқармасдан беш дақиқача ётишди.

— Хўш, эшитяпсизларми?

— Йўқ! — жавоб берди кичкина қизим.

— Эшитяпман, бироқ жуда, жуда паст эшитиляпти — деди каттаси.

— Паст бўлсада, эшитаётган бўлсанг, энг муҳими — шу!

— Сиздан бошқа кимdir бу қизчани кўрганми? — сўради катта қизим.

— Йўқ, буни қарангки, ҳеч ким! Гарчи мен кўпчиликдан суриштирган бўлсамда... Ҳеч ким уни кўрмаган ва ҳеч ким менга ишонмади!

— Онам-чи? — сўради кичкинаси.

— Нима онанг?

— Онам ишондими?

— Йўқ.

— У нима деди?

— Унинг айтишича, мен ақлдан озганмишман. Сизларга ҳам шундай дедими?

Қизлар бошларини эгишди.

— Сиз-чи? Сизлар ишонасизми?

Болалар бошларини қимирлатищди, бирок биронта ҳам сўз айтишмади.

— Охиригача сўзлаб беринг... Кейин нима бўлди? — жимликни бузди катта қизим.

— Ҳеч нарса... Шундан бери ҳар ёзда, ҳар куни шу ерга, мана шу жўканинг тагига келаман ва кутаман... Кичкина дўстим мени кўриш орзузи пайдо бўлишини ва у камалак рангли қуюн кўринишида келиб мени ўзи билан олиб кетишини кутаяпман.

Сукунат жуда узокқа чўзилди.

— Келиб сизни ўзи билан олиб кетади... — дея катта қизим шивирлади.

Биз-чи? — деб сўради кичкина қизим.

Сизларми?

— Сизсиз биз нима қиласиз? — унинг кўзлари ёшга тўлди, пастки лаби бурищди, ияги титради.

Мен чап кўкрагим остида оғриқни сездим. Қизимнинг олдига бориб уни қаттиқ бағримга босдим. Менга азиз бўлган ушбу мавжудотнинг танаси оғушимда эриб кетганини қалбимда бир илиқлик ҳамда қувонч пайдо бўлганини туйдим.





СҮНГИ МАКОН

Ассалому алайкум! – Кимсан? – ҳеч қандай сас-сўзсиз билдирилмай қабристонга кириб қолган баланд бўйли эркакка қараб туриб, саломга жавоб бериш ўрнига сўрадим мен.

– Мен-ми?.. Исмим Вано, шу ерликман дея, у курткасининг ялтироқ йўл-йўл ёқасини тушира туриб жавоб қайтарди.

– Мен шу ерлик Багебаданликман, – дея бојати сўзини яна такрорлади ва ички чўнтағидан папирос олиб тутатди.

– Папиросдан ол, азизим, – дедим мен.

– У папиросни узата туриб «Пряма» бўлаверадими деди.

– Ҳаммаси бир гўр эмасми, дедим.

У менга папиросдан бир дона узатиб гугуртни чакди.

Олов чирқ этиб ёниб, унинг ниҳоятда қайгули юзи ва тўғри қиррали қип-қизил бурни кўринди. Унинг ёши адашмасам, эллик, эллик бешлар атрофифида эди. Балки ундан ёшроқдир, бироқ соқоли ўсгани учун шундай кўринарди.

Ёқилган гугуртни иккала қўли орасига олиб, у учиб қолмасин деб сигаретни тутатиш учун менга яқинлашди. Олов янада ёруғлашиб унинг бутун кафтини қамраб олди.

— Сен бу ерда нима қиляпсан? — сүрадим мен.

— Ме-н?.. Сенга боя айтдим-ку, мен аслида шу ерликман, бегонамасман, деди-ю, папиросини ичига торта бошлади.

— А-а-а...

— Мен сенга «салом» бергандим.

— Миннаторман... хайрли оқшом! — мен унинг бу таъкидидан ўзимни бир зумга йўқотиб қўйдим, худди кечирим сўрагандек энгashiб унинг тиззасига қўлимни қўйдим.

— Бошимни қабр томонга ишора қилиб сенинг бу ерда киминг ётибди, дедим.

— Ўғлим.

Вано кутилмаганда йўталди.

— Ҳа, сенга қийин бўлти...

— Жудаям, — деди зўрғатдан йўтали тўхтагандан сўнг.

— Мен нималар деб валдираяпман! — заҳарханда қилиб, хатосини тўғрилади.— Бундан даҳшатли нарса бўладими!.. Мен Кизикдаги қариндошларимникига меҳмонга борган эдим. У ердан келсам, бу ерда шундай қиёмат-қойим бўлтики, сўз билан ифодалаш қийин... Менга ўғлингнинг қабри деб мана шуни кўрсатишиди...

Мен бирорта сўз айтишга ожиз эдим, бошимни қимирлатдим, холос.

— Коли, сен жуда қаттиқ қайфуга ботаяпсан, бунақада ақлдан озиб қолишинг ҳеч гапмас... Илгари бу ерда қишлоқ бўларди, ҳозир эса бу жой қабристон. Худди мана шу жойда менинг боғим бўларди... Ҳозир қишлоқ тобора дарёга томон яқинлашиб, кенгайиб боряпти. У бошини секингина айлантириб, қарама-қарши томон-

даги қишлоққа қаради. — Биз қочишга ҳаракат қиласиз, у эса лаънати, бизнинг орқамиздан қувиб келяпти... У қабристонга яна бир қур назар ташлади. — Қаергача ҳам қочиб борасан?

— Ҳеч қаёққа — унинг сўзини тасдиқладим ва яна битта чекишдан сўрадим.

— Сен нима учун бу қабртошга унинг фамилияси, туғилган йили ва ўлган йилини ёзмадинг? — дея бироз ўйлаб туриб сўради Вано.

— Менга бу нимага керак?

— Бошқаларга-чи?

— Уларга ҳам.

Вано ўйланиб қолди, кейин бошини қашлади.

— Ҳа, тўғри... Шундай қилиб, у неччи ёшда эди?

— Беш ёш.

— Ё, Аллоҳ! — У қўллари билан тиззасига шапатилади.

— Билолмадим. — Мен дўппайган қабрнинг устидан туриб, кийимларим чангини қоқдим.

— Кечалари бу жойларда юриш қўрқинчли эмасми? — сўради у.

— Ҳа, йўқ нимадан қўрқаман?

— Ҳа, нима бўлсаям, қабристонда. Менинг билишимча, ўлганларнинг рухи, шарпалар... Ҳа бундан ташқари, кечалари ҳар хил қора нарсалар кезиб юради.

— Қотилликлар содир этилгандан ташқари янада баттарроқ нима ҳам бўлиши мумкин?!

— Ҳа, бу ҳам тўғри, — ўйлаб туриб рози бўлди у.

— Нима қиласиз, хайр, — дея мен у билан хайрлашдим. Сўнгра қабристон дарвозасидан чиқиб дарвозачасини ёпдим.

— Соғ-саломат манзилингга етиб боргин, Хўдо сени ёрлақасин, — дея у ҳам ўрнидан турди.

— Барака топ!

Анча масофага борганимдан кейин, ортимга қарадим. У ҳалиям менинг ўғлимнинг қабри тепасида туради. Қоронфиликда у худди қора мармарга ўхшаб кўринди. Бу ўзини алдашдан бошқача нарса эмасди, яна билмадим, бундан бошқача бўлиши мумкин эмас. Ва бирдан биринчи маротаба қабристонда мени ваҳима босди.

Деярли ташландиқ аҳволга келиб қолган Старо-Верийск қабристонида сокинлик ҳукмрон эди. Куз кунларида қалин дараҳтлар орасида фарибина қабристонда кўпгина қабрлар ҳар хил мармар тошлар ва эсдалик белгилари билан безалганди. Яқинда нақ жаҳаннам боғига ўхшаган жой, наҳотки бир пасда шундай бошқача манзарани касб этган бўлса-я. Ҳар якшанба Нина янгам, ўғиллари Зурраб, Вахтанг ва мен онамнинг қабри бошига келардик. Нина янга тоғамнинг хотини эди.

Янгам онам қабри устида қайфуга чўмиб, дуолар ўқиб, Аллоҳдан нималарнидир сўраб турганда мен Зураб ва Вахтанг билан қувишмачоқ, танга, қароқчилар ўйинини ўйнардик. Қабрлар устидаги яшил ўтлар орасидан қушларнинг йирик-йирик ва кичкина ҳар хил рангдаги тухумларини қидирардик. Бемалол югуришиб бўлгандан сўнг совиб қолган бўлса-да, юмшоққина оқ нон орасига қўйиб берилган котлетларни маза қилиб ердик. Сўнгра мовий кўзли, чиройли, худди фариштамисол янгамни чек-чегараси йўқ саволларимиз билан бошини қотирардик.

Нина янга, нимага қушларнинг тужуми ола-була ва доначалари бор?

— Бу шунинг учунки... қушчалар чиройли, ола-чипор, ҳар хил рангли, пардай енгил бўлиши лозим.

— Онажон, нега бувим ўлдилар? — деб сўради Вахтанг.

— Эй, болам... тушуняпсанми, у ўлгани йўқ, шунчаки, кексайгани учун бизнинг уйдан кетиб қолган...

— Сиз ҳам қариб қолсангиз уйимиздан кетиб қоласизми? — деди Зураб.

— Кетсам керак, албатта, кетаман.

— Унда биз ҳам сиз билан бирга кетамиз, — деди Вахтанг.

— Йўқ, болажоним, сизлар ҳеч қачон кетмасликларинг керак, менинг қабримга қарашишларингиз лозим! — дея ҳаяжон билан жавоб беради янгам.

— Йўқ, биз ҳам кетамиз! — қайсалик қиласди у.

Янгам унинг оғзини қўли билан беркитди-да, «ўйинни давом эттиринглар» деб бизларни ҳайдаб юборди. Биз эса бу тинч сокин гўшада ҳалиги ўйинларимизни яна ўйнай бошладик. Шу тарзда қуёш уфқقا бош қўйиши билан уйга қайтардик.

Шу боис ҳам қабристон ёшлигимдан ҳайратланарли гўзалликни бажарувчи ва ич-ичимдан хотиржамлик ато этувчи бир хилқат бўлиб ҳаётимга кириб қолган.

Бир неча йиллардан сўнг янгам, жуда ёш пайтида бизларни ташлаб, бу дунёдан кетиб қолди.

Энг даҳшатлиси, орадан бир неча йилдан кейин ҳар иккала ўғли ҳам қайсалик билан ўзларининг сўзлари устидан чиқишиб, улар ҳам вафот этишди. Мен шунда қабристонни даҳшатли даражада ёмон кўриб қолдим. Ушбу нохуш воқеалардан сўнг мен учун қадрли бўлган қабрларни ҳеч қачон бирон маротаба ҳам бориб кўришга юрагим чидамади.

Кейинчалик эса менинг гүёки шахсий қабрим пайдо бўлди. Қабристон ўзининг алоҳида гўзаллиги ва сукунат ҳукмронлиги билан мени яна ҳайратда қолдира бошлади. У ер менинг болалик даврларимни эслашга мажбур қилди.

— Биз индуистлаштириш йўлига ўтдик жаноб,
— дея сўзини давом эттирди қабристон директори. Биласиз, хўжаликнинг катта жавобгарлиги бор. Бугунги қабристон кечагидай эмас, бутунлай бошқача... Ўтган йили биз электрлаштириш ва мелиорациялашни тўла-тўқис тутатдик, эндиликда эса табиий газ ҳақида ўйлајапмиз, биласиз, бу доимий олов демақдир. Маълумот учун айтишим керак: трубаларни ётқизишни бошладик. Бор-йўғи, икки гектарча жой қолди. Агар бизга ёрдам беришса, шуни битказиб олсак, марра бизники...

Ўзингиздан қолар гап йўқ, ҳозир газ истеъмоли жуда кўп.

— Марҳамат қилиб, мана шу ерни — мен директорнинг сўзини бўлдим.

— Худди шу жойни менга берсангиз?!

— Бу жойнинг бай пули олинган!.. — деди директор. Бироз ўйлаб туриб, «Хўп майли, сиз учун бу ишни ижобий ҳал қилишга ҳаракат қиласман...» Узоқ тортишувлардан сўнг у бунга рози бўлди. — Ҳа, шуни айтиб қўяй, бу ер жудаям яхши. Ажойиб баҳаво жой, теварак-атрофи гўзал, бу ерда Мцхета, у ёқда эса Тбилиси... Қўшнилар ҳам ажойиб ва нуфузли: буни ўз кўзингиз билан бир кўриб чиқинг, профессор Хетагури, бу эса академик Жанджгава, бу эса врач Татарашвили, буниси республикада хизмат кўрсатган ўқитувчи Гулариძэ... ҳа, ҳа... ҳов ана у ер ҳақиқатан ҳам... бу майли сизни безовта қўлмасин!.. У ерда таниқли наҳа-

ловлик ўғри Глазаст ётибди, бу ерда вақтингчага кўмилган. Кўрмайсизми, бу ўғриввачанинг жасадини ўртоқлари яқинда бу ердан олиб кетишади. Уни бошқа қабристонда кўмишмоқчи... Ҳа... Ҳа... улар уни қўмишади. Киевлик Лабраторни ҳам шу ерга кўмишди. Ана шунаقا гаплар, оғайнини. Сиз ўзи қандай мармар тошни хоҳлайсиз?

— Базальтни.

— Хўш, хўш. Биласизми, сиз бунинг учун икки нафар тошийўнувчиларга бир учрашиб кўринг. Улар яна сизни алдашмасин, тағин. Усталар ўлганларнинг қариндошларини роса шилишади. Келгусида бўладиган ишлар учун ўйлайманки, улар унчалик савдолашиб ўтиришмаса керак.

— Бу ерга келмаганимга кўп вақтлар бўлди, — дедим мен.

— Тушунарли.

— Хайр.

— Хайр, яхши қолинг, соғ-омон бўлинг оғайнини, менинг таъзиямни қабул қилинг. Ҳа, айтганча, сиз вафот этган одамнинг кими бўласиз?

— У менинг ўғлим.

Директор шошиб қолди.

— Худо ҳаққи, кечиринг! Мен бу ерда нималар деб валдирадим!.. Неларни вайсамадим... чин кўнгилдан кечиринг! — деректор хижолат бўлди.

— Ҳечқиси йўқ, ҳаммаси жойида!

— Хайр!

— Хайр!

... Мен ҳар куни ўлиб-тирилардим. Бу шу тарзда икки йил давом этди.

Учинчи йили кунлардан бирида тонг саҳарда қабристонга келдим. Соат олтилар эди, чамаси. У ер ҳайратланарли даражада тинч ва сокин эди.

Ердаги барглар хотиржам шитирларди, ҳар хил қушлар турли овозларда сайрашарди. Мармар бюстлар, дараҳтларнинг шохлари орасидан гўёки қочоқларга ўхшагандай маъюсгина боқиб турарди.

Қабрнинг тепасида узок ўтиридим. Қаерданdir узок-узоқлардан болғанинг дўққилаган овози ўймакор ҳайкалтарошнинг товуши билан биргалиқда қулоғимга чалина бошлади. Мен ўрнимдан туриб, ўша товуш келган томонга йўл олдим. Бирданига бошимга бир нарса билан урилгандек, гўё кўзим ярқ этиб очилгандай бўлди. Буни сўз билан тарифлашим жуда қийин.

— Салом, Вано, — дедим мен биринчи кўргандаги таассуротларимни эсга олиб.

— Сен кимсан?

— Танимаяпсанми?

У қайрилиб менга қаради. Ва бирдан таниди.

— Менга сен ҳақингда ўлди деб айтишганди.

— Мана кўриб турибсанку, ўлганим йўқ...

У болғани ва исканани тагкурсига қўйиб, тошнинг чангларини қоқиб, ўриндиққа ўтириди.

Тагкурси тагидаги мармартошдан ёш йигитнинг портрети менга қараб турарди. Аммо бу портрет эмасди. У ҳайкал ҳам, барельф ҳам, горельф ҳам эмасди. Бунинг нималигини тушунтириб беролмайман. Бу бир вақтнинг ўзида ҳамма нарса эди ва ҳеч нарса ҳам эмасди. Инсоннинг қиёфаси, базальт тоштахтада барчаси тўлалигича ярқ этиб акс эттирилганди. Бу тарих қаъридан минг йилликдан садо бериб турган гўзал санъатнинг энг сўнгги чўққисидаги бир намунаси эди. Инсоннинг дастлабки пайдо бўлиш даврларида тасвирланган номи йўқ бир намунаси эди. Қисқаси, бу табиат-

нинг очилмаган бир сири, гўзаллик маъбудаси яна бошқа нималаргадир ўхшарди...

— Вано сен бу ерда нима иш қилаяпсан? — деб сўрадим ва унинг ёнига бориб ўтиридим.

У жим туриб, жавоб бермади, ички чўнтағидан сигарет олиб менга узатди ва ўзи ҳам чекди. Уни чуқур-чуқур ичига тортди ва яна жим ўтириши давом эттирди.

— Кўрмаяпсанми? Нима қилаётганимни? — деди у ниҳоят.

— Нима бу, Вано?

У яна жим бўлиб қолди. Сигаретни охиригача чекиб бўлди.

— Бу менинг ўғлим, — деди секингина анча вақтдан кейин маъюс тин олиб. Менинг баданимдан шундай совуқ тер чиқиб кетдики, уни тасаввур қилолмайман.

— Сен нималар деб валдираяпсан?

— Ўттан йили... худди шу пайтда... У Ксанск қўргонидаги миноранинг энг тепасига чиқишига ҳаракат қилган... Озгина ароқ ичиб олган бўлган. У ерга чиқолмай йиқилиб тушган. Ўртоқларининг айтишича, у икки қўлини ёнига чўзганча, худди бургутдек пастта қараб шўнғиган... Эҳ-ҳе-ҳе!.. деб бақирган... Сенинг отангта бу катта кўргулик бу болам! Вано ер остидан пастдан тепага қараб маъбудни қўли билан бир қур сийпалаб қўйди.

— Хўш, бу нима Вано? — анча вақтдан кейин сўрадим мен. Лекин менинг баданимда яна титроқ бошлианди.

— Мен боя айтдим-ку, ўғлим деб.

— Сен бу ерда шу нарсани тайёрладингми?

— Ҳа мен ўзим. Битишига озгина қолди. Мана бу томонда...

У ўрнидан туриб қўли билан маъбуднинг кўкрак томонини кўрсатди.

— Вано сен ҳайкалтарош эмассан-ку? — чуқур хўрсиниб дедим мен.

— Мендан бошқа ким ҳам ўғлимни яхшироқ биларди?

— Тўғри. Бунинг учун маълум бир билим керак. Бу сенинг ўғлингга ўхшамайди-ку?!

— Ким айтди сенга ўхшамайди деб? Мана унинг чиройли қора кўзлари, қайрилган қошлари, бургутсимон бурни, унинг кулгичлари, йўғон бўйни ва қўллари, келбатли елкалари... сенинг отангга жуда оғир, ўғлим! — Вано шуларни сўзлай туриб титраган қўллари билан кулранг тошни тарошлашни давом эттирди. Сўққабош жаноб жонсиз тошга эгилиб, қайта жонланди, баданидаги қонлари гупуриб кетди...

Ўн саккиз яшар қорасоч, тўла, келишган йигит тагкурсидан менга кулиб қараб турарди. Менинг юрагим ўйнаб кетди. Вано жим бўлди, унинг қўллари осилиб қолди, худди кесилган дарахтнинг тўнкаси, дейсиз.

Тош яна унинг маъбудига айланди.

— Сенга ўхшамайди, дейсан, бошқалар ҳам шундай дейди. Мен буни бошқалар учун тайёрламаяпман-ку! Бошқалар менинг ўғлим эканлигини қаердан ҳам билишарди?

— Агар бу ёдгорликни ўзинг тайёрлаётган бўлсанг, уни уйингда қолдир, деб ҳадиксираб эътиroz билдиридим.

— Унинг уйи энди шу ерда.

Мен ҳеч нима деб жавоб беролмадим! Ёлғизлик мени қийнади, деб зориқди ва икки кўзидан думалаб ёш сизиб чиқди.

Қабристонни тарқ этаёттанимда қоронғи тушиб қолғанди.

Ваке истироҳат боғининг қарама-қарисида қишки чўмилиш ҳавзасининг қурилиши ниҳоясига етганди. Қурилиш ҳудудида базальт тошларининг йирик бўлаклари ҳар томонга сочилиб ётарди. Кўтарма кран улардан бирини секинлик билан юқорига кўтарди. Ўзим билмаган ҳолатда унинг қандай кўтарилаёттанини кузатдим.

— Эҳе-ҳе-ҳей! — бинонинг тепа қисмидан бир йигитнинг қўнғироқдай ёқимли овози эши-тилгандай бўлди. Қўлларини ёзиб, худди бургутта ўхшаб, уйнинг тепасида туриб, энергия белгисига ўхшаб кўтарма кран эшигидан мўралаб «бу ёққа кел» дея, чорларди.

Мен ўрнимдан сакраб туриб шовқин билан бинога қараб югурдим.

— Эгей! Укам менинг, ўғлим менинг, ҳой йигит! — дея у томон бор овозим билан бақирдим.

— Сизга нима бўлди, амаки?

— Пастга туш, ўтинаман сендан, туш у ердан, бир соатга ҳам қолмай ерга ағдариласан?

— Қўрқманг амаки, ағдарилиб тушмайман? — дея хушчақчаклик билан жавоб берди, йигит.

— Тез тушгин, Худо хайрингни берсин, пастга туш у ердан!

Йигит, бунга парво ҳам қилмай қўлинин силтаб ўз ишини давом эттираверди. Базальти тагкурси, секин-аста қийшайиб, ҳавони чангитди, жуда тепага кўтарилиб кечқурунги осмонни ёритди.

Кўзимни очиб, ортимга қайтдим ва бир-бир қадам ташлаб уй томонга йўл олдим. Кўча бўйлаб бир озгина юрдим-да, ўзимни тутиб туролмадим, яна ортимга қарадим. Йигит ҳақиқатан ҳам худ-

ди эртаклардагидек жуда ботир экан. Қўлларини чўзган ҳолатда базальти плитани ўз жойига қўяётганди.

Қуёш нурлари елкамни ёритаётганди, унинг боши узра эса гўёки бургут сояси нур сочаётгандек эди.

Мен буларнинг барисини унутиб, қабристонга яна бир назар ташладим. Энди чиқаётган қуёш дарахтлар оралаб нурини таратаётганди, у қабристон эмас, гўёки эртаклардаги боғни эслатарди. Мен қалбимнинг ич-ичидан тушунтириб бўлмайдиган ҳисни, шу билан бирга, қалбимни тинчлантириб, бу жаннатмисол гўшада менинг ҳам қабрим бор дея курсанд бўлардим.





БЕЧОРА ДИДРО

Эдемика Вешапидзе қўшниларига ўхшамай эсини йифиб, рус-япон урушидан унвон ва медаллар билан қайтиб, Порт-Артурдан ёмон касалликни олиб келмади... Кейин аҳмоқлик қилиб ўзини ҳам ўйламасдан нариги дунёга равона бўлди. Дидро номини олиб, хотиржамгина пок виждан билан тўрт нафар барваста йигитларнинг ўзини Концхули қабристонига элтиб қўйишга мажбур қилди...

Етим қолган Дидро ҳавас қиласлик даражада қатъийлик билан ўзининг етук маърифатпарвар, туғма истеъдод эгаси бўлмиш отдоши Дени Дидро таълимотини қойилмоқом қилиб инкор этарди – гўёки икки давр орасида қолдириб кетгандек эди.

– Эй-эй, Дидройя – порт-артурлик жосус.

– Гутурилик болалар Супсининг қирғофида туришиб хой! Дидройя-аямовский овқатлантирасанми? – дея калака қилиб кулгидан бўғилгунларича бақиришарди.

– Ҳаҳ, сен ярамасларни! Тўхта, пандавақининг болалари, сенларга кўрсатиб қўяман ҳали, қандай бола эканликларингни! – дея бақиради Дидро. Қўлига тош олиб қирғоқдаги дарахтзор оралаб отади.

Ҳеч кимни тута олмай, аламидан фудраниб ўзича важоҳатга берилиб, ўзи билан ўзи бўлиб қолади.

— Дидройка — типратикан!
— Дидройка — ломовой!
— Дидройка — совунхўр! — дея ҳақорат қилиб қўрқиб қочиб кетган болакайларнинг ортидан қувади. Болаларни пойлаб, қувиб чарчагандан сўнг ҳовурини босиш учун муздай Самгелиа во- дородли сувига шалоп этиб ўзини ташлаб юбо- ради.

Дидро ҳеч қачон тўғридан-тўғри болаларга тош отмаган. Ўзини қийнаганларга қўлинни силтаб қўя қолади. Қўлида тош ушлаб турган бўлса-да, уни секингина ерга ташламоқчи бўлади. Бироқ, уни кейин астагина худди марваридни яширгандек йиртиқ шимининг чўнтағига яшириб қўяди.

Гуридаги ёввойилар исмини олган Дидро ҳеч кимни ҳайратда қолдирмайди. Фақат Гутурининг ўзида урушгача тўртта Отелло, саккизта Гамлет, еттита Шекспир, бешта Дездемона ва учта Офи- лиялар ўтишди. Бироқ, ҳеч ким уларнинг ортидан бақириб таҳқирламади.

Дидро булардан мустасно. Дидронинг ўз исми- дан ташқари яна учта исми: Типратикан, Ломо-вой, Совунхўр исмлари ҳам бор эди.

Унга типратикан деб лақаб қўйишганининг сабаби, аввало соchlари типратикан тиканларига ўхшаши бўлса, ундан ташқари, гаров боғлаб товони билан каштан ёнғорининг тиканли пўстини шилишнинг уддасидан чиққани туфайли эди.

Ломо дейишининг сабаби қишлоқда Дидро- дан кучли одам йўқ эди. Мен бир неча марта унинг икки елкасида иккита хуржун тўла юкларни яъни оғир сумкаларни тўлдириб, икки қўлида кўтариб қишлоқдан туман марказига борганини кўрганман.

Уни танимайдиган ва билмайдиган юраги ва виждони йўқ одам шу пайтда Дидро билан саломлашиши мумкин. У қўлидаги юклари билан ҳеч нарса демай тўхтаб, туяга ўхшаб бўйини чўзди. Шундай кучини синаб тортилиб-тортилиб турганда, суҳбатга тортарди:

— Мен сени танимаяпман... Сен кимнинг боласисан?

— Бу мен Нодар, Кишвардининг невараси!

— Кишварди. Гутури ошхонасининг ошпази?

У мени шундай мазали котлетлар билан бепул боқди-ки, гап йўқ... Сен қаердан келяпсан?

— Шаҳардан.

— У ерда нима гап? Ҳаммаси тинчми?

— Тинч.

— Сен неча кунга келдинг!

— Бир ҳафтага.

— Ҳой, сен бир ҳафтага одам бўлиб қоламан деб ўйлайсанми? Ўзингга бир қара — суюгинг чиқиб қоптику!

— Дидроя, вайсашни бас қил, автобусга кечикамиз! — унинг ҳайдовчиси шошилтиряпти.

— Тўхтаб тур, бўтам бир-икки оғиз гаплашамиз! Мана шу ярамас қопни йўл устида ташлаб юбораман, тупурдим сенинг уч сўмингга тушундингми, огоҳлантиради уни Дидро, кейин менга шуларни айтди:

— Танишамиз. Бу Ладико Каландадзенинг ўғли!

— Танийман уни Дидро!

— Ҳа, сенинг амманг роса хурсанд бўлади!..

Эшиздингми, жиянинг Тамазани илон чақибди?

— Қандай қилиб Дидро, мен шу ерда эдимку!

— Ҳа? Уни армияга чақирганини ҳам биласанми?

— Биламан.

— Қарагин-а, у ҳамма нарсадан хабардор!

Сен нима учун бу ёққа келдинг, ўзи?! Ўз шаҳрингда ўтирсанг бўларди! — хафа бўлади Дидро.

— Ҳалиям кечмас, орқангга қайтгин.

— Йўқ, бу ердан бир қадам ҳам ортимга қайтмайман. Мана бу ярамас қопларни автобусгача олиб бораманда, зудлик билан ортимга қайтаман!

Дидро турган жойидан шамолдай учади. Кейин кутилмагандага тўхтаб, менга юзланиб шикоят қила бошлайди:

— Мени Киракаш деб чақирма, хўпми? Мен сенинг жомадонингни қишлоққача бепул элтиб бераман, майлими?

Кулиб туриб бошимни қимиратаман, йиғлагим келаётган бўлса-да, бироқ куляман. Сўнгра жомадонимни йўлнинг чеккасига элтиб қўяман, унга ўтириб оламан-да, Дидронинг қайтишини кутаман.

Совунхўр лақабига келсак. Уч йил олдин менинг иштирокимда Дидрога буни тақашган. Мен ёзги дам олишга эндиғина келгандим. Якшанба куни эди. Гутурийлик бекорчилар ва Эквтиме-қоринбой сартарош сартарошхонада йифилишиб, Дидронинг устидан қотишиб, сўз ўйини қилишди. Мен сартарошхонага кирганимда қизғин баҳснинг устидан чиқиб қолдим. Менга ҳеч ким эътибор ҳам бермади.

— Яхши, ҳурматли Дидро, менга яна битта топишмоқ айтгин. Агар уни тополмасам бир ой сенинг соқолингни бепул оламан! — деди сартарош. (Бутун қишлоқда Эквтиме-қоринбой Дидрога ҳурмат билан «ҳурматли» дея мурожаат

қиладиган ягона инсон эди. Дидро эса, ўз ўрнида уни камситишларни мутлақо тушуниб етмасди).

— Майли, шундай бўла қолсин ҳурматли Эквтиме! Мана сенга менинг топишмоғим: Япония ва Америка чегарасида чегара симининг ўртасида товуқ боши билан Японияга қараб, думи эса Америкага қаратилган. Кутимагандан товуқ чегара чизифининг ўртасида тухум қилди. Тухум кимга қарашли бўлади, Япониягами ёки Америкагами?

Саволнинг жавобини кута туриб Дидро кўзини қисди.

— Америкага! — деди Эквтиме.

— Нега? — сўради Дидро ҳайрон бўлиб.

— Чунки товуқнинг думи Америкага қаратилган!

— Бу ҳеч нарсани англатмайди! — деди Дидро сартарош устидан совуқ сув қуйгандай қилиб.

— Японияга! — шошилиб сўзини тўғрилади Эквтиме.

(Дидронинг бундай жумбоқли ечими ёқмади. Товуқ бундай қилмаслиги жиннига ҳам маълум. Дидро ўзининг янги қизиқарли финалини тайёрлади).

— Эй, сен тентак, — дея у сартарошга юзланди. — Ўйлаб кўргин, ҳеч қачон Америка билан Япония бир-бирига чегарадошми?! — Сартарош қаттиқ хаҳолаб кулди.

— Сен ҳурматли Дидро — ҳеч нарса қиломайсан, Эквтиме қўлини икки ёнига ёзди. Сен бундай қийин жумбоқни қаердан ўргандинг?

Қаердан дейсанми? Порт-Артурдан, кеча у ердан келдим! — шундай жавоб берди Дидро.

— Сен қандай қилиб Порт-Артурга бориб келишга улгурдинг, ҳурматли Дидро?

— Сенингча, отам ва мен тўққиз юз тўртинчи
йили қаерда эдик?

— Онам-чи? Онам қаерда эди?

— Ҳой одамлар, мен бу тентак билан нима-
ни гаплашаман? — Дидро бизларга юзланди. Ай-
тиналар одамлар, отам Порт-Артурдан қайтгандан
сўнг менинг онамга уйланган-ку?

Йифилганларнинг барчаси тасдиқ жавобини
беришди.

— Сен эса! Сен шу пайтда қаерда эдинг? —
дея сартарош ҳам тергашдан қолмади.

— Мен? Мен отам билан бирга эдим!

— Ана шундай хотира! — таъкидлади Эквти-
ме кейин ташвишга тушиб, Дидрога қараб деди:

— Ҳурматли Дидро, сенинг иссиғинг йўқми! Ти-
лингни кўрсат!

Дидро сесканиб кетди. Аввалига у бизлар-
га шубҳа билан бокди, кейин тилини чиқариб
кўзининг қири билан унга қаради.

— Ҳа, ҳурматли Дидро, тилингнинг учини
чиқарасан мен бу тарзда ҳеч нарсани билмай-
ман. Тилингни яхшилаб чиқар, қўрқма, нимадан
қўрқасан? — мажбурлади Эквтиме.

Дидро кучаниб, кўзларини катта очиб, тилини
бир қарич қилиб чиқарди. Худди шу пайтда сар-
тарош совун чўткаси билан унинг тилига совун
суркади.

— Э-й-эй, — дея Дидро сезиб қолди. Шунда у
ифлос бўлиб ётган сартарошнинг латтасини олиб
унинг оғзига тиқди ва эшиқдан чиқиб кетди.

Шундан бери Дидро учинчи — Совунхўр лақа-
бини олган.

— Ҳей! Дидройя-совунхўр, порт-артурлик ху-
фия.

— Э-ҳей! Дидройя-совунхўр, вой-вой қарасангчи!

— Дидройя-совунхўр! — дея гутурилик болалар Супси қирғоғида туришиб овозлари борича бақириб кулишади...

Бу воқеа ўтган йили май ойида содир бўлганди. Мен холамнинг уйини таъмирлаш учун қишлоққа келгандим. Уйнинг томини таъмирлаш керак эди.

Чой баргларини йиғишнинг айни авжи эди. Режани бажариш учун туман раҳбарлари чой майдонларига мактаб директорлари, ўқитувчилар, ўқувчилар, қоровуллар, сартарошлар ҳамда тикувчилар, оёқ кийим усталари ва сотувчилар, сутчи ва товуқбоқарлар барча-барчани сафарбар этди...

Бригадир Сергиянинг илтимоси билан мен ҳам эрталаб ишга чиқдим.

Чой майдонининг қиялик тепаси чойнинг янги узилган яшил барглари билан янада гўзаллашди. Худди мана шу яшил денгизда гўёки ерга пояндоз тўшалган, унда ола-була, сариқ, оқ, қизил, кўк кофта, кўйлак, калта кўйлак ва майкалар кийган йигит ва қизлар ишлашарди.

Чойни асосан аёллар ва мактаб ўқувчилари йиғишиди. Айрим эркаклар тарозида, баъзилари эса саватлардаги чой баргларини ташишарди. Кўпчилиги эса сояга интилишиб, папирос ва қўлда ўралган папиросни тутатиб олиб дунёвий масалаларни муҳокама қилишарди.

Мен чойнинг ҳисботини олиб борардим. Бирданига кимдир бақирди:

— Дидройя келаяпти!

Дидро оғзи қулоғида тепаликка қараб келлаётганди. У атрофдагилар билан саломлашиб,

қўлида ушлаб олган тошни силкитиб, болаларни огоҳлантирарди:

— Қаранглар, чурвақалар! Мени Совунхўр деб кўринглар-чи, бошларингни мажақлаб ташлайман!

— Яша, Дидроя-типратикан! — дея бақирди кимдир.

— Мен сизларга нима дегандим! — бирданига тўхтади Дидро.

— Совунхўр деб атаманглар деб айтгандинг! — жавоб берди бошқаси.

— Типратикан, Совунхўр бариси бир гўр эмасми? — дея қатъий таъкидлади Дидро.

— Ундай бўлса, салом Ломовой! — деб тўғрилади учинчи бола.

— Яна! — Дидро норози бўлиб афтини буриштириди.

— Ҳурматли Дидро, уларни нима қилиш керак! — дея Эквтиме жўрабоши болалар ёнини олди. — Сени нима деб чақиришсин, айт?

— Яхиси, порт-артурлик хуфия деб чақириб қўя қолишсин!.. Ҳаммага маълум-ку, мен хуфиячи эмасман!..

Дидро менинг олдимга келиб, елкамга қоқди ва деди:

— Рўйхатингта ёзиб қўй, Кишвардининг невараси!

— Дидро! Йифувчи, тарозибон ёки юк ортувчи?

— Сенга қайсинаси маъқулроқ?

— Менимча, яхиси дараҳтнинг сояси тагида ўтириш, Дидро!

— Вайсақи! Сояда мен уйимда ҳам ўтирадим! Дафтaringта ёзиб қўй! Юк ортувчи!

Мана ёздим.

- Қани, сен нима деб ёздинг буёқقا бир кўрсат-чи, шубҳаланди Дидро.
- Дидро Эдемикович Вешапидзе — деб ўқидим.
- Қани кўрсатгин.
- Марҳамат.

Дидро дафтарга узоқ термилиб турди, кейин сартарошдан шубҳаланиб сўради:

- У тўғри айтаяптими?
- Ҳа, тўғри, ҳурматли Дидро!
- У ерда Типратикан, Ломовой ёки Совунхўр деб ёзмаган.
- Ҳа, ҳурматли Дидро ана шундай!
- Қани менинг устимга ортинглар-чи! — дея хурсанд бўлди Дидро ва катта сават томон юрди.
- Бу каттакон сават ниҳоятда оғир, чойнинг барглари ҳали ҳўл, ҳурматли Дидро! — дея сарта-рош огоҳлантирди.

Дидро кўнгилчанлик билан кулди ва шу ерда турган болакайни чақириб, уни саватнинг ичига солиб қўйди-да, унга шундай буюрди:

- Қани, яхшилиб бир босгин-чи?

Болакай оёқлари билан чойнинг баргларини боса бошлади. Унинг барглари зичлашиб саватнинг ярмигача бўлди.

- Энди яна ташланглар! — деди Дидро.

Саватнинг ичига яна барглардан ташлашди.

- Яна!

Яна кўп ташлашди. Саватнинг четларигача тўла бўлди. Болакай астойдил меҳнат қилиб тер тўка бошлади.

- Етади сенга, ярамаснинг боласи! — дея бақирди сартарош. — Кўрмаяпсанми суви чиқаяпти!

Болакайни ҳайдаб юборишди.

Дидро саватни олиб, уни кўтариб кўрди.

- Бу кам ҳали! — Бутун қишлоқнинг меҳнати бор-йўғи шуми? Устига яна бир қоп қўйинглар.
- Иккинчисини ҳам.
- Мана энди! Уни кўтаролмайди! — деди Эквтиме.
- Иккита қопни ушла! — таклиф қилди Дидро.
- Етади! Сенинг соқолингни юз марта текинга олиб қўяман, — дея гап қотди сартарош.
- Йўқ, азизим, сен шундайига ҳам мени икки йилга қарздор қилиб қўйгансан! Сен Кишвардининг невараси. Кел битта шимдан шартлашамиз!
- Дидро менинг Техасда ишланган жинси шимимга маъноли қараб қўйди.
- Шартлашиб нима қиласмиш Дидро, мен уни сенга шундайича ҳам бераман.
- Мен гадой эмасман! — хафа бўлди Дидро.
- Нима сен! Мен сенга... Мана уйга бораман, шимимни алмаштираман-да, сенга буни олиб келиб бераман.

Дидро саватни яна бир бор силкитиб кўрди, бироқ у гандираклаб кетди, шундай бўлса-да, яна тезда ўзини ўнглаб олди.

— Кўтариб устимга қўйинглар! — деди у қатъий қарор қилиб елкасида саватни тутиб тиззалаб ўтириб олди.

Кимдир арқон олиб келди. Ҳалиги иккита қопни саватга яхшилаб боғлашди. Тўртта одам қийналиб, уни Дидронинг елкасига жойлаштириб қўйишиди.

- Ушлагин, Дидроя-ломовой!
- Уялтириб қўймагин, Типратикан!
- Қани юргин, Совунхўр!

Дидро ўзини тўғрилаб олгандию, бироқ дарров чайқалиб кетди, лекин тезда дарахтни ушлаб олди, оёқлари чалишиб кетди.

— Хой, Дидроя, қўлингни ол, бўлмаса ютқазиб қўясан! — дея кимдир бақирди.

Дидро дарров қўлини дарахтдан олиб, яна юришда давом этди.

— Дидро, Худо ҳаққи, саватни ерга ташлаб юбор ва менинг шимимни олгин! — дедим мен.

Бироқ, Дидро тўхташи мумкин эмасди. Дастрлаб ўн метр жойга у худди ичиб олган маст кишидек у ёқ-бу ёққа чайқалиб юрди. Кейин ўзини қўлга олди ва ниҳоят секинлик билан ўзига қатъий ишониб қадам ташлай бошлади.

Саватнинг белбоғи Дидронинг елкаларини қийиб юборди. Арқон эса бўйини шиширди, кўзлари эса косасидан чиқиб кетгудек бўлиб қонталаш бўлиб кетди.

— Тўхтат уни! — деди Эквтиме жўрабоши!

— Супсига яқинлашдик, шу ерда тўхтатамиз, дея жавоб берди у.

Қабул пунктигача уч юз метрлар бор эди. Нафаси қисилиб, улкан бир нарсани инсоннинг жуссаси кўтариб кетаётганини одамлар жимгина кузатишарди. Кейин тумонат одам йифилди, аввалига ҳайратланишди ва ортидан эргашиди. Олдинда болалар югуришарди.

— Баракалла Дидроя!

— Яна озгина ҳаракат қилсанг, Нодарнинг шими сеники!

— Ҳаракат қил, ҳаракат қил, Дидроя.

— Унинг олдига ўтиб у билан кўриш! Ана сенга эрмак бўлади, ҳазил қилди кимдир.

— Ҳа, баракалла, Дидро, яна ўн метргина қолди!

— Саккиз! Олти!..

— Ўзингни тут, Дидройя! Бир қадам!

Саватни елкасидан қўймай, Дидро ерга ўтири.

Қўл ва оёқларини қимирлатмасдан бир дақиқагача ҳаракатсиз шу алпозда ўтири. Сўнгра кўкарған юзи ва пахтадек оқариб кетган лаблари олдинги ҳолатига қайтгандан сўнг, Дидро хаҳолаб кулди ва майсазорга ўзини ташлади.

Тўрт нафар одам саватни тарозига зўрға кўтариб бориши. Тарозининг тилчаси ўз жойидан қимирламади.

Шундан кейин уч килограммлик тошни келтириб, тарозининг бир палласига қўйиши. Тарозибон Бенедиктнинг ҳайратдан кўзлари бақрайиб қолди.

— Сизларга нима, абраҳминг болалари, бир инсонни майиб қилмоқчимисизлар? — дея бақирди.

— Қанча бўпти? — сўради кимдир.

— Бир юз қирқ бир кило!

— Воҳ! — деган овоз янгради оломон ичидан.

Ҳамма ўтлар устида ётган Дидрога қаради. Бироқ, бироздан сўнг қарашгания у ўз жойида йўқ эди.

— Дидройя қаердасан?

Шунда бирдан бошини эгиб, шалвираган ҳолда гўёки қўлларини новда қилиб Дидро Супси қирғонига қараб йўлақдан кетиб борарди. Ҳаётда биринчи маротаба Дидройя типратикан, порт-артурлик хуфия, Дидройя-ломовой, ойямовлик балоҳўр, Дидройя-совунхўр лақаблари бирон маротаба бўлса-да, тилга олинмади!..

Дидро Эдемикович Вешапидзенинг фамилияси ёнига қалам билан «141» кг деб ёзиб қўйиб дафтарини ёпди.

Кечқурун мен Техасдан келтирилган жинси шимимни газетага ўраб Дидро яшайдиган уйга қараб йўл оддим.

Дидро Супсининг қирғозида икки хонали усти ёпилган афтодаҳол бир эски уйчада яшаркан. Бутун болалик пайтларимни мен шу ерда ўтказгандим. Бироқ бирор маротаба ҳам бу уйчага эътибор бермаган эканман. Бу менинг хаёлмимга ҳам келмаган. Бу дунёда бир ўзи яшайдиган инсонга эътибор бериш қўрқуви ёки уялиш ҳисси пайдо бўлганини ҳеч қачон эслолмайман.

Шуни яхши эслайманки, қирғоқ бўйида тоқат қилиб соатлаб туриб, Супсининг қирғозидан тўлқинланиб, мавжланиб тошганини кўриб, Дидронинг уйини ана ювиб кетади, мана ювиб кетади деган хаёл банд этарди. Бироқ йиллар ўтди, уйчага ҳеч нарса бўлмагандай шундай турибди. Мен бир куни бобомга ўзимнинг шу хавотиримни айтганимда у шундай жавоб берди:

— Эй болам, сен нималар деяпсан! Мана мен қариб қолдим, менинг болалигимда ҳам ҳар бир тошқинда биз бу уйча билан хайрлашардик. У эса қимирамасдан ўз жойида турарди. Эдимика-бести қаерда уй қуришни билган. Уйнинг пойдевори сув ости қоясининг устида жойлашган шу боис ҳам, ҳаттоки, иккита Супси ҳам уни ювиб кетолмайди.

Эшитдингми болам, мана шунаقا гаплар...

Бу йилги баҳорда Супси ҳар йилгидан-да кучли ва ҳайбатли тўлиб-тошиб оқди. Дидронинг уйига қадам босишим билан ўша ёшлиқ давримдаги қўрқувни, кейин эса қувончни ҳис этдим. Бу кеча Супсининг тентаклиги деразаларни зириллатсада, уйча ўз жойида қаттиқ ва мустаҳкам, собит турганди.

Маълумки, кўнгилчанроқ инсонлар ҳайвонларга қаттиқ меҳр қўйишади, айниқса итларга. Шу боис ҳам ҳовлига яқинлашганимда думларини кўтаришиб, ириллашиб бир тўда итлар менга ташланганда мен ҳайрон бўлмадим. Шулардан бири ниҳоятда қаттиқ ириллаб, ҳуриди шунда мен билдимки, бу Дидронинг ити. Бошқа уйда ит ҳеч қачон бегона одамга бунчалик қаттиқ вовилламайди. Итнинг лақабини билмаганим учун тахмин қилиб унга:

— Дидро, Дидро, деб чақирдим!

Ит шу заҳотиёқ ҳуришдан тўхтади, менинг олдимга келиб, оёқларимни ялай бошлади, гўёки мени уйга чақираётгандек, олдинга югуриб кетди. Менга бир қараб олиб айвонга югуриб чиқди. Мен эса итни кузатдим.

Эшик уйга пайвандланган эди. Уйнинг ўртасида эски думалоқ стол устида исчироқ ёниб турарди. Уйнинг бурчагида пастроқ столда икона қўйиб қўйилганди, ундан олдин эса самбитгулнинг қуриб қолган барглари бор эди. Деворнинг чап томонида илиб қўйилган иккита портрет — ёш аёл ва қора кийинган мўйловли эркакнинг сурати бор эди. (Ота-онаси менинг хаёлимдан дарров шу фикр ўтди). Портрет остида тахта қўйилганди, унинг устида Дидро ётарди. Уч оёқли стул устида нам тортган кўза бор эди. Яна битта орқаси бўртиб чиқсан қўлда тўқилган стул турарди.

Хонада мен ва мана шу буюмлар бор эди, холос. Хонанинг шифтида электр чироқ осиғлиқ турарди, бироқ у ёнмасди.

— Мумкинми, Дидро? — секин сўрадим мен.

Дидро кулди ва қўли билан қўлда тўқилган стулга ўтиришга таклиф қилди.

— Дам оляяпсанми Дидро? — сўрадим мен.

У эса «йўқ», — деб бошини қимирлатди.

— Мазанг йўқми?

Дидро бошини қимирлатди.

Мен ўзимга келолмаяпман. Тахтанинг олдига яқинлашиб кўзани қўлимга олиб, юқорига кўтардим ва унга сув ичирдим.

— Дидро, қаеринг оғрияпти?

— Узилиб қолди, секингина эшитилмайдиган қилиб нимадир деди ва лабини тишлаб олди.

— Дидро нима узилиб қолди — секингина шипшитиб сўрадим мен?

— Билмадим... Мана бу ерим... Мана бу... — Дидро қўлинни юрагига қўйди, кейин ўнг томонига.

Дидронинг юзи оқариб кетганини, кўзлари кўркувда эканини ана шундагина сездим.

— Мен врачни чақириб келай!

— Йўқ! Мени ёлғиз қолдирма! — Дидро менинг қўлимни ушлаб олди ва қаттиқ сикди. У мендан кўзларини узмади.

— Неча кило чиқди? — сўради у.

— Нима Дидро? — тушунмадим. Кейин тушуниб етдим, у чой ҳақида сўраётган экан. — Бир юз қирқ бир килограмм Дидро!

— Бу кўп.

— Жудаям кўп!

— Ҳа, шундай!

— Саккиз пуд ва ўттиз килограмм.

— Бу кўпми?

— Ўн етти ботмон ва беш килограмм.

— Ҳа, каммас...

— Хўп, майли мен врач чақириб келаман!

— Йўқ! Йўқ! Кетмагин! — Дидро яна менинг қўлимни ушлади.

- Ҳа, Диdro мен шимни олиб келдим, — дедим мен.
- У ҳайрон бўлиб, «Қандай шим», деди.
- Қандай бўларди? Сен ютиб олган шим-чи?
- Сен қандай нодон йигитсан, ҳазилни тушиунмайсанми?!

— Менда ундан иккита бор, Диdro...

Дидро мен стол устига газетага ўраб қўйган шимни кўриб ўйланиб қолди. Кейин мен томонга қайрилиб, секингина шундай деди:

Ота-онам ва бошқалар ҳаққи қасам ичиб айтаманки, сен мени ёлғиз қолдирмагин!

— Отам, онам, бошқалар ҳаққи қасам ичаман, сени ёлғиз қолдирмайман! — Менинг овозим титраб кетди.

— Шкафга яқинроқ боргин-да, пастки қутисини очиб кўргин.

Мен шкафга яқинроқ бордим, эгилиб кичкина пастки қутини тортдим. У ҳар хил қоғоз пуллар билан тўла эди.

— У ерда бирон нарса борми ўзи? — деб сўради Диdro.

- Ҳа, пул бор.
- Қанча?
- Кўп...
- Хўш.
- Юз, юз йигирма.
- Битта шимга етадими?
- Нима сен Диdro, ақдан оздингми?
- Бу ёқقا кел, менинг ёнимга ўтир!

Мен унинг ёнига келдим. Диdro менинг қўлимни ушлаб, шундай деди:

— Нодар бу пуллар сеники? Мен ҳозир ўламан...

Менинг шимим билан күмиш гуноҳ... Менинг шимимни ечгинда, ўзингникини кийдир... Фақат ҳозир эмас. Ҳозир мени қаттиқ оғриқ тутади... Кейин менинг ўлимимдан сўнг...

Дидро кўзини юмиб узоқ жим қолди. Агар менинг қўлларимни қисиб турганда унинг тафти иссиқ бўлмаганды, мен уни ухлаган деб ўйлаган бўлардим. Диdro бирданига силкиниб бошини кўтарди.

— Нодар, йигитча, ҳаммаёқ ёришдими? Кун ёруғлашди, Нодар. Эшитаяпсанми, йигитча, ҳаммаёқ ёруғ! Бироқ ҳаммаси ўз жойида турганди — уй, боя, Супси, ит, сигир, кўза, икона, онам ва менинг отам барча-барчаси ўз ўрнида эди. У дезага қаради. Ана Худо! Нодар, гўёки унга Худо томонидан юборилгандек бўлди. Худо сенинг борлигингта шукур! Сен бутун борлиқни қандай ёритасан? Нодарга кўринган қудратли Аллоҳ! Икки карра икки тўрт, уч карра уч — тўққиз!

— Диdro ўнг қўли билан ўзининг вискисига қўл теккизди. — Мана нима учун ёруғ бўлди!.. Мен энди барча нарсаларни кўраяпман! Мен ичкари қорониликда ўлаяпман, мана энди ёруғликка чиқаяпман! Менинг барча оғриқларим ичкарида қолди! Менинг қалбим ёруғликка чиққин энди!.. Сен нима қиласан эй, Худойим?! — дея бирданига бақирди, Диdro.

— Мени ўлдиряпсан Худо?! Ҳозир ҳаммаёқ ёруғлашганди, сен шунда ўз ўрнингни бердинг, ана энди сен мендан қалбимни олиб қўяяпсан?! Тўхта, Худо! Ё, Худо ундей қилма!.. Нодар! Сен бунга рухсат берма! Ундан сўрагин, у мени ўлдирмасин! У сенга кўринсин, сен билан гаплашсин! Мен Типратикан, Ломовой ва Совунхўр

бўлишни тўхтатганимда энди ўламанми? Айтгин унга Нодар, ундан сўрагин, менга бир кунгина ҳаёт ҳадя этсин! Сўрагин!.. Дидронинг овози секин-секин пасайиб, охирги сўзини шивирлаб айтди. У чалқанчасига ағдарилиб унинг лаблари оқаришидан шуни англаш мумкин эдики, у энди умрини узайтириб беришни Худодан сўраб бергин деб ёлворарди.

Мен бу ердан қочиб кетиб, ёрдамга одам чақирмоқчи эдим. Аммо Дидро ҳамон менинг қўлимни қаттиқ ушлаб қўйвормасди. Шундан сўнг мен бақиришга мажбур бўлдим:

— Одамлар ёрдам беринглар! Дидро ўлаляпти! Ҳой одамлар врачни чақиринг! Ҳе-ҳей! Кўчага чиқинглар, Дидрога ёрдам беринглар!..

Супсининг қаҳри қаттиқ бўлиб, даҳшатли ҳайқириб оқиб, теварак-атрофни бузиб кетаётганди. Менинг бу бақирганимни ўзимдан бошқа биронта зот эшиитмади. Шундан кейин мен тиззалаб чўкка тушиб биби Марямга мурожаат қилдим:

— Бизнинг Дидромизни ўлдирмагин, эй Худо! Унинг барча ишлари зиддиятли бўлиб турган ва энди унга бу оламда барча нарсалар ёрқинлашиб ва тушунарли бўлаётган бир пайтда уни ҳозир ўлдириш шартми?

Мен Дидронинг қўллари секин-аста бўшашиб бораётганини ҳис этдим. Кейин унинг бармоқлари сиқила бошлади, сўнгра қўллари секин уч оёқли стул устида турган кўзага тирмашди.

Дидро энди нафас олмаётганди.

— Вой, Худо марҳаматингдан айланай!

Мен ўрнимдан туриб ташқари ҳовлига чиқдим.

Менга ташланган итлар энди йўқ бўлганди. Аммо эгасига содик Дидронинг ити дарвоза олдиди ётарди. Бошини олдинги оёқлари устига қўйиб, маъюс кўзлари билан менга ҳуриб қўйди.

Кулранг булатлар осмонни қоплади. Унинг изидан гўёки бир жиноятчини излаб юргандек ой ўз жамолини кўрсатди.

Шиддат ва даҳшат билан Супси ўз қирғоидан тошиб оқа бошлади. Мен худди болалигимда қўрққандек, ана-мана Дидронинг уйчасини сув ювиб кетади, дея қўрқув босди. Ҳай, майли нима бўлса бўлди!

— Вой Худо, бу тўлқин шу баҳтсиз уйчани ювиб кетса кошкийди! — дея бақирдим. Бироқ, Супси шиддат билан жуда ҳайқириб оқарди. Яратган эгам менинг бу сўзларимни эшитмади. Уйча ўз ҳолича қаққайиб турарди. Дарёning ҳар қанчалик бебош қутурганига парво ҳам қилмасди.

Мен уйчани тарк этдим. Ит ортимдан эргашди.

— Сенга нима керак, бечора ит?

Ит менинг бу сўзларимни эшитгандай, гўёки уялгандек, бошини эгиб, думини қисиб жим турарди.

— Бехосдан сен қаердан келаяпсан, йигит? — деган овозни эшитдим.

Бу бизнинг дорихоначи Теймураз Чанишвили эди.

— Дидронинг уйига боргандим.

— Хўш, у қандай экан, аҳволи яхшими? Ди-дро-ломовой?

— Дидро ўлди, ҳурматли Теймураз!..

— Сен нималар деб валдираяпсан? Бекорчи гапларни қўйсанг-чи, дея бақирди Теймураз.

Сўнгра шундай деб қўшимча қилди: – Ҳа, бир ҳисобда шундай бўлгани ҳам маъқул... У бечоранинг ҳаёти жуда қийинчилик билан ўтди! Унинг бутун ҳаёти азоб-уқубатлардан иборат бўлди... Аллоҳнинг борлигига шукур!.. Дориҳоначи бир чўқиниб олдида, шахдам қадамлар билан Дидронинг уйи томон йўл олди. Ит унинг ортидан эргашди.

...Мен осмонга қарадим. У ерда ой кўринмасди. Ой аллақачонлардир яширинишга ултурганди...



МУНДАРИЖА

Хисларимни құзғама.....	3
Вафодор ит	26
Қуёшжон.....	51
Қондошлик	70
Ношкур банда.....	85
Онагинам	107
Хазарула.....	120
Сайроқи қүшча	134
Күнгил истаги	149
Сұнгги макон	158
Бечора Дидро	170

Адабий-бадиий нашр

НОДАР ДУМБАДЗЕ

ҲИСЛАРИМНИ ҚЎЗҒАМА

Ҳикоялар

Рус тилидан **Иzzат АҲМЕДОВ** таржимаси

Мухаррир *Д. Абдураимова*

Рассом-дизайнер *Ш. Қурбонов*

Техник мухаррир *Т. Харитонова*

Кичик мухаррир *Г. Ералиева*

Мусаххих *К. Инагамова*

Саҳифаловчи *Б. Душанова*

Нашриёт лицензияси AI № 158.14.08.09.

Босишга 2018 йил 30 октябрда руҳсат этилди.

Бичими 84x108¹/₃₂. Офсет көрози. «Virtec Baltica U7»
гарнитураси. Шартли босма табори 10,08.

Нашр табори 7,79. Адади 5000 нусха.

Буюртма № 18-413.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 100011,
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

Нодар, Думбадзе

Д87 Ҳисларимни қўзгама. / Рус тилидан Иззат Ахмедов таржимаси. Ҳикоялар/ – Тошкент: «O‘zbekiston» НМИУ, 2018. – 192 б.

ISBN 978-9943-25-602-6

**УЎК 821.353.1-32
КБК 84(5 Гру)**



«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-25-602-6



9 789943 256026